

ประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม

การสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์

The Study of How Mr. Boonrat Tippayaratana Makes Gra Jap Pi

อาจารย์ลีปวิชัย กิ่งแก้ว

ภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

การศึกษาวិธีการสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาและการปรากฏของกระจับปีของไทย การสร้างกระจับปีแบบโบราณ ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ และบทบาทหน้าที่ของกระจับปีทั้งในอดีตและปัจจุบัน

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีขั้นตอนดังนี้ 1) ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล 2) การตรวจสอบข้อมูล 3) การเรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ 4) ขั้นสรุปผลวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาพบว่ากระจับปี พัฒนามาจาก พิณ ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีประเภทดีดที่ไทยได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียโดยผ่านชวาและขอม แล้วพัฒนารูปร่าง ลักษณะการบรรเลงให้มีความเหมาะสมตามสภาพวัฒนธรรม ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ประติมากรรม จิตรกรรมฝาผนังและเอกสารโบราณต่างๆ คำว่ากระจับปี ไทยน่าจะนำมาจากภาษาชวา โดยพบการใช้คำนี้ครั้งแรกในสมัยอยุธยา ทั้งนี้ก่อนสมัยสุโขทัยเรียกเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายใช้ดีดทุกชนิดว่า “พิณ”

การสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์มี 15 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนการสร้างโหเสียง ขั้นตอนการสร้างคันทวน ขั้นตอนการเจาะรางใหม่ หย่อง และเจาะรูใส่ลูกบิด ขั้นตอนการเจาะใส่เหล็กโครงรม ขั้นตอนการสร้างใบพาย ขั้นตอนการประกอบโหเสียงเข้ากับคันทวน ขั้นตอนการใส่ลานนาฬิกาและขดลวดสปริง ขั้นตอนการใส่ตาหน้า ขั้นตอนการทำสี ขั้นตอนการทำลูกบิดและหย่อง ขั้นตอนการทำหลักผูกสาย ขั้นตอนการทำรางใหม่ ขั้นตอนการทำนมกระจับปี ขั้นตอนติดนมและเทียบเสียง และขั้นตอนการทำที่ดีด อุดลักษณะการสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ที่เด่นชัดคือใช้ขดลวดสปริงจำนวน 4 เส้นซึ่งภายในโหเสียงทดแทนลานนาฬิกา ไม่เจาะช่องเสียงที่ตาหน้ากระจับปี วิธีการเข้าไม้ด้วยลิ้มไม้ตามแบบโบราณ ปัญหาและอุปสรรคในการสร้างกระจับปีคือ การขาดแคลนไม้ที่ใช้สร้างกระจับปี นาฬิกาโบราณที่ใช้เสียบกับก้านคันทวน สายกระจับปี และการขาดผู้สนใจศึกษาองค์ความรู้ด้านการสร้างกระจับปี เนื่องจากการสร้างกระจับปีใช้เวลานานไม่คุ้มค่าแรง

ในอดีตกระจับปีใช้บรรเลงร่วมกับวงขับไม้ในราชสำนักสมัยอยุธยา ต่อมาได้พัฒนาเป็นวงมโหรีประเภทต่างๆ เช่น วงมโหรีเครื่องสี่ และวงมโหรีเครื่องหก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ยกเลิกการบรรเลงกระจับปีในวงมโหรี และปัจจุบันไม่นิยมนำกระจับปีมาบรรเลงในวงมโหรีแล้ว ฉะนั้น จึงควรเร่งอนุรักษ์การสร้างกระจับปีแบบโบราณและส่งเสริมการบรรเลงมโหรีให้คงอยู่ตลอดไป

คำสำคัญ: พิณ กระจับปี การสร้างกระจับปี วงมโหรี

Abstract

This research aims at investigating the origin and appearance of Thai Gra Jap Pi, the making of ancient Gra Jap Pi of Mr.Boonrat Tippayaratana and the role of Gra Jap Pi in the past and at present.

The education is manner quality research. Like to describe analyse, there is the step 1) accumulation data 2) checking data 3) editing and analyse the data follow the objective that note 4) a level conclude to research and the suggestion

The results indicate that Gra Jap Pi originated from lute, a plucked string instrument influenced by India through Java and Khom. The shape and playing style were adapted to make it suitable to cultural context as evidenced in stone inscriptions, sculptures, mural paintings and ancient documents. The term “Gra Jap Pi” was derived from Java and first identified during the Ayutthaya Era. Prior to the Sukhothai Era, all of plucked string instruments were called lute.

The Gra Jap Pi making of Mr.Boonrat Tippayaratana consisted of 15 processes. These were: 1) making a sound box, 2) making a neck, 3) drilling holes for peg boxes, a bridge and tuning pegs, 4) drilling holes and inserting metal shafts, 5) making paddles, 6) attaching the sound box to the neck, 7) inserting watch springs and coil springs, 8) attaching a soundboard, 9) colouring, 10) making tuning pegs and bridges, 11) making strap pins, 12) making peg boxes, 13) making frets, 14) attaching the frets to the neck and tuning the sound and 15) making the plectrum. The distinctive features of Boonrat Tippayaratana’s Gra Jap Pi making were the use of 4 coil springs inside the sound box instead of watch springs, the absence of a sound hole on the soundboard and the use of traditional wooden joints. Obstacles to the making of Gra Jap Pi are the lacks of wooden materials, ancient clocks which must be attached to the neck, strings and people who are interested in studying Gra Jap Pi making because it takes a long time to make and thus is not worth the cost.

In the past Gra Jap Pi was played in Wong Khub Mai ensemble in Ayutthaya royal court. Subsequently, it was developed into various different kinds of Mahori ensemble such as Mahori Quartet and Mahori Sextet. During King Rama IV, Gra Jap Pi was excluded from Mahori ensemble and currently it is uncommon to use Gra Jap Pi in Mahori ensemble. In consequence, we should strive to conserve ancient Gra Jap Pi making and promote Mahori to ensure its everlasting existence.

Keywords: *Lute, Gra Jap Pi, Gra Jap Pi making, Mahori ensemble*

บทนำ

กระจับปี่พัฒนามาจากเครื่องดนตรีประเภทที่เรียกว่า “ตะตะ” ของอินเดียซึ่งมีสายสำหรับดีดให้เกิดเสียง มีต้นกำเนิดมาจากการดีดสายธนู แต่เนื่องจากการดีดสายธนูมีเสียงไม่ค่อยดัง จึงหาวัสดุที่มีลักษณะกลวงตามธรรมชาติมาทำเป็นกระจับปี่เพื่อให้มีเสียงดังกังวานมากขึ้น ตะตะชนิดหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น ได้แก่ “พิณ” หรือ “วิณ” ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภทตามลักษณะของการเกิดเสียงคือ

1. ประเภทที่เสียงเกิดจากการใช้นิ้วดีดสาย
2. ประเภทที่เสียงเกิดจากการใช้ไม้ดีดสาย
3. ประเภทที่เสียงเกิดจากการใช้คันชัก

กระจับปีเป็นพืชมประเภทที่ 2 ที่ต้องใช้ไม้ตัดสายเพื่อให้เกิดเสียง มีชื่อเรียกกันหลายชื่อ เช่น ถ้ากระพุ้งพืชมี่รูปร่างคล้ายกับหน้าวัวเรียกว่า “โคมุชะ” ถ้าส่วนยอดทำเป็นรูปนกยูงเรียกว่า “มยุรี” เช่น พืชของพระสุรัสวดี

คำว่า กระจับปี น่าจะมีต้นเค้ามาจากคำบาลีและสันสกฤตว่า กจฉป ซึ่งแปลว่า เต่า โดยสันนิษฐานว่าแต่เดิมนั้นกระพุ้งพืชมี่ทำด้วยกระดองเต่าหรือทำเป็นรูปนูนคล้ายกระดองเต่า ในภาษาชวามลายูก็มีคำเรียกเครื่องดนตรีชนิดเดียวกันนี้ว่า กะจาปี (Kéhapi) ส่วนเขมรเรียกว่า จาเป็ย

กระจับปีเป็นเครื่องดนตรีโบราณชนิดหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาได้นำไปใช้เป็นเครื่องตีประกอบกรการ “ขับไม้” สำหรับบรรเลงในงานพระราชพิธี เช่น งานสมโภชพระมหาเศวตฉัตรและสมโภชพระยาช้างเผือก เป็นต้น ทั้งนี้ยมนำไปเล่นร่วมในวงมโหรี หรือวงเครื่องสายอยู่สมัยหนึ่ง แต่อาจจะเนื่องด้วยกระจับปีมีเสียงเบาและมีน้ำหนักมาก เพราะทำด้วยไม้แก่นจะยกขึ้นถือดีดอย่างพืมน้ำเต้าและแมนโดลินไม่สะดวก อีกทั้งผู้ดีดกระจับปีจำต้องพับเพียบขวา แล้วเอาตัวกระจับปีวางบนหน้าขาข้างขวาของตนเพื่อทานน้ำหนัก มือซ้ายถือคันทวน มือขวาจับไม้ดีดนับว่าไม่สะดวกในการบรรเลงจึงไม่นิยมนำมาเล่นนัก กระจับปีจึงหายไปจากวงดนตรี และไม่ได้นำมาบรรเลงร่วมในวงดนตรีไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันหาผู้เล่นได้ยาก รวมทั้งหาช่างผู้ที่สามารถสร้างกระจับปีที่ได้สัดส่วนและมีฝีมือเยี่ยมโบราณแทบจะไม่มีแล้ว

กระจับปีที่ยังคงมีหลักฐานเหลืออยู่เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการศึกษาคือกระจับปีที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นกระจับปีที่ประเทศเขมรได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และกระจับปีในวงของดนตรีของ จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน วังสวนผักกาด กรุงเทพมหานคร เป็นกระจับปีที่มีสัดส่วนอ่อนช้อยงดงามแบบไทย

บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ เป็นชาวจังหวัดเชียงใหม่ เป็นช่างที่มีฝีมือและมีชื่อเสียงมากในการสร้างเครื่องดนตรีไทยในราชสำนักโบราณ เช่น ซอสามสาย กระจับปี และบัณเฑาะว์ บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการสร้างกระจับปีและบัณเฑาะว์ จากภาวาส บุญนาค (อดีตครองราชเลขาธิกร สำนักพระราชวัง) และได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ขั้นสูงสุดในการสร้างซอสามสายกลาดีด รูปแบบโบราณจากอุดม อรุณรัตน์ ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยราชสำนัก บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์เป็นช่างที่สามารถสร้างกระจับปีได้ถูกต้องตามแบบโบราณทั้งรูปลักษณ์และเสียง การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นอีกแนวทางของการศึกษาที่จะได้ช่วยอนุรักษ์องค์ความรู้ด้านกระจับปีซึ่งเป็นเครื่องดนตรีในราชสำนักมาแต่เก่าก่อนให้คงอยู่กับบ้านเมือง เพื่อเป็นเอกลักษณ์และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาความเป็นมาและการปรากฏของกระจับปีในประเทศไทย
2. ศึกษาการสร้างกระจับปีแบบโบราณ ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์
3. ศึกษาบทบาทหน้าที่ของกระจับปีทั้งในอดีตและปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยอาศัยข้อมูลวิชาการจากเอกสารวิจัย หนังสือวิชาการ เอกสารสิ่งพิมพ์ เอกสารโบราณและผู้ที่มีประสบการณ์โดยตรง เพื่อให้การศึกษามีประสิทธิภาพบรรลุตามวัตถุประสงค์ จึงดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล

1.1 ค้นคว้าข้อมูลเอกสารจากห้องสมุดต่างๆ ดังนี้ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตท่าพระ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สถาบัน

วิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้องสมุดวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ หอสมุดและคลังความรู้มหาวิทยาลัยมหิดล และ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

1.2 เก็บข้อมูลภาคสนามพร้อมบันทึกเสียงและบันทึกภาพเกี่ยวกับวิธีการสร้างกระจัดปี

1.3 สัมภาษณ์บุคคลที่มีความเชี่ยวชาญด้านกระจัดปี ได้แก่ ช่างบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ ช่างธีรพันธุ์ ธรรมานุกูล รองศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จตุพร สีม่วง

การสัมภาษณ์แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้สัมภาษณ์ต้องเตรียมคำถามสัมภาษณ์และมีการนัดหมายวันเวลาไว้ล่วงหน้า และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการขณะเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อให้ได้เทคนิคการสร้างกระจัดปีที่แท้จริงและข้อมูลเชิงลึกต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1.4 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะต้องมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับช่างผู้ให้ข้อมูล และสังเกตการณ์ขั้นตอนการผลิตของช่างรวมทั้งจดบันทึกข้อมูลโดยละเอียด

2. การตรวจสอบข้อมูล

หลังจากรวบรวมข้อมูลตามข้อ 1 แล้วจะนำข้อมูลทั้งหมดมาตรวจสอบความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูลและเอกสารงานต่างๆ อีกครั้งเพื่อให้ข้อมูลสมบูรณ์ครบถ้วน

3. การเรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้งหมดมาสังเคราะห์และวิเคราะห์แล้วเรียบเรียงเนื้อหาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อคือ วิธีการสร้างกระจัดปีของบุญรัตน์ บุญรัตน์ ความเป็นมาและการปรากฏของกระจัดปี บทบาทและหน้าที่ของกระจัดปีในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งเสนอแนะอุปสรรคและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างกระจัดปี

4. ขึ้นสรุปผลวิจัยและข้อเสนอแนะ

ระยะเวลาวิจัย ปี 2555-2557

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการสร้างกระจัดปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ นี้มุ่งศึกษาความเป็นมาและการปรากฏของกระจัดปีในประเทศไทย ขั้นตอนการสร้างกระจัดปีแบบโบราณของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์และบทบาทหน้าที่ของกระจัดปีทั้งในอดีตและปัจจุบัน

การศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมา การปรากฏของกระจัดปี และบทบาทหน้าที่ของกระจัดปีผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือที่เกี่ยวกับการดนตรี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี เอกสารโบราณประเภทศิลาจารึก ภาพจิตรกรรมในสมุดไทย ภาพจิตรกรรมฝาผนัง และภาพประติมากรรมที่ปรากฏในหนังสือโบราณสถานและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ ส่วนการศึกษาขั้นตอนการสร้างกระจัดปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์นั้นผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามจากวิธีการสร้างทุกขั้นตอนโดยตรงจากบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ ช่างกระจัดปี ณ บ้านเลขที่ 107 หมู่ 10 ซอยชมจันทร์ ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 10500 ตั้งแต่วันที่ 15 ตุลาคม 2555 ถึงวันที่ 31 ตุลาคม 2555 รวม 17 วัน พร้อมบันทึกภาพและสัมภาษณ์บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์และกำจร เทโวชิต ผู้ได้รับการถ่ายทอดวิธีการสร้างกระจัดปีจากบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. ความเป็นมาและการปรากฏของกระจับปี่ในประเทศไทย

กระจับปี่ก็คือพิณ เป็นเครื่องดนตรีประเภทดีดที่ไทยได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียผ่านชวาและขอม ดังจะเห็นว่าชวาเรียกพิณว่า กัจฉปิ ซึ่งมาจากภาษาบาลีสันสกฤตว่า กฉป แปลว่า เต่า ขอมเรียกว่า แชสจาปี หรือ แคลสจาเปีย (ภาษาเขมรปัจจุบันเรียกว่า จาเปีย) และกลายเสียงเป็นกระจับปี่ในภาษาไทย พิณ เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงมาตั้งแต่โบราณทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนในดินแดนที่เป็นประเทศไทยพบคำว่า พิณในศิลาจารึก วรรณคดี หนังสือต่าง ๆ และพบภาพประติมากรรม ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพจิตรกรรมในสมุดไทย ตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนคำว่ากระจับปี่พบพร้อมคำว่า มโหรีในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงว่าก่อนสมัยอยุธยาเรียกเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายใช้ดีดทุกชนิดซึ่งอาจหมายรวมถึงกระจับปี่ด้วยว่า “พิณ” การปรากฏคำว่า กระจับปี่และมโหรีในสมัยอยุธยาเป็นต้นมาจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าจะต้องมีเครื่องดีดและเครื่องดีดบรรเลงร่วมกัน ดังหลักฐานสำคัญคือ เพลงยาวไหว้ครุฑมโหรีและเพลงยาวตำราวมโหรีในสมัยอยุธยา กล่าวถึงกระจับปี่และซอสามสาย จึงนับว่าวงมโหรีหลวงกำเนิดขึ้นแล้วในสมัยอยุธยา ทั้งนี้สอดคล้องกับวรรณคดีไทยซึ่งแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้กล่าวถึงมโหรีและกระจับปี่ด้วย

2. ศึกษากรรมวิธีการสร้างกระจับปี่แบบโบราณ ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์

วิธีการสร้างกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ ประกอบด้วยขั้นตอนการสร้าง 15 ขั้นตอน ได้แก่ 2.1 ขั้นตอนการสร้างโหเสียงกระจับปี่ 2.2 ขั้นตอนการสร้างคันทวนกระจับปี่ 2.3 ขั้นตอนการเจาะรางไหม หย่อง และเจาะรูใส่ลูกบิด 2.4 ขั้นตอนการเจาะใส่เหล็กโครงรม 2.5 ขั้นตอนการสร้างใบพายกระจับปี่ 2.6 ขั้นตอนการประกอบโหเสียงคันทวนกระจับปี่ 2.7 ขั้นตอนการใส่ขดลวดสปริงและลานนาฬิกา 2.8 ขั้นตอนการใส่ตาดหน้ากระจับปี่ 2.9 ขั้นตอนการทำสีกระจับปี่ 2.10 ขั้นตอนการทำลูกบิดและหย่อง 2.11 ขั้นตอนการทำหลักผูกสาย 2.12 ขั้นตอนการทำรางไหมกระจับปี่ 2.13 ขั้นตอนการทำนมกระจับปี่ 2.14 ขั้นตอนติดนมและเทียบเสียงกระจับปี่ 2.15 ขั้นตอนการทำที่ตีกระจับปี่ สรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

2.1 ขั้นตอนการสร้างโหเสียงกระจับปี่

ขั้นตอนการสร้างโหเสียงกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 9 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์เลือกใช้ไม้สักที่แก่และแห้งสนิท เพราะมีผลต่อคุณภาพเสียง โดยใช้รูปแบบโหเสียงกระจับปี่แบบโบราณของภาวาสุนนาค ซึ่งมีขนาด 44.5 x 39.7 เซนติเมตร หลังจากนั้นเลื่อยผ่านด้านหน้าไม้เพื่อใช้ทำเป็นตาดหน้า เว้นส่วนที่จะยึดติดกับหลักผูกเสียงและช่องที่จะใช้เสียบเข้ากับคันทวน แล้วใช้สว่านเจาะคว้านเอาเนื้อไม้ออก จากนั้นใช้สว่านตกแต่งขอบช่องเสียบคันทวน และขัดแต่งโหเสียงด้านในด้วยเครื่องเจียรนัย

2.2 ขั้นตอนการสร้างคันทวนกระจับปี่

ขั้นตอนการสร้างคันทวนกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 3 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้ ปรับหน้าไม้ด้วยกบไสไม้ไฟฟ้าให้เรียบเสมอกัน วัดขนาดความยาว แล้วนำมาเลื่อยด้วยกบวงเดือนไฟฟ้า หลังจากนั้นร่างรูปทรงแล้วนำมาตัดความยาวส่วนที่เกินออก ต่อมาเลื่อยกลีบบัวซ้อนที่ร่างไว้ด้วยเลื่อยสายพานไฟฟ้า ขัดคันทวนปรับแต่งรูปทรงและกลีบบัวซ้อน ให้มีความอ่อนช้อย จากนั้นใช้สว่านเจาะรองตักแต่งกลีบบัวซ้อนให้มีความคมชัด ตกแต่งคันทวนกระจับปี่ มาลัยรัดกลีบบัวด้วยเครื่องเจียรนัย แล้วเก็บรายละเอียดงานอีกครั้ง

2.3 ขั้นตอนการเจาะรางไหม หย่อง และเจาะรูใส่ลูกบิด

ขั้นตอนการเจาะรางไหม หย่อง และรูใส่ลูกบิดกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 3 ขั้นตอนดังนี้ เจาะรางไหมให้ลึกพอประมาณไม่ต้องเจาะให้ทะลุ แล้วใช้สว่านตกแต่งและขัดด้วยกระดาษทรายให้เรียบร้อย เจาะรูเสียบหย่องโดยเจาะตรงกึ่งกลางของมาลัยรัดกลีบบัว ความลึกพอประมาณไม่ต้องเจาะให้ทะลุ จากนั้นเจาะรูลูกบิดกระจับปี่ โดยจะต้อง

ระยะเวลาความเอียงของรูลูกบิดให้แม่นยำ ด้วยเวอร์เนียคาลิปเปอร์ แล้วทำเครื่องหมายตรงที่จะเจาะรูลูกบิดด้วยดินสอ การเจาะรูลูกบิดด้วยสว่านแทนต้องใช้ประสบการณ์สูง รูลูกบิดตามแบบของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์จะเจาะแบบเฉียงเล็กน้อย เพราะมีผลต่อการรั้งสายของลูกบิด

2.4 ขั้นตอนการเจาะใส่เหล็กโครงรม

ขั้นตอนการเจาะใส่เหล็กโครงรมของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 3 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้ นำคันทวนกระจัดปีมา วาดร่างส่วนที่ต้องการ ตัดเป็นรูปตัววีหรือปากฉลาม จากนั้นนำมาเลื่อยด้วยเลื่อยสายพานไฟฟ้าเพื่อต่อเข้ากับใบพายของ กระจัดปี เจาะรูที่ปลายคันทวนจำนวน 2 รู เพื่อเสียบเหล็กโครงรม นำเหล็กโครงรมมาตัดให้ได้ขนาด 2 นิ้วแล้วนำมา เสียบเข้ากับรูคันทวนที่เจาะไว้แล้ว ขั้นตอนนี้จะใช้กาวลาเท็กซ์ผสมกับซีลี้อยู่ละเอียดเชื่อมต่อให้เข้ากันสนิท

2.5 ขั้นตอนการสร้างใบพายกระจัดปี

ขั้นตอนการสร้างใบพายกระจัดปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 4 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ วัดขนาดความโค้งงอ ของใบพายให้ได้ขนาดสัดส่วนตามความต้องการ ใช้ดินสอร่างสัดส่วนความโค้งงอลงบนชิ้นไม้สักอีกชิ้นต่างหาก แล้ว เลื่อยให้ได้รูปร่างใบพายกระจัดปีตามขนาดที่ต้องการ นำใบพายกระจัดปีที่ทำโครงอย่างหยาบมาเลื่อยเพื่อจะได้ปรับ ตกแต่งให้ได้สัดส่วนโค้งงอที่รับกับคันทวน นำใบพายกระจัดปีมาตกแต่งเก็บรายละเอียด ใช้สิ่วเซาะร่องใบพายให้เกิดร่อง ยกเป็นสันนูนขึ้นมาเพื่อความงามจากนั้นเจาะรูใบพายเพื่อใช้สวมเข้ากับคันทวนกระจัดปี ช่างจะเล็งดูความโค้งงอของใบ พายด้วยสายตาเพื่อเจาะรูโดยต้องวัดและระยะเวลาให้ได้พอดีเพื่อจะได้สวมเข้ากับคันทวนได้แนบสนิท

2.6 ขั้นตอนการประกอบโหเสียงเข้ากับคันทวนกระจัดปี

ขั้นตอนการประกอบโหเสียงคันทวนกระจัดปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 3 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ นำคันทวน และโหเสียงประกอบเข้าด้วยกัน แล้วใช้เชือกมัดหาจุดศูนย์กลาง หาจุดศูนย์กลางของกระจัดปีระหว่างคันทวนกับโหเสียง แล้วจึงเจาะรูสำหรับใส่ลิ้มไม้สองข้าง โดยให้คันทวนเอนไปทางด้านหลังเล็กน้อยเพื่อความสวยงาม หลังจากนั้นใช้กาว แห้งเร็วเป็นตัวยึดติดและใช้ซีลี้อยู่อุดรอยให้แน่นสนิทแข็งแรง แล้วใช้ลิ้มไม้ทรงกลมสอดสลักระหว่างคันทวนกับโหเสียง โดยใช้กาวลาเท็กซ์เป็นตัวยึดติด แล้วใช้ค้อนตอกลิ้มสลักให้แน่นสนิท

2.7 ขั้นตอนการใส่ลานนาฬิกาและขดลวดสปริง

ขั้นตอนการใส่ลานนาฬิกาและขดลวดสปริงของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์มี 2 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้ เลื่อยก้านคันทวนในลักษณะแนวตั้ง เพื่อใช้เสียบเข้ากับลานนาฬิกา จากนั้นใช้สว่านไฟฟ้าเจาะรูด้านข้างเพื่อใช้ตะปูยึด โดยปกติแล้ว การติดขดลวดสปริง บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์จะใส่เฉพาะขดลวดสปริงจำนวน 4 เส้น เนื่องจากลานนาฬิกาหายาก แต่ในครั้งนี ใช้ขดลวดสปริงเพียง 2 เส้นในแนวตั้งเพราะมีลานนาฬิกาแล้ว เมื่อเคาะตาดหน้าของกระจัดปีจะได้ยินเสียงก้องกังวาน ใช้สว่านไฟฟ้าเจาะรูด้านขอบบนและขอบล่างของกระจัดปี แล้วใช้สกรูชนิดตะขอขันให้แน่นสำหรับใช้เป็นที่ยึดขดลวด สปริง เมื่อใส่ลานนาฬิกาและขดลวดสปริงเรียบร้อยแล้ว จึงจะปิดตาดหน้ากระจัดปีด้วยแผ่นไม้สัก

2.8 ขั้นตอนการใส่ตาดหน้ากระจัดปี

ขั้นตอนการใส่ตาดหน้ากระจัดปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์มี 2 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ ปรับหน้าไม้ของตาดหน้า กระจัดปีให้มีความหนาประมาณ 4 มิลลิเมตร ใช้ซีลี้อยู่ละเอียดผสมกาวลาเท็กซ์นำมาโป๊วบริเวณขอบของโหเสียง กระจัดปีเพื่ออุดรอยช่องว่างที่อาจไม่สนิทระหว่างตาดหน้ากับโหเสียง หลังจากนั้นนำตาดหน้ากระจัดปีมาปิดที่โหเสียง แล้วติดประสานด้วยกาวแห้งเร็ว จากนั้นจึงนำมาปรับตกแต่งความหนาบางด้วยกบไสไม้ไฟฟ้าอีกครั้ง และขัดด้วย กระดาษทรายละเอียดเพื่อเก็บรายละเอียดความเรียบร้อย

2.9 ขั้นตอนการทำสีกระจับปี

ขั้นตอนการทำสีกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 2 ขั้นตอน สรุปได้ ดังนี้ ขั้นตอนแรกใช้กระดาษทรายชนิดละเอียดให้เรียบเนียนก่อนพ่นสี เคลือบแลคเกอร์ด้านด้วยเครื่องพ่นสีซึ่งจะทำให้ได้สีที่มีคุณภาพเรียบเสมอสวยงาม

2.10 ขั้นตอนการทำลูกบิดและหย่อง

ขั้นตอนการทำลูกบิดและหย่องของกระจับปี บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 6 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ การทำลูกบิดใช้ไม้พะยูนประกอบไม้กันเกรา นำไม้กันเกราที่จะใช้ทำยอดของลูกบิด มากลึงให้เป็นลักษณะเค้าโครงของยอดลูกบิด แล้วนำส่วนของยอดไม้กันเกราเสียบเข้ากับไม้พะยูนหยอดด้วยกาวแห้งเร็ว แล้วลึงให้ได้สัดส่วนเมื่อกลึงเสร็จแล้วขัดด้วยไขขัดเงา เสร็จแล้วเจาะรูลูกบิด ขั้นตอนการกลึงหย่องกระจับปีนั้นเลือกใช้ไม้มะริดเพื่อความสวยงาม หลังจากที่กลึงไม้มะริดเป็นทรงหัวเม็ดแล้ว นำมาขัดเจียรนัยให้เรียบแล้วนำไปขัดมัน นำหย่องมาเจาะรู 4 รู 2 คู่ โดยมีระยะระหว่างสาย 2.3 มิลลิเมตร และระยะระหว่างคู่สายเท่ากับสายท่อม 1 ท่อน

2.11 ขั้นตอนการทำหลักผูกสาย

ขั้นตอนการทำหลักผูกสายกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 4 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้ ใช้ไม้ขนาดตามต้องการทำหลักผูกสายมีความยาว 11.5 เซนติเมตร และกว้าง 6.5 เซนติเมตร เจาะรูสำหรับขันสกรูยึดติดหลักผูกสายกับไหล่เสียง จากนั้นตัดง่าข้างให้เป็นเส้นสำหรับทำเป็นที่รองรับสายทั้งสี่ นำไม้พญาจิวดำมาทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมระดับบนหน้าหลักผูกสาย ใช้ไม้พญาจิวดำฉลุให้เป็นดอกแล้วติดด้วยกาวแห้งเร็ว หลังจากนั้นตกแต่งหลักผูกสายให้มีความงดงามแล้วนำมาเจาะรูร้อยสายทั้ง 4 รู นำหลักผูกสายมาประกอบเข้ากับไหล่เสียงกระจับปี แล้วปิดทับรอยสกรูด้วยไม้ทั้งสองข้าง

2.12 ขั้นตอนการทำรางไหมกระจับปี

ขั้นตอนการทำรางไหมกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 5 ขั้นตอนสรุปได้ ดังนี้ รางไหมกระจับปีใช้ไม้กันเกราโดยร่างโครงรางไหมแล้วตัดด้วยเลื่อยสายพานไฟฟ้า วัดขนาดความกว้างของช่องรางไหมด้วยกระดาษ ตกแต่งด้วยเครื่องเจียรนัย ให้มีความโค้งได้ระดับกับรางไหมพอดี ขัดผิวให้เรียบ ตกแต่งด้านปลายทั้งสองข้างของขอบรางไหม นำรางไหมที่วัดขนาดความกว้างของรางไหมแล้วมาเจาะด้วยสว่าน ความยาวของรางไหมประมาณ 11.5 เซนติเมตร ใช้มีดแกะเอนกประสงค์เจาะเนื้อไม้ออก ขัดผิวให้เรียบร้อยจึงนำไปเลื่อยด้านปลายของรางไหม เพื่อเตรียมประกอบเข้ากับคันทวนกระจับปี เสร็จแล้วจึงฉีดยกด้วยสีสเปรย์เอนกประสงค์ เพื่อชักเงาให้งดงาม เสร็จแล้วนำมาตัดที่ส่วนปลายด้านหนึ่งเพื่อนำไปประกอบเข้ากับคันทวนกระจับปี

2.13 ขั้นตอนการทำนมกระจับปี

ขั้นตอนการทำนมกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มี 2 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้ การทำนมกระจับปี เลือกใช้ไม้โมกมันเป็นพื้นฐานเพราะเป็นไม้เนื้ออ่อนสามารถปรับระดับเสียงได้ง่าย และใช้ไม้ไผ่เป็นสาบของกระจับปีเพราะให้คุณภาพเสียงที่ดีทำได้ง่ายและสะดวกในการเปลี่ยนสาบใหม่เมื่อสึกกร่อน หลังจากทำชิ้นส่วนของตัวนมและสาบไม้ไผ่แล้วนำมายึดติดกันด้วยกาวแห้งเร็ว หลังจากนั้นนำไปเจียรนัยให้เป็นรูปทรงตามต้องการ การทำหย่องกระจับปีจะต้องวัดความสูงของหย่องและหลักผูกสายให้มีความสัมพันธ์กันทั้งสามส่วน

2.14 ขั้นตอนติดนมและเทียบเสียงกระจับปี

หลังจากที่เตรียมนมกระจับปีแล้วจะนำมาติดบนคันทวนกระจับปี โดยปรับเทียบกับขลุ่ยเพียงออที่ได้เสียงมาตรฐาน เมื่อกวางนมกระจับปีแล้วให้ลองตีไปที่สนม การตั้งเสียงจะตั้งเป็นคู่ 4 เทียบเสียงให้ได้คู่ 8 ในเสียงแต่ละคู่เสียง การติดนมกระจับปีต้องลองตีให้ได้อย่างน้อยสามสามเสียงเช่น เขมรไทย มอญ ฯลฯ การติดนมกระจับปีใช้กาวลาเท็กซ์ในการยึดติดเพื่อให้สามารถแกะออกมาปรับตั้งเสียงหรือซ่อมบำรุงได้ง่าย นมกระจับปีจะไม่เตี้ยมากเกินไปเพราะจะทำให้ดีดแล้วกินกำลังของผู้ดีด

2.15 ขั้นตอนการทำที่ติดกระจับปี

ที่ติดกระจับปีแต่โบราณ นิยมใช้ งาช้าง เขาควาย เขาวิ้ว กระจดองเต่ากระ (เต่ากระหรือเต่าปากเหยี่ยว เป็นเต่าทะเลขนาดกลาง กระจดองมีลวดลายและสีเส้นสวยงาม) ไม้ ฯลฯ รูปทรงของที่ติดมีแบบแบนเหมือนที่ติดกีตาร์ หรือแบบแท่งเหมือนไม้ติดจะเข้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบและถนัดของผู้บรรเลง กระจับปีวัสดุที่เหมาะสมเพราะมีคุณภาพ เสียงที่นุ่มนวลแต่หายาก ถ้าใช้เขาวิ้วเขาควายทำเป็นทรงแท่งกลมคุณภาพเสียงจะเป็นรองก็แต่งาช้างเท่านั้น จึงควรทำเป็นแบบแบนมากกว่าถ้าใช้งาช้างไม่เหมาะที่จะทำเป็นทรงแบบแบนแต่ควรทำเป็นทรงแท่งกลม

กระจับปีที่ผลิตออกจำหน่ายตามท้องตลาดในปัจจุบัน มีรูปแบบลักษณะที่แตกต่างกับกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ทั้งรูปร่างและเสียงโดยสิ้นเชิง อุดลักษณะการสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ คือไม่เจาะช่องเสียงที่คาดหน้ากระจับปีเช่นกระจับปีทั่วไปเพราะเสียงกระจับปีที่เจาะคาดหน้าจะให้เสียงกระด้างไม่ไพเราะ การสร้างกระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ใช้ขดลวดสปริงจำนวน 4 เส้นซึ่งภายในโหเสียงกระจับปีทั้งแนวตั้งและแนวนอนทดแทนการขาดแคลนลานนาฬิกา ในการวิจัยครั้งนี้บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ใช้ขดลวดสปริงจำนวน 2 เส้นร่วมกับลานนาฬิกาซึ่งนิยมใช้มาแต่เดิมทำให้ได้คุณภาพเสียงที่ไพเราะ ก้องกังวานเพิ่มมากยิ่งขึ้น อุดลักษณะอีกประการหนึ่งของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์คือต้องใช้ไม้สักที่มีเนื้อไม้สวยและแห้งสนิทเพื่อให้ได้คุณภาพเสียงที่ดี กระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์มีหย่องอันเดียวอยู่ที่ด้านบนของปลายคันทวนเท่านั้น ไม่ใช้หย่องที่ด้านหน้าของคาดหน้ากระจับปี เพราะจะทำให้เสียอุดลักษณะด้านรูปร่างและคุณภาพเสียง

นอกจากนี้ยังมีเทคนิคการสร้างที่เป็นภูมิปัญญาของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์อีกหลายประการ คือ ใช้เหล็กโครงร่วมในการเข้าไม้ระหว่างใบพายกับคันทวน การเหลาใบพายและคันทวนด้วยมือรวมทั้งการสร้างกระจับปีด้วยวิธีแบบโบราณอย่างพิถีพิถันและประณีต ทำให้กระจับปีของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์มีอุดลักษณะที่สมควรอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกของชาติต่อไป

ขั้นตอนการสร้างกระจับปีตามแบบบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มีความละเอียดและซับซ้อน ใช้เวลามาก ต้องอาศัยความอดทนอดทน ประการสำคัญจะต้องได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากผู้รู้จึงจะสามารถเข้าใจโครงสร้างทางอุดลักษณะรูปร่างและเสียงของกระจับปีได้อย่างถ่องแท้ ซึ่งปัจจุบันหาผู้ถ่ายทอดกระจับปีแบบโบราณได้ยากยิ่งเนื่องจากข้อจำกัดทางด้านการบรรเลงและช่างที่มีองค์ความรู้ด้านการสร้างกระจับปีตามแบบโบราณมีจำนวนน้อยลงทำให้ขาดผู้ผลิตกระจับปี อีกทั้งยังมีปัญหาเรื่องวัสดุที่ใช้ในการสร้างกระจับปีที่หายากในปัจจุบัน เช่น ไม้สักที่ใช้สำหรับการสร้างโหเสียงและคันทวนและไม้เนื้อแข็งอื่น ๆ ที่ใช้สร้างชิ้นส่วนต่าง ๆ ของกระจับปี ล้วนเป็นไม้สงวนทั้งสิ้น ลานนาฬิกาโบราณที่ใช้เปรียบกับก้านคันทวนกระจับปี ในปัจจุบันหาได้ยากเนื่องจากไม่นิยมใช้ลานนาฬิกาขนาดใหญ่ สายกระจับปี เดิมที่เป็นสายไหมซึ่งให้เสียงที่ไพเราะเป็นเอกลักษณ์ ปัจจุบันไม่มีคนทำสายกระจับปีจากไหม จึงจำเป็นต้องใช้สายเอ็นไนลอนแทนรวมทั้งได้รับค่าตอบแทนไม่คุ้มค่าแรงและเวลาที่เสียไป ด้วยปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวจึงทำให้การสร้างกระจับปีไม่แพร่หลายในปัจจุบัน

3. บทบาทหน้าที่ของกระจับปีในอดีตและปัจจุบัน

ในอดีตกระจับปีมีบทบาทด้านพิธีกรรมและด้านวิถีชีวิต ด้านพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ใช้บรรเลงประกอบการสวดอันวอนสรรเสริญและขอพรจากเทพเจ้า ส่วนของศาสนาพุทธนั้นใช้ประกอบพิธีกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธรูป เช่น การสมโภช การแห่แห่นางดำ ฯลฯ ในด้านวิถีชีวิตไม่ปรากฏชัดในกลุ่มของสามัญชน แต่มีปรากฏชัดเจนในกลุ่มของสตรีฝ่ายในที่เป็นผู้บรรเลงในวงมโหรีซึ่งใช้บรรเลงขับกล่อมและเป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคมของผู้เป็นเจ้าของทั้งที่เป็นมโหรีชายและมโหรีหญิง วงมโหรีหญิงในราชสำนักถือเป็นเครื่องราชูปโภค เพื่อกล่อมพระบรรทมของพระมหากษัตริย์ พระราชโอรสและพระราชธิดา เท่านั้น เนื่องจากความนิยมในการบรรเลงมโหรีอยู่ในกลุ่มคนชั้นสูง

เครื่องดนตรีที่ใช้ในวงมโหรีจึงมีการพัฒนารูปแบบการผสมวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายประเภทคือ วงมโหรีเครื่องแปด วงมโหรีเครื่องเก้า วงมโหรีเครื่องสิบสอง และวงมโหรีเครื่องสิบสี่

กระจับปี่ใช้บรรเลงซบกล่อมเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงค่อยเสื่อมความนิยมไป และได้ยกเลิกการบรรเลงกระจับปี่ในวงมโหรีในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเสียงของกระจับปี่นั้นเบาและมีน้ำหนักมาก ความนิยมกระจับปี่จึงได้เสื่อมคลายลงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในปัจจุบันกระจับปี่มิได้มีบทบาทในด้านพิธีกรรมหรือด้านวิถีชีวิตแล้ว เพียงแต่นำมาบรรเลงร่วมกับเครื่องดนตรีชนิดอื่นๆ บ้างตามโอกาสและตามความเหมาะสม นอกจากนี้ยังได้มีการนำมาบรรเลงเพื่อการอนุรักษ์และสาธิตในแวดวงวิชาการดนตรีนอกจากนี้ยังมีการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาบางแห่ง เช่น สาขาวิชาสังคีตศิลป์ไทย ภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ส่วนกรมศิลปากรได้นำกระจับปี่มาร่วมบรรเลงประกอบการแสดงระบำโบราณคดี ปัจจุบันจึงควรส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ และสืบทอดการบรรเลง การสร้าง และเผยแพร่ให้กว้างขวางเป็นที่รู้จักแก่สาธารณชนต่อไป

ภาพที่ 1 ผู้วิจัยกับผลงานการสร้างกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาวิธีการสร้างกระจับปี่ของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ พบว่ามีความเอาใจใส่และพิถีพิถันทุกขั้นตอน ทำให้กระจับปี่มีคุณลักษณะที่งดงามและมีคุณภาพเสียงดีถูกต้องตามแบบโบราณ ทั้งนี้บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ได้รับการฝึกฝนเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีพื้นเมืองภาคเหนือจากเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ และมีประสบการณ์การทำเครื่องดนตรีไทยโบราณราชสำนักจากภาวาส บุนนาค เช่น กระจับปี่ บัณเฑาะว์ ซอสามสาย เป็นเวลา 2 ปี และได้สร้างผลงานการสร้างเครื่องดนตรีไทยทุกประเภทไว้ให้แก่ราชสำนักทั้งที่ซ่อมแซมและปรับปรุงใหม่ด้วย ทั้งยังได้รับการแนะนำการตัดกะลาขอสามสายแบบโบราณจากอุดม อรุณรัตน์ ผลงานการสร้างซอสามสายกะลาตัดของบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์เป็นที่ยอมรับในวงการดนตรีไทยสืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน บุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ มีโอกาสได้เห็นเครื่องดนตรีสวยงามเนื่องจากเครื่องดนตรีไทยในพระราชวังที่ภาวาส บุนนาค นำมาให้ซ่อมลื้อนเป็นผลงานชิ้นครูที่ทำจากวัสดุมีค่า เช่น งาช้าง ทองคำ นาค เงิน

เพชร พลอย และอัญมณีมีค่าหลากหลาย ทำให้บุรุษรัตน ทิพย์รัตน สามารถนำประสบการณ์และความรู้ทั้งหมดมาบูรณาการสร้างสรรค์เครื่องดนตรีให้ดังตามทรงคุณค่าอีกจำนวนมาก

จากการศึกษาเรื่องวิธีการสร้างกระจับปีของบุรุษรัตน ทิพย์รัตน ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนการสร้าง 15 ขั้นตอนดังกล่าวล้วนแสดงอัตลักษณ์ของบุรุษรัตน ทิพย์รัตนหลายประการกล่าวคือ การคัดเลือกไม้ที่จะนำมาใช้สร้างกระจับปีจะต้องคัดเลือกไม้ที่มีคุณภาพ คันทวนต้องใช้ไม้สักที่มีอายุตั้งแต่ 30 ปีขึ้นไป ส่วนไหล่เสียงกระจับปีนั้นต้องใช้เนื้อไม้แก่จัด เพราะมีความแข็งแรงและมีความหนาแน่นของมวลเนื้อไม้สูงอันจะทำให้เสียงที่ออกมานั้นดังชัดเจน การขุดไหล่เสียงนั้นจะต้องขุดให้ได้ความบางที่เหมาะสม เมื่อขุดไหล่เสียงกระจับปี บุรุษรัตนจะใช้มือเคาะตรวจสอบความก้องกังวานของไหล่เสียงตลอดเวลา หากหนาเกินไปเสียงที่ได้จะอับ ถ้าบางเกินไปเสียงที่ได้จะแผ่วไม่หนักแน่น ส่วนคานหน้าของกระจับปีต้องใช้ไม้สักแท้ใส่ให้มีความหนาและบางได้ระดับ ด้านหน้าไม่ต้องเจาะรูเพราะกระจับปีแต่โบราณมิได้ต้องการให้เสียงดังมากเกินไป วัตถุประสงค์ในการบรรเลงกระจับปีนั้นใช้บรรเลงเพื่อขับกล่อมในห้องที่มีพื้นที่ไม่กว้างขวาง เสียงที่ดังออกมามีจึงเน้นเสียงที่สดใส ก้องกังวานไม่หนวกหู แต่จะเจาะรูเล็ก ๆ บริเวณใกล้กับหลักผูกสายเพื่อให้มีที่ระบายอากาศภายในไหล่เสียงกระจับปี การนำลานนาฬิกามาขุดเป็นวงกลมแล้วนำมาเสียบเข้ากับไหล่เสียงนั้นจะช่วยให้เกิดการบรรเลงเสียง (ก่าทร) เพิ่มมากขึ้น เสียงที่ดังออกมามีลักษณะเหมือนกับระฆังสำริด ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเครื่องดนตรีประเภทพิณ หรือ วิณา เมื่อครั้งโบราณน่าจะมีการใช้เทคนิคการฝังโลหะสำริดหรือโลหะประเภทอื่นๆ โดยการนำมาตีแผ่ให้เป็นแผ่นบาง ๆ และนำมาฉนวนเป็นขดแล้วนำไปเสียบเข้ากับก้านคันทวนและไหล่เสียงของเครื่องตีประเภทนั้น ๆ เพื่อให้เกิดเสียงก้องกังวาน กลุ่มชนต่าง ๆ สมัยโบราณนิยมทำเครื่องดนตรีที่ใช้ในพิธีกรรมจากสำริด เช่น โมโหระทึกประโคนสำหรับบุคคลชั้นสูง เครื่องดนตรีโบราณของกลุ่มชนต่าง ๆ จะมีลักษณะการสร้างที่คล้ายคลึงกัน เช่น ผีผา (Pipa) ของจีน ก็มีการฝังขดโลหะเช่นเดียวกับกระจับปี ส่วนซอสามสายแม้จะไม่นิยมเจาะช่องเสียงแต่เลือกใช้ถ่วงหน้าแทนเพื่อให้เสียงออกมาทุ้มนุ่มนวลก้องกังวาน ทั้งหมดนับเป็นภูมิปัญญาเชิงช่างเช่นเดียวกับกระจับปีที่มีการปิดหน้ากระจับปีด้วยไม้สักโดยไม่ต้องเจาะช่องเสียงด้านหน้าแต่เพิ่มความก้องกังวานด้วยการฝังโลหะและเจาะรูหายใจเล็ก ๆ ซ่อนไว้เพื่อให้มีการหมุนเวียนของมวลอากาศภายในแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

การเลือกใช้ไม้สำหรับสร้างกระจับปีแต่โบราณนั้นเลือกใช้ไม้ที่มีน้ำหนักเบา เนื้อไม้สวยและมีความคงทนต่อการใช้งาน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสนับสนุนให้จัดท้าวสุดที่ตีมาสร้างเครื่องดนตรี ดังมีปรากฏในจดหมายเหตุปี.ศ.2357 ซึ่งเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมมีถึงพระยานครศรีธรรมราช ฉบับหนึ่งว่า “ต้องพระราชประสงค์ไม้แก้วที่ลายดีสำหรับจะทำคันทวนกระจับปี คันทวนชอก...คันทวนกระจับปีสามคู่ คันทวนชอกสามอัน” และในหนังสือของหมื่นศักดิ์พลเสถถึงพระยานคร มีข้อความตอนหนึ่งว่า “ต้องพระราชประสงค์ไม้บงที่แก่ดังดี ทำระนาดสองสำหรับ กับไม้แก้วที่ลายดีเป็นคันทวน (ชอก) สองคันทวน ไม้มฤทเป็นท่อนกลองแขกสองคู่ หนังสี่พันรำมะนา กลองแขก ชอกดั่ง”

จะเห็นได้ว่าไม้ที่ต้องพระราชประสงค์ให้หามาทำคันทวนกระจับปีนั้นคือไม้แก้วเพราะมีน้ำหนักเบา และมีลายในเนื้อไม้สวยงาม สมัยโบราณนิยมใช้ไม้เพียงท่อนเดียวเป็นคันทวนและใบพายยาวติดต่อกันไป ไม่นิยมใช้วิธีการต่อไม้สองส่วนเป็นคันทวนกับใบพาย แต่ปัจจุบันจะหาไม้แก้วที่มีขนาดใหญ่และยาวขนาดที่จะทำคันทวนกระจับปีนั้นได้ยากแล้วนอกจากความนิยมใช้ไม้แก้วทำคันทวนกระจับปีและคันทวนชอกสามสายแล้ว กระจับปีที่ใช้บรรเลงในราชสำนักยังมีความวิจิตรงดงามทั้งรูปร่างและคุณภาพเสียง ช่างผู้สร้างกระจับปีจะเพิ่มความงดงามด้วยการเหลาใบพายกระจับปีให้งอนโค้งผายไปด้านหลังให้มากที่สุด และแกะสลักลวดลายต่างๆ เช่น เกลายดอกพุดตานลงบนใบพายกระจับปีหรือกลีบบัวซ้อน ฝังโลหะในไหล่เสียง และนิยมนำไม้หายากประเภทอื่นๆ เช่น ปุ่มมะค่า (ไม้มะค่าที่มีลักษณะลำต้นผิดปกติรูปร่างปูดโปน เมื่อนำมาผ่าแล้วเนื้อไม้จะมีลวดลายสวยงามและมีแก้วในเนื้อไม้ด้วย) มาทำไหล่เสียงกระจับปี กระจับปีที่มีความงดงามดังได้กล่าวนี้ ปัจจุบันหาได้ยากแล้วแต่ที่มีปรากฏให้ได้ศึกษาเป็นสมบัติของพงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ซึ่งบิดา (อุดมอรุณรัตน์) ได้รับจากภาวาส บุณนาค กระจับปีดังกล่าวมีความวิจิตรงดงามตามลักษณะโบราณทุกประการ

กระจัดปี่มีบทบาทในวงมโหรีโบราณมาแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ในปัจจุบัน กระจัดปี่ไม่ได้นำมาบรรเลงในวงมโหรี คงเหลือแต่ซอสามสายและโทนร่ามะนาที่ใช้บรรเลงเพื่อคงไว้เป็นเอกลักษณ์ของวงมโหรี บทบาทการรับใช้สังคมของกระจัดปี่จึงสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย กระจัดปี่มักหีบยกมาเล่าหรือสาธิตบ้างในแวดวงวิชาการดนตรีเป็นครั้งคราว จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่เครื่องดนตรีที่มีความงดงามและมีเสียงเป็นเอกลักษณ์ต้องขาดผู้สืบทอดวิธีการบรรเลงและการทำกระจัดปี่ไป จึงสมควรให้มีการสนับสนุนส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูการสร้างและการบรรเลงกระจัดปี่ให้อยู่ในสังคมไทยอีกครั้ง การทำวิจัยครั้งนี้จึงหวังว่าจะเป็นการสืบทอดและอนุรักษ์การสร้างกระจัดปี่แบบโบราณนี้ไว้เป็นหลักฐานเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเรียนรู้ได้อย่างถูกต้องต่อไป

ข้อเสนอแนะ

การทำวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยพบปัญหาหลายประการจึงขอเสนอแนะแนวทางแก้ไขและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องกระจัดปี่ในมิติต่างๆ ดังนี้

1. ควรมีศึกษา ค้นคว้าและวิจัยเรื่องวัสดุทดแทนที่สามารถนำมาใช้แทนไม้สักได้ในอนาคต เพราะไม้ที่ใช้เป็นวัสดุใช้สร้างกระจัดปี่เริ่มขาดแคลน
2. ควรมีโครงการหรือแนวทางการสืบทอดองค์ความรู้การสร้างกระจัดปี่
3. ควรมีการส่งเสริมหลักสูตรในสถาบันการศึกษาให้มีการเรียนการสอนกระจัดปี่ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เพื่อให้รู้คุณค่าและช่วยกันอนุรักษ์สืบทอดการสร้างและการบรรเลงกระจัดปี่ไว้ให้คงอยู่คู่ชาติต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

วิจัยเรื่องนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีโดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ทำให้สามารถทำวิจัยเรื่องนี้ได้สมดังความตั้งใจ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ คุณครูผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ด้านทฤษฎีและหลักการบรรเลงกระจัดปี่ให้แก่ผู้วิจัย และได้ให้คำแนะนำมาโดยตลอด ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์จรัสรัตน์ ลักษณะศิริ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำวิธีการเขียนงานวิจัยรวมทั้งปรับแก้สำนวนภาษาอย่างละเอียด ขอกราบขอบพระคุณแม่ครูลำตวน สุวรรณภูคำ ที่คอยให้กำลังใจ มาโดยตลอด ขอขอบพระคุณนักวิชาการทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำหนังสือมาศึกษาค้นคว้า ขอขอบคุณ คุณยรรยงค์ ลิกษะฤทธิ์ ผู้มีส่วนสำคัญยิ่งในการจัดทำต้นฉบับและขอขอบคุณอาจารย์ ดร.บารมี เขียววิชัย ที่กรุณาตรวจบทความคัดย่อภาษาอังกฤษ ขอกราบขอบพระคุณพ่อบุญรัตน์ ทิพย์รัตน์ ที่ได้กรุณาให้ความรู้วิธีการสร้างกระจัดปี่อย่างละเอียด พี่กำจร เทโวชาติ ที่ช่วยสร้างกระจัดปี่คันงามให้ และเล่าเรื่องสนุกๆ เช่น การเข้าป่าล่าสัตว์และวิถีชีวิตของคนดอย ทำให้การวิจัยครั้งนี้มีชีวิตชีวามากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กมล เกตุสิริ. (2530). ถนนดนตรี, ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 พฤษภาคม 2530 บทความเรื่อง. *พินิตไทย*. ม.ป.ท.
- กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ. (2535). *ดุริยางค์ผสมศิลป์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี. “กระจัดปี่”. *วารสารถนนดนตรี*. (2 มิถุนายน 2531) : 80-85.
- _____. (2542). *สังคีตนิยมว่าด้วยดนตรีไทย*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์. (2542). *สารานุกรมเพลงไทย*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ตำราราชานุกาภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2463). *ประชุมบทมโหรี*. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมการ.
- _____. (2448). *ตำนานเครื่องมโหรีปี่พาทย์*. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมการ.
- บุษกร สำโรงทองและคณะ. (2551). *พินิต*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารอ้างอิง

- ปดมา เอี่ยมสอาด. (2539). **กระจัดปี: การศึกษาด้านวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางดนตรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์. (2550). **ปฐมบทดนตรีไทย**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2554). **มโหรีวิจักษ์**. กรุงเทพฯ: จรัสสนิทวงศ์การพิมพ์.
- ภัทรวดี ภูษฎาภิรมย์. (2552). **วัฒนธรรมดนตรีและเพลงพื้นเมืองภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: วี.พริ้นท์ (1991) จำกัด.
- มนตรี ตราโมท. (2507). **ศัพท์สังคีต**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- _____. (2513). **ประวัติดนตรีไทยสมัยกรุงสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์**. (ม.ป.ท.). (พิมพ์แจกในงานอนุสรณ์ฌาปนกิจ
ศพนางราชทัณฑ์พิทักษ์ (ล้วน อลัดถาวลี)
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). **สารานุกรมศัพท์ดนตรีไทย ภาคประวัติและบทร้องเพลงเถาฉบับราชบัณฑิตยสถาน**.
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2542). **สารานุกรมศัพท์ดนตรีไทย ภาคประวัตินักดนตรีและนักร้องฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ:
อรุณการพิมพ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2535). **ดนตรีและนาฏศิลป์กับเศรษฐกิจและสังคมสยาม**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- สงบศึก ธรรมวิหาร. (2542). **ดุริยางคไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริรัตน์ ประพัฒน์ทอง. (2535). **การศึกษาเครื่องดนตรีจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในประเทศไทย
ไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 16**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2542). **ร้องรำทำเพลง: ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: พิมพ์แอนด์พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์.
- _____. (2553). **ดนตรีไทยมาจากไหน**. นนทบุรี: หินทรายการพิมพ์.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. (2535). **หนังสือประมุขของอีสานการเผยแพร่กระจายและการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม
ในหมู่บ้านอีสาน**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อภัย พลรบ (พลอย เพ็ญกุล), พระ. (ม.ป.ป.). **ดนตรีวิทยา**. พระนคร: โสภณพิพรรฒนาการ
- อรวรรณ บรรจงศิลป์ และคณะ. (2546). **ดุริยางคศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา.
- อัษฎาฐ สาคริก. (2550). **เครื่องดนตรีไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- อุดม อรุณรัตน์. (2526). **ดุริยางคดนตรีจากพระพุทธศาสนา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
_____. (ม.ป.ป.). **รายงานการวิจัยกลวิธีการสร้างกะโหลกขอสสามสาย**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยนครปฐม.
- เอนก นาวิกมูล และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2532). **สรรพสังคีต 10 ปี ศูนย์สังคีตศิลป์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาพันธ์.
- Jenner, Philip N. (2009). *A dictionary of pre-Angkorian Khmer*. Edited by Doug Cooper. Canberra:
Pacific Linguistics, Research School of Pacific and Asian Studies, The Australian National University.

จะเข้: การผลิตอัตลักษณ์ทางดนตรีในบริบทของดนตรีประจำชาติ

Ja-Khay: A Production of Musical Identity in the Context of Traditional Music

อาจารย์มนศักดิ์ มหิงษ์

วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

จะเข้เป็นเครื่องดนตรีที่พบการบันทึกในสมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่า มีต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดียตอนเหนือและแพร่วัฒนธรรมสู่มอญ พม่า เขมร และไทย ชาติพันธุ์มอญและเขมรบางกลุ่มยังคงบรรเลงดนตรีรูปร่างจะเข้ จะเข้จึงเป็นวัฒนธรรมดนตรีร่วมดินแดน ช่วงรัชกาลที่ 6 เกิดแบบแผนการบรรเลงดนตรีไทยขึ้นอย่างเป็นทางการกรณีสึกษาช่างประดิษฐ์จะเข้ จำนวน 9 คน พบความสอดคล้องทางด้านโครงสร้าง รูปทรง สัดส่วน วัสดุ ส่วนที่แตกต่างคือ หลักการ เครื่องมือผลิต ความเชื่อ การตลาด การกำหนดเสียง แบบแผนการผลิตจะเข้ปัจจุบันได้ต้นแบบความรู้และฝีมือการสร้างเครื่องดนตรีจากร้านดุริยบรรณ จากนั้นกระจายตัวไปสู่แหล่งต่าง ๆ ทั่วประเทศ นักดนตรีและการศึกษามีบทบาทต่อการกำหนดคุณภาพมาตรฐานและสร้างอัตลักษณ์ทางดนตรีไทย สัดส่วนคณิตศาสตร์ที่พบจากการสร้างจะเข้ถือเป็นการกำหนดอัตลักษณ์ทางดนตรีประจำชาติ

คำสำคัญ: จะเข้ อัตลักษณ์ ดนตรีประจำชาติ

Abstract

Ja-Khay is the musical instruments that found records in Ayutthaya period. The instrument is presumed Originating in northern India and was spread into Mon, Burmese, Khmer, and Thai Culture. Some Mon and Khmer ethnics group played a musical instrument shaped like Ja-Khay that represented the conjunct of music culture. In Thailand - the reign of King Rama VI, Thai musical instruments were practical played in during this period and therefore case of study - nine Thais Ja-Khay Craftsmen created Ja-Khay as traditional music which have the concordance of structure, shape, ratio, and materials. Moreover, each craftsmen have own identity to create traditional music is formality, tools and appliances, believes, marketing of instrument, and setting of tones. The current prototype of Ja-Khay master gain knowledge and creation skills are from Duriyabhan music store and therefrom it spreads all around country because of musician and musical education influences to set quality standards and identity of traditional music. The Mathematics proportions base of the invention constitutes an identity to context of Traditional music succession.

Keywords: Ja-Khay, Identity, Traditional Music

บทนำ

มนุษย์แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยการใช้กระบวนการทางปัญญาเพื่อการพัฒนาการเรียนรู้และยกระดับคุณภาพชีวิต มนุษย์อยู่ร่วมกันจึงเกิดวัฒนธรรมและประสบการณ์ วัฒนธรรมสร้างให้มนุษย์มีชีวิตที่เกิดการปรุงแต่งศิลปะและสุนทรียะ (Aesthetics) ดนตรีเป็นผลผลิตของมนุษย์ เพื่อจุดประสงค์การสื่อสารระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และการส่งสัญญาณการสื่อสารระยะทางไกลด้วยเสียงดนตรี เสียงดนตรีจึงสร้างความหมายต่อสิ่งปรารถนามนุษย์ เพื่อสื่อสารต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า ทำนอง บทสวด สำหรับพิธีกรรม โดยผลสูงสุดของดนตรีเพื่อให้มนุษย์ได้พบความสุขเครื่อง

ดนตรีปรุงแต่งตามบริบทของสังคมวัฒนธรรมแสดงการดำรงอยู่ของสถานภาพบ้านเมือง ระบบการปกครอง ความสมบูรณ์ของทรัพยากร และอำนาจที่ส่งอิทธิพลอยู่ขณะนั้น หรือเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมทางสังคมบ่งชี้ประวัติศาสตร์ การเชื่อมโยงระหว่างดินแดน ปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่บอกต้นกำเนิดเดียวกัน

พูนพิศ อมาตยกุล (2535) แสดงให้เห็นว่าดนตรีในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์(South East Asia Instruments) วัสดุที่ใช้สร้างเครื่องดนตรีตอนแรกมาจากธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัว เช่น ใช้ไม้มาทำเครื่องดนตรีขึ้นก่อนก็เกิดเป็นเครื่องดนตรีประเภทเคาะตี (Percussion หรือ Idiophone) ตามมาด้วยสิ่งที่เป็นท่อกลวงหรือเป็นหลอดซึ่งอาจเป็นไม้กลวง ภาชนะ เป็นเปลือกหอยใช้เป่าให้เกิดเสียง (Wind Instrument หรือ Aero phone) ต่อมาก็พัฒนาเครื่องดนตรีประเภท เครื่องสายใช้ดีดก่อน แล้วจึงเพิ่มคันชักกลายเป็นเครื่องสี (String หรือ Chordo Phone) เครื่องดนตรีกลุ่ม Idiophone มีมากที่สุด ทั้งแยกออกได้เป็น 3 หมวดหมู่ คือเครื่องตีที่ทำด้วยไม้ (Woodden Idiophones) ที่ซึ่งด้วยหนัง(Membra Nophones) และที่ทำด้วยโลหะ (Metal Lophones)

ลักษณะดนตรีไทยจึงมีโครงสร้างตามลักษณะการศึกษา Ethnomusicology จำแนกเป็นประเภท ได้แก่ เครื่องดนตรีประเภท Idiophone กลุ่มเสียงจากการกระทบไม้ อาทิ ระนาดเอก ระนาดทุ้ม โปงลาง กรับ โกร่ง กรับเสภา เป็นต้น เครื่องดนตรีประเภท Aero phone กลุ่มเสียงจากการเป่าลมผ่านวัตถุ อาทิ ขลุ่ยและปี่ทั้ง 3 ลักษณะของไทย แคน โหวด ปี่จุม ปี่กาหลอ เป็นต้น เครื่องดนตรีประเภท Chordo Phone กลุ่มเสียงจากดีดขึงเส้นไหม เอ็น เชือก โลหะ ด้วยการดีดและสี อาทิ ซึง กระจับปี่ พิณอีสาน พิณเป็ยะ พิณน้ำเต้า จะเข้ เป็นต้น

จะเข้ (Ja-Khay) เป็นเครื่องดนตรีกลุ่มประเภทเครื่องสาย ที่พบอยู่ในอาเซียน ซึ่งประเทศไทยมีเครื่องดนตรีชนิดนี้ที่ใช้สำหรับบรรเลงอยู่ การผลิตเครื่องดนตรีจะอยู่ในกลุ่มงานช่างไม้อาจจะเรียกว่า “ช่างสกุลไทย” (Thai Thai artist wisdom) โดยใช้วิธีการสืบทอดเป็นมรดกทางตระกูล ดนตรีไทยถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมประจำชาติ ดังนั้นจะเข้จึงเป็นส่วนหนึ่งของความหมาย “ชาติ” ในการศึกษาครั้งนี้ และในกลุ่มเอเชียพบเครื่องดนตรีชนิดนี้คือ “จะเข้” คำเรียกของ ประเทศไทย “มิจอง” คำเรียกของ สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ “กระปรีอ” คำเรียกของ ประเทศกัมพูชา และ จยาม คำเรียก ของกลุ่มชนมอญในประเทศไทย โดยอาศัยอัตลักษณ์หลักการปฏิบัติที่พบความ คล้ายคลึงกัน

จะเข้ เป็นประดิษฐ์กรรมทางวัฒนธรรมเอเชียที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน การศึกษาจึงมุ่งประเด็นที่สำคัญเพื่อ อธิบายที่มาของเครื่องดนตรีจะเข้เป็นหนึ่งในเครื่องดนตรีประจำชาติไทย โดยที่จะเข้ที่มีวิธีการวางราบเพื่อดีด การศึกษา ภูมิปัญญาของช่างผู้ประดิษฐ์จะเข้ เพื่อหาจุดร่วมและจุดต่างทางวัฒนธรรม โดยใช้กระบวนการวิจัยผ่าน “จะเข้” แสดง บทบาททางมรดกวัฒนธรรมของไทย ที่มีลักษณะเฉพาะในเอเชียเครื่องดนตรีประจำชาติ ที่มีส่วนในการส่งเสริมวัฒนธรรม ให้เกิดบริบทของความเป็นไทย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาเครื่องดนตรีจะเข้ในบริบทสังคมไทย
2. เพื่อศึกษากระบวนการประดิษฐ์จะเข้ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเป็นส่วนหนึ่งจากการวิจัยฉบับสมบูรณ์โดยอาศัยวิธีการเก็บข้อมูล ภาคสนามเป็น 3 ระยะ ระยะที่ 1 ปี พ.ศ. 2550 ระยะที่ 2 ปี พ.ศ. 2551 - 2553 ระยะที่ 3 ปี พ.ศ. 2554 - 2557

ระยะที่ 1 การศึกษาและทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารรายงานวิจัย ที่เกี่ยวกับความเป็นมา ของประวัติเครื่องดนตรีไทย เครื่องดนตรีเอเชีย โดยที่มีเนื้อหาการระบุถึง จะเข้ หรือเครื่องดนตรีตระกูลดีด และการ สร้างเครื่องดนตรีไทยด้วยกรรมวิธีต่างๆ ติดตามสื่ออิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับดนตรีไทย

ระยะที่ 2 การลงพื้นที่เพื่อหาผู้ประดิษฐ์จะเข้าด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) เก็บข้อมูลจะเข้ากลุ่มภาคตะวันออก นายเอื้อ ฉัตรเฉลิม (ช่างเอื้อ) และนายอุทัย เนื่องจำนงค์ (ช่างอุทัย) โดยทั้ง 2 ท่านเป็นผู้ผลิตจะเข้ามีชื่อเสียงในฐานะจะเข้าเมืองชล ประสบการณ์เกี่ยวข้องกับร้านดุริยบรรณ ได้สร้างหลักการปรับแก้ไขจะเข้าเรื่องการคัดเลือกไม้การแต่งเสียงจะเข้าที่ตั้งกังวานและการเจาะฝาประกอบจะเข้าเป็นรูปหยดน้ำรุ่นแรก ผลิตจะเข้า 3 ขนาด อีกทั้งการศึกษากลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกไม้ขนุนในจังหวัดชลบุรี ระยอง เพื่อสังเกตพันธุ์ขนุนที่พร้อมจะนำมาทำการขุดจะเข้า ทั้งราคาต้นทุนการผลิตจะเข้า

ระยะที่ 3 การลงพื้นที่เพื่อหาผู้ประดิษฐ์จะเข้าด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) เก็บข้อมูลจะเข้ากลุ่มภาคกลางแบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการแบบกระบวนการ โดยมีข้อมูลดังนี้ โรงงานสมชัยดนตรีไทย จังหวัดกาญจนบุรี(นายสมชัย ชำพาลี)ที่ผลิตจะเข้าแบบมาตรฐานส่งออกและริเริ่มฝังลวดลายที่สวยงาม มีวัตถุดิบการผลิตมาก มีการผลิตทุกเครื่องดนตรีครบวงจร โรงงานดุริยางค์ไทย(นายจ๋อน ไทรวีมาน)จังหวัดสมุทรปราการ ประสบการณ์จากร้านดุริยบรรณลักษณะของการทำสีและจะเข้าน้ำหนักมือเบา มีระดับการทำตามความพึงพอใจลูกค้า และมีคุณภาพหลากหลาย โรงงานผลิตจะเข้าส่วนขยายของโรงงานดุริยางค์ไทย (นายศุภาพล ไทรวีมาน) จังหวัดสมุทรปราการ การสร้างจะเข้าด้วยการทำสีที่สวยงาม การปรับแต่งเสียงตามลูกค้าที่ต้องการสร้างเอกลักษณ์ให้จะเข้าของตนเอง มีหลักการผลิตที่สมบูรณ์แบบทำจะเข้าเป็นหลัก บ้านนายเขาว์ ขาวนา เป้า จังหวัดนครปฐมมีประสบการณ์จากร้านดุริยบรรณ คงเก็บหลักการสร้างจะเข้าตามรูปแบบดุริยบรรณ การผลิตสายใหม่ การขุด การเจาะลายได้ทอง ยังมีทัศนคติการทำแบบดั้งเดิมอยู่ การกลึงไม้ที่มีหลักการจำที่ดี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (ชินินทร์ พุกสวัสดิ์และมานะ พุกสวัสดิ์) ทำจะเข้าจากการสืบทอดช่างเล็ก บางแค มีหลักการประดิษฐ์เสียงมาตรฐานจะเข้าใช้ไม้แบบพิเศษ ไม้หายาก ทรงจะเข้าสวยงาม เสียงดัง จังหวัดสิงห์บุรี (นายศิวศิษฐ์ นิลสุวรรณ) สร้างจะเข้าด้วยมิติของการทดลอง ทำให้จะเข้ามีเสียงดังกังวานใส ไม่ค้ำนึ่งถึงเรื่องไม้ จะเข้าผ่าสาปนม โต้สแตนเลส สายควั่น ขุดทองเพิ่ม ไม่นิยมผลิตจำหน่าย เป็นนักปรับจะเข้าและวิธีแก้ไขเครื่องดนตรีไทยด้วยการประยุกต์เทคนิคและค้นคว้าวัสดุใหม่เพื่อทดแทนของที่หายากในปัจจุบัน เป็นนักดนตรีที่มีความรู้ความสามารถรอบตัว บรรเลงได้และผลิตได้

สรุปผลการวิจัยการเอกสารและการประดิษฐ์จะเข้าอย่างมีขั้นตอน ของ ช่าง จะเข้า 9 แห่ง การวิเคราะห์อธิบายหลักการสร้างของช่างต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในกรอบการวิจัย ผู้การวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องนำไปสู่ส่งผลการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ บทบาทของจะเข้าบนฐานวัฒนธรรมไทย

ผลการวิจัย

1. จะเข้าในบริบทการดำรงอยู่สังคมไทย

ผลการวิจัยเพื่ออธิบายการเชื่อมโยงเครื่องดนตรีจะเข้าทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาเพื่อแสดงสภาพปัจจุบันของดนตรีจะเข้า ในบริบทของสังคมไทย โดยการศึกษาดังนี้

1.1 บริบททางประวัติศาสตร์ จะเข้า ในสุวรรณภูมิ

พระพุทธศาสนา ช่วง พ.ศ. 218 พระเจ้าอโศกมหาราชราชาภิเษกและแผ่ขยายอาณาจักรออกไป จนถึงแคว้นกลิงคะ เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของอินเดีย และราว พ.ศ. 250 หลังพุทธกาล ฤาษีวาลมิกิแต่งมหากาพย์สันสกฤตเรื่องรามายณะ ว่าด้วยเรื่องพระราม –นางสีดา หรือ ภารตปุราณะ แห่งโยธยา(ต้นฉบับ) อิทธิพลทางคติพราหมณ์ยังปรากฏอยู่เช่นเดียวกันในทุกแคว้นของอินเดีย ขณะที่เมืองมธูราในช่วงใกล้พุทธกาลเป็นศูนย์กลางของอำนาจอาณาจักรกุษาณ ที่รุ่งเรืองเป็นจุดสร้างศิลปะแบบหลายๆ ประการ “ตระกูลศิลป์แห่งมธูรา” (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), 2552) การสันนิษฐานอาจรวมถึงดุริยศิลป์ด้วย พบประวัติเครื่องดนตรีที่กล่าวถึง มกระวีณา มีลักษณะเป็นพิณวางดีด(Zither)สร้างรูปทรงเป็นตัวจะเข้า โดยมีคติฮินดูเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าสำคัญทางน้ำคือพระคงคาหรือการบูชาพระสรส์วดี ศิลปและคติฮินดูแบบมธูราถูกแพร่กระจายไปตามเส้นทางสายไหมทางอินเดียใต้เส้นทาง

ทะเล จาก Mathura เข้าสู่มหาสมุทรอินเดียขึ้นที่ Mourhs of the Ganges บังคลาเทศ และกระจายสู่อารยธรรมมอญที่เมืองพุกาม จากนั้นจึงเข้าสู่ อาณาจักรล้านช้าง และทวารวดี

ข้อสันนิษฐานทางโบราณคดีเรื่องที่มาของคนไท หรือไท-กระได ในดินแดนสุวรรณภูมิ ส่วนหนึ่งค้นพบหลักฐานจากแหล่งโบราณคดีบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี ภาพสลักปูนหญิงตีตีพิณ 5 สาย อยู่ในอารยธรรมทวารวดี การศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์โบราณคดีในเอเชียและแนวคิดเชิงสร้างสรรค์ จะชี้แจงมีบทบาททางดนตรีอยู่ในสมัยทวารวดี(อารยธรรมมอญ) และเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมดนตรีของชนมอญในปัจจุบัน จะเข้ หรือ จยาม มีรูปร่างทางดนตรีเหมือนกับของไทยมากที่สุด ส่วนในกลุ่มชาติพันธุ์มอญใน อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จะเรียก จะเข้ ที่เหมือนรูปแบบตัวจะเข้ว่า มิจอง จะเข้อยู่ในบริบทของดนตรีพิธีกรรมบทบาทและมีความหมายที่แสดงดนตรีเพื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

สมัยอยุธยา พบหลักฐานการอ้างอิง ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือก่อนนั้น จะมีผู้เล่นดนตรีจำพวกขลุ่ยอยู่เป็นอันมาก ความสนุกเพลิดเพลินทำให้เล่นกันเกินขอบเขตเข้าไปในเขตพระราชฐาน จึงมีการบัญญัติกำหนดโทษไว้ในกฎหมายเตียรบาล ตอนที่ 20 “...อนึ่งในท่อน้ำในสระแก้ว ผู้ใดขี่เรือคฤ เรือปทุม เรือกูปและเรือมีลาดราวุธ แลใส่หมวกคลุมหัวนอนมา ชายหญิงนั่งมาด้วยกัน อนึ่งทะเลาะตีต่อกัน ร้องเพลงเรือ เป่าปี่เป่าขลุ่ย สีซอ ตีตะจะเข้ กระจับปี่ตีโทน ทับโห่ร้องนี้นั่น อนึ่งพิริยหมู่แขกขอมลาวพม่าเมงมอญสุ่มแสงเงินจามชวานาประเทศทั้งปวง แลเข้ามาเดินในท้ายสนมก็ดี ทั้งนี้ไยเอการขุสนมห้าม ถ้ามิได้ห้ามปรามเกาะกุมเอามาถึงศาลาให้แก่เจ้าน้ำเจ้าท่า แลให้นานาประเทศไปมาในท้ายสนมได้ โทษเจ้าพนักงานถึงตาย...” จะเข้แสดงบริบทดนตรีของชาวบ้านเพื่อความบันเทิง ในสมัยรัฐอาณาจักร

1.2 สถานภาพการดำรงอยู่ในบริบททางสังคมปัจจุบัน

1) การดำรงอยู่ด้านสังคม จะเข้แสดงการพัฒนาแบบโครงสร้าง บ้าน วัด วัง เป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมดนตรีที่เชื่อมโยงนักดนตรีสุราษฎร์ธานีโดยผ่านเวทีและศูนย์กลางชุมชนคือ วัด ซึ่งเป็นโครงสร้างที่สอดคล้องกับคำว่า บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” อีกทั้งมี “องค์กรอุปถัมภ์” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระองค์เอาใจใส่ในศิลปะดนตรีอย่างมั่นคง สร้างพื้นที่ต่อวัฒนธรรมของชาติให้เจริญด้วยศิลปวัฒนธรรมทุกแขนง จะเข้จึงเป็นกระบวนการภูมิปัญญาของช่างไม้ สำหรับการสร้างเครื่องดนตรีซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตช่าง ลักษณะการผลิตจะเข้ให้ได้คุณภาพ จะรักษาชื่อเสียงสถานภาพทางเศรษฐกิจของตนเอง เพราะจะเข้เป็นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ความเป็นไทย และส่งเสริมให้เกิดกระแสนักดนตรีไทยรุ่นใหม่ในสังคมสืบสานอุดมการณ์สืบไป

2) การดำรงอยู่ทางด้านศึกษา ด้านดนตรีไทยแสดงสถานภาพทางวัฒนธรรม โดยบรรจุอยู่ในระดับหลักสูตรการสอนตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานที่ช่วงชั้น 1-6 ถึงระดับอุดมศึกษา มีหลักสูตรการปฏิบัติดนตรีจะเข้ ตามหลักการเรียนรู้ของกระทรวงศึกษาธิการจนถึงทบวงมหาวิทยาลัยและเกณฑ์มาตรฐานดนตรีไทยที่สร้างให้การศึกษาดนตรีได้เรียนรู้ตามลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติและการเรียนรู้ทฤษฎี เพราะการศึกษามีส่วนในการสร้างคนในสังคม พัฒนาความรู้ และพัฒนาสังคมในทุกด้าน

2. การประดิษฐ์จะเข้ที่ปรากฏอยู่ในสังคม

กระบวนการผลิตจะเข้ประกอบด้วยขั้นตอนที่ต้องอาศัยประสบการณ์และความชำนาญของช่างในการผลิตเครื่องดนตรีต้องคำนึงถึงคุณภาพของเสียง ความสวยงาม และคุณค่าทางวัฒนธรรม เครื่องดนตรีไทยที่ดำรงอยู่อย่างปัจจุบันนี้เป็นผลจากการเลือกรับ ปรับใช้ จากภูมิปัญญาของช่างและนักดนตรีในอดีตทำให้เครื่องดนตรีไทยแสดงวัฒนธรรมของการดนตรีอย่างความภาคภูมิใจของสำนึกความเป็นชาติ รูปทรงจะเข้ที่ปรากฏอยู่ยังคงมีความสอดคล้องกับดนตรีเพื่อนบ้านได้แก่ จยาม (ภาษามอญเรียก จยามชามหมั่ว) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์มีการเกื้อหนุนและหยิบบ่มกันทางวัฒนธรรม

2.1 หลักการประดิษฐ์จะเข้มอญ

กรรมวิธีการสร้างจะเข้มอญ (จายม) ในวิธีการสมัยใหม่บางครั้งพบการใช้หลักการสร้างจะเข้ของไทยคือ การใช้ไม้เป็นวัตถุดิบในการสร้างเป็นหลัก โดยเสียงในการบรรเลงเพลง ซึ่งขึ้นอยู่กับระเบียบของดนตรีของมอญส่วนมาก จะใช้ในโอกาสบรรเลงทะเลมอญ แต่เดิมจะเป็นรูปร่างเหมือนจระเข้ มีหัว หาง ลำตัวลายจุดร่องไม้ให้เหมือนเกร็ด หาง ถอดได้ ทำจากไม้ขนุนชุดเป็นโพรง แต่เนื่องจากการสร้างและความสะดวกในการพกพา จึงประยุกต์มาใช้จะเข้ของไทย แต่ยังคงสร้างและดัดแปลงเพื่อให้เกิดความแตกต่าง ในท่อนหางเพื่อวางจุดลูกบิด ข้างจะตัดตรง ๆ ไม้เหลาลำพอนของไม้ให้โค้งมนเหมือนอย่างไทย และกลึงลูกบิดขนาดไม่ใหญ่ ด้านล่างจะใช้ขาจะเข้ 3 ขาและสร้างแผ่นไม้ปิดกระพุ้ง กว้างเป็นทรงกลมขนาดใหญ่เพื่อระบายเสียง ในช่วงจับจะเปิดเป็นร่องยาวตลอด

สัดส่วนในการวางรูปทรงในลักษณะของการสมมาตร บางครั้งจะพบทรงบิดเบี้ยวไปเล็กน้อย ระยะของความยาวโดยตลอดมีความไม่แน่นอน แล้วแต่การตัดช่วงหัว แต่โดยประมาณ 52 - 54 ซม. ความกว้างของกระพุ้ง 11.5 - 12.8 นิ้ว. นม (เตาะห์จายม) ผลิตจากไม้ไผ่ทองถิ่น ไผ่ตรง(ไผ่บง) เหลาให้เกิดความโค้งคล้ายกับสะพาน มีจำนวนทั้งสิ้น 12 นม จะไล่ระดับจาก ระดับบนสูงสุดที่ 4 ซม. และ นมที่ต่ำสุดที่ 3.5 ซม. ด้านบนจะติดไม้ไผ่ส่วนปลาย ความกว้างของนมอยู่ที่ 1 ซม. (แต่ไม่เสมอกันทุกนม) แต่เดิมการตีนมจะใช้ครั้ง ตะกั่ว ปัจจุบัน ใช้กาวติดไม้แทน โต้ะเสียง (เบาะห์จายม) สร้างจากไม้ไผ่ กว้างช่องภายในให้เกิดช่องว่างและบากช่องตอนท้าย ลักษณะจะแหงนขึ้นเล็กน้อย ด้านท้ายจะต่ำ เสียงจะทุ้มต่ำ มีความกังวานน้อย ขนาดความกว้างประมาณ 5 ซม. ความยาวส่วนขอบจะเลยยื่นออกไปด้านนอก เพื่อให้เกิดความสวยงามรองรับ กับนม มีไม้ไผ่ชิ้นเล็กเล็กสอดไว้ได้สาย ซึ่งเรียกว่า แหน (ฮะกะ) ชุ่มหรือหย่อง (สะมาจายม) มีหาง เกิดอัตลักษณ์จากคติความเชื่อเรื่อง หงส์ สัตว์สัญลักษณ์ของชนชาติมอญ การสร้างชุ่มปราสาทเรือนหงส์ เพื่อให้ทำหน้าที่รองรับพาดสายทั้งสามเส้น เป็นจุดสำคัญที่สร้างความหนักและเบา ความสูงจากฐานของจายม ประมาณ 10 ซม. ความหนา 1.5 ซม. ใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นวัสดุในการสร้าง และเป็นไม้ชนิดเดียวกับการสร้างลูกบิด

หลักผูกสาย (แตกเจ็กจายม) ทำหน้าที่ผูกสาย อยู่ตรงตำแหน่งกระพุ้งตอนท้ายของจายม การติดตั้งหลักผูกเมื่อขุดกว้างกล่องเสียงเรียบร้อย และขนาดความหนาของกระพุ้งอยู่ในระดับพอดี จะใช้เหล็กที่มีความแข็งแรงมางอให้โค้ง และวางทะลุลงใต้ท้องจายม หลักผูกต้องใช้วัสดุโลหะที่มีความแข็งแรงมาก ๆ เมื่อขึ้นสายทั้งสายให้ตึง จะเกิดแรงดึงสูงภายใต้ท้องหลักผูกใช้การขุดผูก หรือการใส่ข้อบิดล็อคไว้ไม่ให้ขยับเยื้องได้ ลูกบิด (แหมะอะวัว) ขา (จายม) รางไหม (ฮะตาบ) ลูกบิดทำหน้าที่ใส่สาย มีสามลูก สองลูกฝั่งหนึ่งและ อีกหนึ่งลูกอยู่อีกฝั่งหนึ่ง ซึ่งกำหนดเส้นเสียงของจายมคล้ายกับ จะเข้ของไทย ตอนกลางของกระพุ้ง มีรูเล็ก ๆ อยู่ตรงกลาง เพื่อตรวจสอบความบางหนาของกระพุ้ง

2.2 หลักการประดิษฐ์จะเข้ไทย

คุณลักษณะที่สำคัญของจะเข้ไทย โครงสร้างจากไม้ ได้แก่ กลุ่มไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้ขนุน (*Artocarpus heterophyllus* Lam วงศ์ MORACEAE) ทั้งขนุนป่า ขนุนบ้าน ไม้ไผ่ดำย มีการสร้างจะเข้ด้วยไม้ชนิดต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เพื่อให้เห็นลวดลายจากไม้ เช่น ไม้พยุง ไม้ตะแบก ไม้มะม่วง ไม้กระท้อน ไม้จำปา ไม้จิว และพบการประดิษฐ์จะเข้ของช่างในยุคปัจจุบันด้วยการสร้างจากไม้เนื้อแข็งที่พบจากพื้นที่วิจัย อาทิ ไม้มะริด (*Dispyros philippensis* A. DC.) เป็นตระกูลไม้ที่หายากหลายชนิด ตัดให้มีความหนาขนาดมาตรฐาน คือหนา 13 ซม. กว้าง 12 ซม. ความยาว 150 ซม. และไม้สนตระกูล USA (ไม้ฉำฉา) ถากขึ้นรูปร่างลักษณะให้เป็นจะเข้โดยมีแบบจะเข้ของตนเองการวางแบบต้องวาดแบบทั้งไม้ท่อนใหญ่ที่ตัดเป็นหน้ากระดานและไม้ฉำฉาให้เป็นลักษณะปิดกันสนิทพอดี้ สู่กระบวนการขุดด้านในแบบหยาบด้วยเครื่องมือแท่น ทำให้เกิดความโปร่งเห็นเป็นแนวเส้นสำหรับเอาเนื้อไม้ออกให้มากที่สุด เริ่มจากขุดตรงส่วนที่เป็นรางไหม โดยใช้เครื่องมือวัด ที่ต้องกว้างประมาณ 18 ซม. ลึก 5 ซม. (สำหรับสร้างร่องสาย) และกลับด้านขุดส่วนที่ตรงกันข้าม ลึก 10 ซม. โดยมีขอบ ประมาณ 2 ซม. ใช้สิ่วสกัดให้มีความลึก 10 ซม. เริ่มจากริมช่วงกระพุ้ง เจาะให้มีความตื้นประมาณ 5 ซม. ส่วนอื่น ๆ สกัดไม้ออกให้มีความหนา 9 ซม. ต้องระวังส่วนปลาย(ส่วนที่เรียวยาว) ควรเว้นไว้สำหรับ

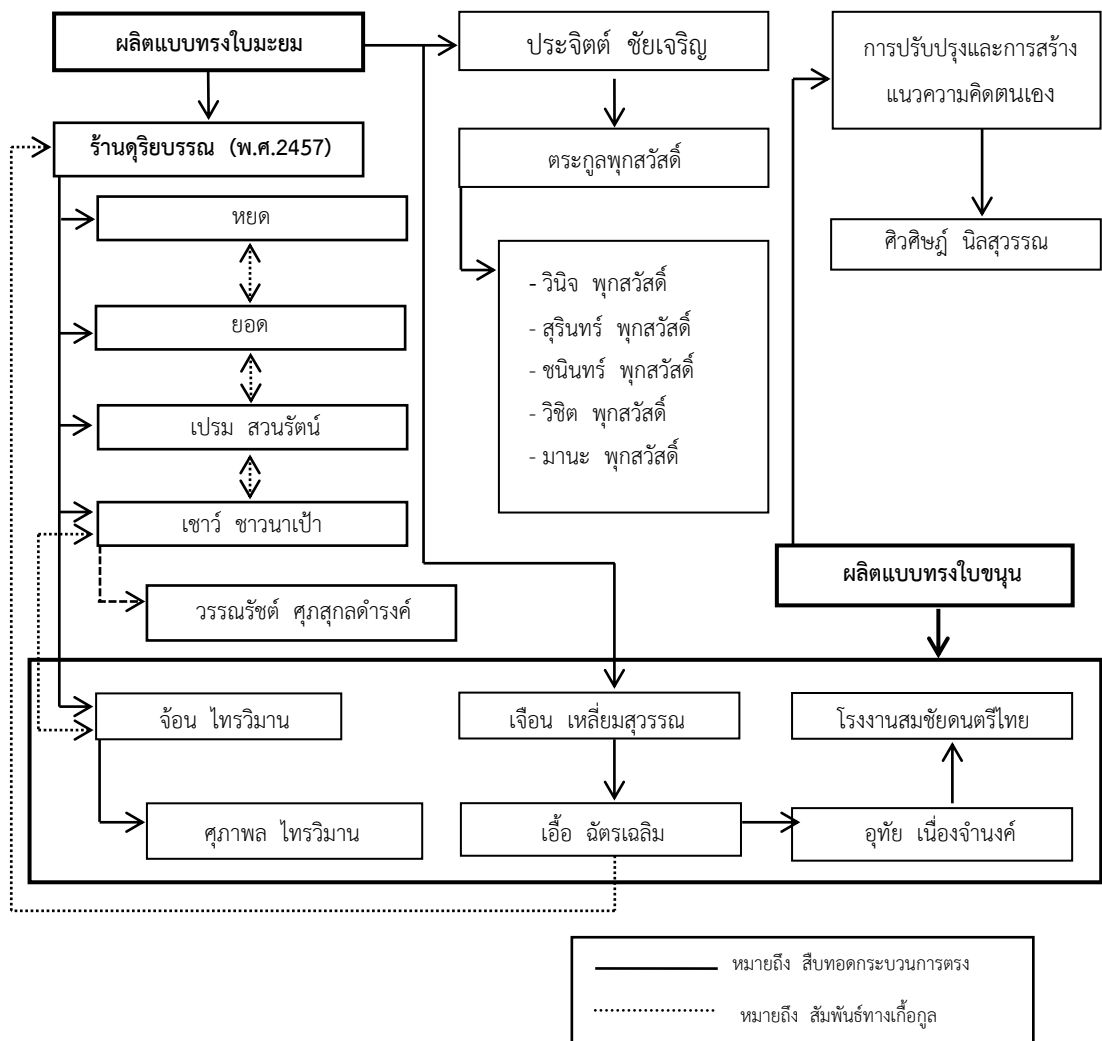
สร้างรางใหม่จากนั้นจึงแต่งทรง สำหรับการสร้างลักษณะโค้งของกระพุ่มตามแบบของช่าง ตลอดจนการเจาะรางใหม่ให้เห็นเป็นก้อนไม้ปิดตอนปลาย แล้วพลิกกลับมาเจาะกว้างส่วนรางไม้ให้ลึก 5 ซม. กว้าง 18 ซม. และลึกตั้ง 10 ซม.

แต่งตำแหน่งวางนม (Bar) กำหนดความกว้าง 11 ซม. ใส่ลวดลายประแจจีน หัวและท้าย กำหนดจุดวางซุ้มหรือหย่อง และกำหนดจุดการติดตั้งหลักผูกสายตรงส่วนกระพุ่ม การปรับลดขนาดของกระพุ่มให้มีความลาดเอียงด้วยการใส่ช่าง โดยใช้สัดส่วนของช่างประมาณที่ ความยาวจากหลักผูกสายถึงหย่อง โดยรวม 70.2 ซม. จากหย่องถึงรางใหม่ 10.3 ซม. ความยาวของรางใหม่ 15.5 ซม. การกำหนดสัดส่วนอย่างมีทิศทาง จึงเข้าสู่กระบวนการแกะลายให้ได้รูปทรงสั้นร่องนม ประแจจีน ใช้สิ่วสกัดขนาด 2-6 หนุ ดัดหลักผูกสาย โดยหลักผูกมีความยาว 5 ซม. ดัดบริเวณกระพุ่ม ใช้ยึดเกาะด้วยตะปูเกลียว(แบบสมัยใหม่)อยู่ด้านใน ให้มีความแข็งแรง สร้างชิ้นงานที่เกี่ยวกับการตัดปิดแผ่นไม้เพื่อสร้างการปิดห้อง การปิดแผ่นไม้ต้องให้มีขนาดพอดีกับตัวของจะเข้ เจาะรูระบายเสียง หรือบางช่างจะประดิษฐ์ลวดลายต่าง ๆ ช่างอาศัยการตีไม้ทาโดยตลอดชอบ หลังจากนั้นจึงวางชิ้นประกอบ เจาะรูใส่ตะปูเกลียวตามตำแหน่ง คือ ส่วนกระพุ่ม 7 ตำแหน่ง ช่วงกลาง 4 ตำแหน่ง ส่วนปลาย 3 ตำแหน่ง ขั้นตอนนี้จะทำกระบวนการเก็บงานให้เรียบร้อยด้วยเครื่องขัดไฟฟ้า

เจาะข้างลำตัวเพื่อสร้างรูลูกบิด กลึงไม้ปลายลูกบิดโดยขนาด ประมาณ 3.5 หนุ (ขนาดดอกสว่าน 6 นิ้ว) การเจาะจะสร้าง 2 ตำแหน่ง สำหรับใส่ลูกบิด สายเอกและสายทุ้ม และ 1 ตำแหน่งสำหรับสายลวด อาจมีการสร้างการขัดสีเพื่อให้เกิดความเนียนสม่ำเสมอ เพื่อนำไปสู่การเคลือบสี ทั้งตัวจะเข้ ยกเว้น ส่วนใต้ท้อง เพื่อจุดประสงค์ของความสวยงาม ส่วนเนื้อไม้ที่เกิดตำหนิ สีโทมน้ำตาลเข้ม สีไม้โศก หรือสีแดงเครื่องประกอบจะเข้โดยใช้ไม้เนื้อแข็ง อาทิ ไม้มะเกลือ ไม้ชิงชัน หรือ ไม้เนื้อขาว(ไม้โมก) โดยนำมาสร้างการตกแต่งจะเข้ตามส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ลูกบิด รางใหม่ ขาซุ้ม(หย่อง) นม การสร้างนมของเดิมจะใช้ไม้ไผ่บางที่มีขนาดลำปล้องหนา ในปัจจุบันพบการใช้ไม้โมก กำหนดขนาดที่ความกว้าง 4 นิ้ว ความยาว 10 ซม.ส่วนบนจะสร้างจากไม้รวกเรียกว่า “สาบ” ติดประดับส่วนบนสุดด้วยกาวร้อน จะสร้างทั้งหมด 11 นม ลูกบิด จำนวน 3 อัน และเท้า จำนวน 5 อัน หย่อง กว้างประมาณ 6.5-7 ซม. ความสูง 7 ซม. เจาะช่องพาดสายภายในซุ้มวัดประมาณจากฐานขึ้นมา 3 ซม. จำนวน 3 ช่อง เจาะช่องเหมือนกับหน้าต่าง ขนาดกว้าง 3 ซม. สูง 2 ซม. การสร้างโต๊ะจะเข้ ที่มีความสำคัญต่อการเกิดเสียงกรรมวิธีสร้างจากแผ่นทองเหลืองความหนาที่ใช้ในปัจจุบัน 0.55 mm. นำมาตัดเป็นแผ่นเล็กๆ ความยาว 7 ซม. กว้าง 5 ซม. ร่างต้นแบบลวดลายต่างๆ ในกระดาษและนำมาทากาวติดกับทองเหลืองเพื่อทำการฉลุลาย ใช้ค้อนตีเพื่อเก็บรอยการฉลุ จากนั้นจึงใช้บั้งกลมเคาะส่วนบนให้เกิดความโค้งให้ได้รูปทรงที่หน้าสูงหลังต่ำ เป่าไฟที่แผ่นชุดแรกโดยใช้น้ำประสานทองเพื่อเป็นการประสานเนื้อโลหะทองเหลืองและตัดสิ่งที่ไม่ต้องการออก และนำมาขัดเครื่องหินเจียรปรับแต่งให้เรียบ ลบมุมและสร้างความมันเงา ใส่สายจะเข้ที่พัฒนาจากสายไหมมาสู่สายเอ็นโพลีเอสเตอร์ ด้วยขนาดจากสายเอก เบอร์ 120 สายทุ้ม เบอร์ 150 และสายลวดทองเหลือง เบอร์ 28

การสร้างจะเข้เริ่มศึกษาจากทิศทางของต้นทางธุรกิจดนตรีไทยของ ร้านดุริยบรรณ (พ.ศ.2457)ปัจจุบันปิดกิจการแล้ว กระบวนการสร้างเครื่องดนตรีที่มีคุณภาพถูกผลิตขึ้นปรากฏโดยทั่วไปเป็นผลต่อยอดส่วนหนึ่งจากภูมิปัญญาจากช่างสร้างเครื่องดนตรีไทยของดุริยบรรณถึงทุกวันนี้ ช่างจะเข้ที่ผลิตจะเข้จากแนวทางของดุริยบรรณมักจะทำสร้างรูปทรงใบมะยม ได้แก่ นายหยด นายยอด นายเปรม นายเชาว์ นายจ้อน เป็นช่างประจำอยู่ที่ร้านในช่วงระยะเวลาในการดำเนินการ โดยการถ่ายทอดการทำเครื่องดนตรีจากคุณเพิ่ม คุริยางกูร ส่วนช่างประจิดต์เป็นผู้ผลิตจะเข้และเครื่องดนตรีเครื่องสาย อยู่จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นผู้มีความสามารถหลายด้านได้มอบความรู้สู่ช่างผลิตเครื่องดนตรีแก่ ช่างวินิจ และตระกูลทุกสวัสดิ์ จนถึงช่างจะเข้บ้านมรสวบ อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ช่างประจิดต์ ได้ถ่ายทอดการทำจะเข้ให้กับช่างเอื้อ ฉัตรเฉลิม จังหวัดชลบุรี ได้เรียนรู้ร่วมกันกับนายเจียน เหลี่ยมสุวรรณ ชาวชลบุรี จนได้พบกรรมวิธีการผลิตจะเข้ทรงใบมะยมจากครูแสวง อภัยวงศ์ การผลิตปรับปรุงคุณภาพตลอดเวลาและถ่ายทอดให้นายอุทัย เนื่องจำนงค์ จนการสร้างจะเข้ของชลบุรีมีชื่อเสียงโด่งดังมาก นักคิดจะเข้ทุกคนนิยมการสร้างจะเข้ของครูเอื้อ ฉัตรเฉลิมและ

ได้สร้างจะเข้าให้หน่วยงานต่าง ๆ ที่มาติดต่อซื้อจะเข้าและส่งขายโดยทั่วไป ทำให้จะเข้าลักษณะทรงใบขนุนได้เผยแพร่และสร้างชื่อเสียงให้กับนายเอื้อ ฉัตรเฉลิม ภาระยะหลังได้ปฏิสัมพันธ์กับร้านดุริยางค์ไทยของนายจ้อน ไทรวีมาน เรื่องการซุดจะเข้า ทางช่างจ้อนสร้างหุ่น เจาะ ซุด เหลา จากนั้นส่งต่อให้ที่ชลบุรี ช่างจ้อน ได้ขยายโรงงานโดยส่วนหนึ่งให้นายศุภาพล ไทรวีมาน ดูแล โดยที่กระบวนการสร้างเน้นการทำจะเข้าให้ได้คุณภาพ ถอดพิมพ์จากฝีมือนายเอื้อ ฉัตรเฉลิม ในปัจจุบันขณะเดียวกันโรงงานสมชัยดนตรีไทยก็ผลิตจะเข้าที่ได้อิทธิพลรูปแบบทรงใบขนุนแบบจะเข้าที่ดีมีคุณภาพของนายเอื้อ ฉัตรเฉลิม ไปปรับปรุงเป็นรูปแบบของสมชัยดนตรีไทย การผลิตจะเข้าที่สวยงามเกิดนวัตกรรมการทำลวดลายไทย วิจิตรกับเครื่องดนตรี นายศิวศิษฏ์ นิลสุวรรณ มีความสามารถทั้งบรรเลงปี่พาทย์เครื่องสายและสร้างจะเข้าด้วยการ ค้นคว้าทดลองสร้างสูตรการผลิตจะเข้าด้วยตนเอง พัฒนาคุณภาพดนตรีอยู่ตลอดเวลาซึ่งจะเข้าของนายศิวศิษฏ์ มีความสามารถในการซ่อมและแต่งเสียงจะเข้าให้มีคุณภาพเสียงดังตามที่ต้องการ และนายวรรณรัชต์ ศุภสกุลดำรงค์ เป็นผู้สร้างจะเข้าและนิยมผลิตทรงใบมะยมจากต้นแบบของช่างร้านดุริยางค์บรรณ และผลิตปรับปรุงผลการสร้างจนได้คุณภาพเสียงที่ดี

แผนผังแสดงโครงสร้างการสืบทอดวิชาช่างในแนวทางการผลิตจะเข้าไทย

ที่มา: การเก็บข้อมูลจากช่างจะเข้า ช่วงปี พ.ศ. 2550 – 2557

ตารางแสดงเอกลักษณ์ช่างกับแนวทางออกแบบของจะเข้ไทย

ช่างผู้ประดิษฐ์จะเข้	เอกลักษณ์การสร้างจะเข้
นายศิริศิษฐ์ นิลสุวรรณ จังหวัดสิงห์บุรี	ผลิตได้ด้วยเครื่องมือประยุกต์ทั้งการใช้สิ่งมือ และเครื่องจักรประดิษฐ์ การสร้างได้ปฏิบัติเองทุกขั้นตอน ผลิตได้เสียงด้วยแผ่นสแตนเลส ต้องระวังการกระทบกระเทือนจะเข้ได้ง่าย สร้างได้ทำมุมเฉียงกับองศากับนมที่ 11 การแตงนมด้วยการฝังก้านเหล็กเส้น ควันสายเอ็นเป็นเกลียวสายท่อมและสายเอก และออกแบบลายฉลุฝาประคอง ขุดทรงแต่งในด้วยกาวลาเท็กและปูนซีเมนต์เป็นคุณสมบัติที่ใช้ประสบการณ์ในการฟังเสียง จะเข้เสียงจะดังทุกเส้น ในเวลาทาบรเพลง เสียงโตและกว้างชัดเจนทุกเสียง ขณะนี้ไม่จำหน่ายจะเข้ใหม่ รับซ่อมงานเป็นหลัก หรืองานสั่งทำ
นายเอื้อ ฉัตรเฉลิม จังหวัดชลบุรี (ถึงแก่กรรม พ.ศ.2553)	การขุดหุ่นใบขนุน ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรง ฝาประกบรูปหยดน้ำ น้ำหนักเบา ปลายลูกปิดจะสร้างลายเส้นให้รู้ว่าเป็นของเมืองชลบุรีใช้ไม้ชิงชัน เสียงดนตรีเวลากดจะดังฉ่ำทุกเสียง การเก็บงานเรียบร้อยการติดนมรุ่นเก่าจะติดเฉียงในนมที่ 11 โตะเสียงสร้างจากทองเหลือง เวลากดจะไม่หนักมือ การเก็บงานในรายละเอียดการแตงนม
นายอุทัย เนื่องจำนงค์ จังหวัดชลบุรี (ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2553)	ได้รับการถ่ายทอดจากนายเอื้อ ฉัตรเฉลิม กรรมวิธีการใช้เทคนิคได้รับการถ่ายทอดจากประสบการณ์ตรง แต่มีการประยุกต์ไม่มีการเก็บตำหนิไม้ การแก้มัดติดกระพี้ ทอลองขุดไม้หลายประเภท เช่น ไม้กระทอน ไม้เนื้อแข็งอื่น ๆ
นายเชาว์ ขาวนาเปจังหวัดนครปฐม	การขุดหุ่นใบมะยม ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรงบางที่ขอบไม้ เหลืองจะทิ้งนานไม่ได้แต่ต้องทำเลย และรอให้แห้ง ยึดตะปูใต้ท้องให้แน่น ฝาประกบแกะสลักเป็นลายไทย น้ำหนักเบา เสียงดนตรีดังไม่มาก ไม่แหลมสูง ทรงจะเข้แบน การเก็บงานนมจะเล็กสร้างจากไม้ไผ่เหลา โตะเสียงสร้างจากทองเหลือง โตะเงิน เวลากดจะไม่หนักมือ การเก็บงานในรายละเอียดการแตงนม ขณะนี้ไม่จำหน่ายจะเข้
นายวรรณรัชต์ ศุภสกุลดำรงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นิยมการขุดหุ่นใบมะยม เก็บงานทรงดูเรียบร้อยรุ่นเก่าและมาประยุกต์งานโดยขยายกระพี้ให้มีขนาดใหญ่ 11-13 นิ้ว สร้างสูตรการคำนวณเอง เป็นการขยายจากสัดส่วนเดิมทั้งหมดเสียงดังปกติ มีข้อสังเกตเสียงจะแหลม โตะทองเหลือง งานเรียบร้อย ต้องเป็นงานสั่งทำเท่านั้น
ร้านสมชัยดนตรีไทย นายสมชัย ชำพาลี จังหวัดกาญจนบุรี และ กรุงเทพฯ	การขุดหุ่นใบขนุน ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรง ฝาประกบรูปหยดน้ำ น้ำหนักเบา เสียงดนตรีนุ่มนวลเรียบร้อย ไม่ดังมาก การเก็บงานเรียบร้อยการขุดฝั่งลายลายลงบนทรงจะเข้ สวยงาม เน้นสีเข้ม เป็นจะเข้เขียนลายเจ้าแรก มีทั้งฝั่งเรซินและไม้พุด จะเข้มีหลายขนาด คิดสูตรในการประยุกต์เอง นมจะเข้จะเรียวสูง โตะเสียงสร้างจากทองเหลือง มีลวดลายเอกลักษณ์ ชำพาลี จำหน่ายอยู่ในปัจจุบันและมีตัวแทนจำหน่ายทั่วไป
โรงงานดุริยางค์ไทย นายจ้อน ไทรวิมาน จังหวัดสมุทรปราการ	การขุดหุ่นใบขนุน ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรง ฝาประกบเจาะเป็นรู น้ำหนักเบา เสียงดนตรีนุ่มนวลเรียบร้อย ไม่ดังมาก การเก็บงานเรียบร้อยทรงจะเข้สวยงาม โข้วลายไม้และมีไม้ลายชิงชันแต่งประดับลายเป็นเอกลักษณ์ ถ่ายทอดการทำจากร้านดุริยางค์ นมจะเข้จะเรียวสูง โตะเสียงสร้างจากทองเหลือง จำหน่ายอยู่
นายศุภาพล ไทรวิมาน จังหวัดสมุทรปราการ	การขุดหุ่นใบขนุน ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรง ฝาประกบรูปหยดน้ำ น้ำหนักเบา เสียงดนตรีเวลากดจะดังฉ่ำทุกเสียง เสียงกังวาน การเก็บงานเรียบร้อย การลงสีแนวสร้างสรรค์ สีเงางามคงทนที่สุด โตะเสียงสร้างจากทองเหลือง เวลากดจะไม่หนักมือ การเก็บงานในรายละเอียดการแตงนม รับแตงเสียงจะเข้ตามความต้องการลูกค้า

ช่างผู้ประดิษฐ์จะเข้	เอกลักษณ์การสร้างจะเข้
นายสุรินทร์ พุกสวัสดิ์ นายมานะ พุกสวัสดิ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์	การขุดหุ่นใบขนุน ไม้ขนุนจะโกรนทิ้งไว้จนไม้แห้งสนิทจึงนำมาเหลาเป็นทรง ฝาประกบรูปกลม มีน้ำหนัก เสียงดนตรีเวลาจะดังพอประมาณ สีไม้โดดเด่น ใช้ไม้ที่สวยงาม ลูกบิด ขา และหย่องใช้ไม้อย่างดี การเก็บงานเรียบร้อย โຕะเสียงสร้างจากทองเหลือง การเก็บงานในรายละเอียดการตกแต่ง จำหน่ายและสั่งทำไม้ขนุน ตะแบกกลาย แก่นซี่เหล็ก มะริด และไม้มีลายหายาก รับสั่งทำพิเศษ ยังจำหน่ายอยู่

ที่มา: การแสดงลักษณะที่สำคัญของช่างประดิษฐ์จะเข้

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาการดนตรีไทยถึงคุณภาพที่แท้จริงโดยการศึกษาผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับโครงสร้างในความสัมพันธ์กับเสียงที่เกิดขึ้น
2. ควรศึกษาเชิงลึกในผลิตคุณภาพจะเข้ในเชิงอุตสาหกรรมทั้งวัสดุที่ทดแทน เพื่อการพัฒนาเครื่องดนตรีไปสู่การบรรเลงที่หลากหลาย
3. ควรศึกษามีปัญหาการผลิตเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ และในทิศทางอื่นๆ เพื่อบันทึกภูมิปัญญาของชาติ

สรุปและอภิปรายผล

การอธิบายถึงการเคลื่อนไหวจึงมีสมมุติฐานในมุมต่าง ๆ และไม่ใช้ข้อมูลในชุดเดิม การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจ กลุ่มคน งานค้นคว้าวิจัย และการวิเคราะห์จากส่วนอื่น ๆ ที่ไม่มุ่งอธิบายความหมายชุดเดียวอย่างถาวร จะเข้จึงเป็นบริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเพียงส่วนหนึ่งในทางดนตรีประจำชาติที่ปรากฏการใช้งานทั้งสังคมอดีต ราชสำนัก เถลิงศักดิ์ พิภพศรี (2530) การกล่าวถึง จะเข้กับความเชื่อหรือสมมุติฐานการวิวัฒนาการจากหินหรือวิวัฒนาการมาจากกระจับปี่ ซึ่งเมื่อศึกษาค้นคว้าและพบว่า การอธิบายยังคงใช้เงื่อนไขของกาลเวลาและการค้นพบข้อมูลปัจจุบันสมมุติฐานได้ว่า จะเข้จึงเป็นเครื่องดนตรีร่วมทางวัฒนธรรม โดยมีต้นแบบจากอินเดียตอนเหนือ และเดินทางตามเส้นทางอารยธรรมสู่อาณาจักรสุพรรณภูมิ จะเข้จึงวิวัฒนาการจากการวางดีดของจะเข้เองมาโดยตลอดระยะเวลาผ่านวัฒนธรรมและมีหน้าที่แตกต่างกันไปตามโครงสร้างของกลุ่มคน ได้แก่ ความเชื่อ และบทบาทของดนตรีกับวิถีชีวิต

จะเข้กับกรรมวิธีการประดิษฐ์เพื่อคงความเป็นดนตรีประจำชาติ ได้แก่แนวคิดการผลิต ทรงใบขนุนและใบมะยม ทรงใบขนุนในปัจจุบันพบมากที่สุด อิทธิพลเรื่องเสียงและตำนานของช่าง ช่างจะให้คุณสมบัติที่ปรับปรุงจะเข้มีความคล้ายคลึงกันและมีเทคนิคการให้เสียงจะเข้ที่พึงประสงค์ แตกต่างกันตามวิธีการของตนเอง จะเข้ที่มีคุณลักษณะเสียงที่ดีจะต้องประกอบด้วย คุณภาพของไม้ที่สมบูรณ์ไม่เอาโครงสร้างไม้ที่เสียมาปรับแต่ง การสร้างแบบจะเข้ให้ถูกตามสัดส่วนที่สมมาตรในรูปทรง การขุดจะเข้ให้เสียงดัง สอดคล้องกับ ศิวศิษฏ์ นิลสุวรรณ (2554) ได้กล่าวถึงการ คำนึงถึงส่วนกระพุ่ม ต้องมีความบางจากขอบไปหาส่วนที่มีความหนาขึ้นตรงแกนกลาง(บริเวณใต้ร่องวางนม)และการกำหนดขนาดของกระพุ่ม ตั้งแต่ขนาด 11 นิ้ว จนถึง 13 นิ้ว จะให้คุณสมบัติของเสียงที่ดัง กว้าง และทุ้ม ตามสัดส่วน การให้คุณสมบัติของโຕะจะเข้ที่หน้าสูงหลังต่ำ ตรงกลางมีความโค้งตัวขึ้นเล็กน้อย โดยมีสูตรเฉพาะของแต่ละช่าง การคัดเลือกโลหะเพื่อสร้างโຕะตั้งแต่ความหนาบางของแผ่นทองเหลือง และการใช้โຕะด้วยแผ่นสแตนเลส ให้คุณสมบัติดังจำ หรือนุ่มนวล สอดคล้องกับ การติดนมที่ต้องยึดถือความถูกต้องของระบบเสียงที่ยึดจากกลุ่มเสียงหลัก (เสียงต้นแบบ) การรับฟัง เป็นกลไกอีกลักษณะหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงประสบการณ์ดนตรีที่บ่งชี้ว่า จะเข้ที่มีคุณสมบัติที่ดีต้องเป็นอย่างไร ผู้บรรเลงจะเลือกตามประสบการณ์ความพึงพอใจในเสียงที่ได้รับระดับความต้องการ เป็นปัจเจกบุคคลซึ่งไม่สามารถกำหนดได้

กรรมวิธีการสร้างจะเข้าเป็นการสืบทอดที่ผ่านประสบการณ์และการปรับปรุงจากจินตนาการเสียงของช่าง เพื่อนำข้อดีที่เกิดขึ้นมาทดลองหา ความต้องการของนักคิดมาปรับปรุงให้การผลิตของตนเองเข้าสู่ความต้องการ และการตลาด อีกทั้งยังปรับปรุงคุณภาพของงานไม่ให้เกิดความแปลกใหม่ คงไม่ยึดกับแนวคิดการใช้ไม้แบบเก่า ทำให้พบการใช้ไม้แบบใหม่ ๆ ในการประดิษฐ์จะเข้ามาเรื่อย ๆ สิ่งที่ยังคงรักษาไว้คือความงามทางรูปร่างจะเข้า สัดส่วน และเทคนิคการสร้างเสียงของแต่ละช่างให้มีคุณสมบัติของตนเอง เพื่อให้จะเข้าคือ ภาพตัวแทนของวัฒนธรรมไทย มีกรรมวิธีการบรรเลงคุณสมบัติ และแบบฉบับของเครื่องดนตรีที่สร้างให้แตกต่างจาก จูยาม กระจ้อ มัจอง ในวัฒนธรรมร่วมดินแดนอุษาคเนย์

ผู้ผลิตจะเข้าของไทยเป็นนักออกแบบประยุกต์ที่ต้องมีความสัมพันธ์กับศิลปะอย่างยิ่ง การสร้างเครื่องดนตรีที่สามารถสร้างเสียงที่เป็นอัตลักษณ์ของประเทศ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ลุ่มลึกถึงกระบวนการคิด โดยประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการประโลมจิตวิญญาณ สุนทรียะในความงามจึงมีทั้งรูปร่างและเสียง โดยที่ศิลปินเท่านั้นจะเป็นผู้เข้าถึงก่อนที่จะถ่ายทอดแรงบันดาลใจเหล่านี้ ช่างจะเข้าเป็นความพิเศษอย่างหนึ่งที่บูรณาการกับความเป็นศิลปินการสร้างจะเข้าเป็นศาสตร์ของกลไกเครื่องเสียงที่สำคัญ ประกอบกับทรัพยากรในภูมิประเทศที่อำนวยความสะดวกการผลิตผลงานทางวัฒนธรรมดังที่ พูนพิศ อมาตยกุล (2535) กล่าวถึง วัสดุที่ใช้สร้างเครื่องดนตรีตอนแรกมาจากธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัว

จะเข้า ในการสร้างของช่างไทย พบการบูรณาการองค์ความรู้หลายมิติ การบูรณาการนั้นเกิดจากการแก้ปัญหาหลายประการ ทั้ง ทรัพยากรไม้ ความต้องการเรื่องเสียง ความงาม ความเชื่อเรื่องไม้ที่มีผลต่อเสียง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พูนพิศ อมาตยกุล (2529) คุณสมบัติที่ผลิตจะเข้าได้ดี เมื่อศึกษาถึงการสร้าง จะเข้ามอญ การสร้างมีความแตกต่างกัน และยังคงยึดถือสืบกันมาเนิ่นนาน มอญยังคงมองว่า จะเข้าไทยได้อิทธิพลจากจะเข้าของกลุ่มวัฒนธรรมมอญ โดยมีข้อสนับสนุนจากการศึกษาประวัติศาสตร์ทางโบราณคดีจากการสร้างระบำโบราณคดี 5 สมัยที่กล่าวถึง ดนตรีในอาณาจักรทวารวดี พบกลุ่มเชื้อชาติมอญมีอิทธิพลอยู่ในดินแดนแถบนี้

จะเข้ามอญ มีความแตกต่างกันทางคุณสมบัติเรื่องเสียงที่เน้นเสียงทุ้มต่ำ การใช้วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ยังคงแบบเดิม เพราะเน้นวัตถุที่ให้ค่าเสียงทุ้มต่ำ ส่วนจะเข้าไทย เกิดแนวคิดการพัฒนาเครื่องดนตรีหลายส่วน มีการทดลองและปรับแต่งคุณสมบัติให้ได้คุณภาพเสียงที่ดี เหมาะกับการบรรเลงเพลงอย่างไทย การสร้างเครื่องมือและประยุกต์เครื่องจักรที่ทันสมัยมาสู่การสร้างเครื่องดนตรีจะเข้า ในกระบวนการผลิตจึงได้คุณสมบัติมาตรฐาน รวดเร็ว และสร้างความงามในตัวจะเข้าเพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันนี้ การนำจะเข้าไปใช้ถูกบรรจุอยู่ในรูปแบบของหลักสูตรดนตรีเพื่อการเรียนการสอนในสถาบันศึกษามากมายเยาวชนที่นิยมบรรเลงจะเข้ามีความต้องการจะเข้ามากขึ้น การส่งเสริมและรณรงค์จากภาครัฐก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ จะเข้าเป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรมชาติ ที่มีความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ศิลปะดนตรีของไทย จากราชสำนักสู่การเรียนการสอน และบ้านดนตรี ความนิยมจะเข้า เป็นกระแสที่สร้างให้เกิดการร่วมตัวของนักดนตรีจะเข้า ร่วมกิจกรรมการบรรเลงหมู่ ในลักษณะต่าง ๆ มีให้ปรากฏอยู่ในปัจจุบันและสื่อออนไลน์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ศ.ดร. วิรุณ ตั้งเจริญ รศ.อำนาจ เย็นสบาย รศ.ดร.ข้ามคม พรประสิทธิ์ รศ.พฤษี ศุภเศรษฐศิริ คณะกรรมการและที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณช่างผู้ประดิษฐ์จะเข้าต้นแบบ ลุงเอื้อ ฉัตรเฉลิม (ถึงแก่กรรม) ลุงอุทัย เนื่องจำนง (ถึงแก่กรรม) ครูศิวศิษฐ์ นิลสุวรรณ ผู้ทรงความรู้ในการพัฒนาจะเข้าด้วยความเคารพในวิธีการและความสามารถ ทั้งการบรรเลงและการสร้างจะเข้า จังหวัดสิงห์บุรี อีกทั้ง คุณวินิจ คุณชนินทร์ คุณสุรินทร์ คุณวิจิต คุณมานะ ตระกูลพุกสวัสดิ์ คุณจ๋อน คุณศุภพล ตระกูลไทรวิมาน ช่างจะเข้าที่มีความละเอียด ความรู้เรื่องการประกอบสัดส่วนจากจะเข้าบางพลี คุณเขาว์ ขาวนาเป่า ช่างจะเข้าจากผู้ทรงความรู้จะเข้าเก่าแห่งร้านดุริยบรรณในตำนาน คุณวรรณรัตน์ ศุภสกุลดำรงค์ เด็กรุ่นใหม่ที่จะเข้าจากต้นแบบให้มีส่วนในการสืบทอดวิชาช่างจากบรรพบุรุษจากจังหวัดอยุธยา

และให้ข้อมูลที่ทรงคุณค่าและการเข้าปฏิบัติการจะช่วยให้ทุกท่านได้ให้ความรู้และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทดลอง ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการให้ข้อมูลเกี่ยวกับดนตรีมอญ คุณวารดา พุ่มผกา และผู้ใหญ่วัง พระประแดง และคุณพงศกร วาสุกรี ผู้แนะนำจะเข้มอญ วัดเจ็ดริ้ว ขอบคุณวิทยาลัยโพธิวิชชาลัย ที่ให้ความสำคัญต่อการทำงานวิจัยเอื้ออำนวยต่อการลง ภาคสนาม ขอบคุณหลักสูตรศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และคณาจารย์ที่มีส่วนให้ความรู้ต่อ ผู้วิจัยทุกรายวิชา ที่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างกระบวนการทางปัญญาและก่อให้เกิดแนวคิดการอนุรักษ์วิชาการทางภูมิ ปัญญาอย่างมีหลักการ การสังเคราะห์ การเขียน และคำแนะนำ จนเกิดความสมบูรณ์ และขอบคุณบิดามารดา พี่น้อง ที่เป็นกำลังใจสำคัญในการสร้างวิจัยขึ้นนี้สำเร็จลุล่วงทุกประการ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2535). **ดุริยางค์ผสมศิลป์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี. (2530). **สังคีตนิยมว่าด้วยดนตรีไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ชื่น ศิลปะบรรเลง และลิขิต จินดารัตน์. (2521). **ดนตรีไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.
- ธนิต อยู่โพธิ. (2510). **เครื่องดนตรีไทย**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2539). **สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- พูนพิศ อมาตยกุล. (2535). **ดนตรีและนาฏศิลป์กับเศรษฐกิจและสังคมสยาม**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- พูนพิศ อมาตยกุล. (2535). **ดนตรีไทยในกลุ่มเอเชียอาคเนย์**. ดนตรีไทยอุดมศึกษา ครั้งที่ 13. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มนตรี ตราโมท. (2527). **โสมส่องแสง:ชีวิตดนตรีไทยของมนตรี ตราโมท**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- รุ่งธิดา กิจมี. (2531). **จะเข้:การสร้างและการบรรเลง**. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิตวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศิวศิษฐ์ นิลสุวรรณ. (2554). **วิธีการประดิษฐ์จะเข้ให้มีคุณลักษณะเสียงดังกังวานใสและการตกแต่งคุณภาพเสียง**. กรุงเทพฯ: บริษัทแอคทีฟ พรินต์ติ้ง จำกัด.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2532). **ร้องรำทำเพลง:ดนตรีนาฏศิลป์ชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เณศ.
- The Diagram Group. (1976). **Musical Instruments of the World**. Holland : Smeets Offset,B.V.,Weet.
- Thongchai Winichakul. (1994). *Siam mapped: a history of the geo-body of a nation Honolulu*. University of Hawai Press.

ความคิดนอกกรอบทางทัศนศิลป์ของศิลปินไทย: กรณีศึกษาผลงานของ
ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์

Lateral Thinking in Visual Art of Thai Artists: the Study of Adjunct
Professor Chalerm Nakirak's Works

อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิชกุล

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาความคิดนอกกรอบทางทัศนศิลป์ของศิลปินไทย โดยศึกษาเป็นกรณีในผลงานทางทัศนศิลป์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ซึ่งได้สร้างผลงานของท่านทั้งแบบร่วมสมัยในประเภทการวาดภาพแบบสากล และท่านได้สร้างงานที่เป็นเอกลักษณ์ของท่าน โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากแนวทางเดิม เรียกว่า ภาพประเพณีประยุกต์ การริเริ่มสร้างสรรค์ผลงานแนวใหม่ที่แตกต่างจากแบบเดิม เป็นการแสดงความคิดนอกกรอบอย่างหนึ่งของศิลปิน

ผู้เขียนมีเป้าหมายในการศึกษา 2 ประการ คือ การศึกษาความคิดนอกกรอบของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ และศึกษาเอกลักษณ์ในผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ จากการศึกษาทำให้ทราบว่าท่านมีความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างผลงานทางทัศนศิลป์ประเภทภาพประเพณีอย่างชัดเจน โดยไม่ยึดติดกับกรอบเดิม มีการเปลี่ยนแปลงทั้งเนื้อหา เทคนิค และมุมมอง จนกลายเป็นลักษณะเด่นในผลงานของท่าน ซึ่งในสมัยนั้นท่านต้องรับคำวิจารณ์ในการเปลี่ยนแปลงนี้ แต่ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ยังคงสร้างผลงานภาพประเพณีประยุกต์อย่างต่อเนื่อง ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เป็นศิลปินไทยท่านหนึ่ง ที่กล่าวได้ว่าท่านมีความนิยมทัศนศิลป์ทั้งในแนวจารีตและแบบสมัยใหม่ ซึ่งในสมัยก่อนใช้คำว่า ร่วมสมัย แต่ท่านไม่ได้ยึดติดแนวใดแนวหนึ่งและกลายเป็นการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะในผลงานของท่าน และกลายเป็นผลงานที่สร้างชื่อเสียงที่ทำให้ทั้งศิลปินไทย และผู้ที่ชื่นชอบเก็บสะสมงานทัศนศิลป์ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศรู้จักท่านเป็นอย่างดี

คำสำคัญ: ความคิดนอกกรอบทางทัศนศิลป์ของศิลปินไทย ผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์

Abstract

This article is studying about lateral thinking in visual art of Thai artist. The studying studied by case study in Adjunct Professor Chalerm Nakirak's works. Professor Chalerm Nakirak's work can classify 2 kinds. The first work is international style visual arts. And the other is applied traditional art that he changed something from old style. Then it is his identity in his works and it showed us about his lateral thinking.

The aims of the study is studying about lateral thinking in visual art of Adjunct Professor Chalerm Nakirak and studying about identity in Adjunct Professor Chalerm Nakirak's works. The result of the study is Adjunct Professor Chalerm Nakirak created new idea in traditional art that difference from old traditional art. Although many peoples adjudged him about style changing but Adjunct Professor Chalerm Nakirak still continued to create in his style. Adjunct Professor Chalerm Nakirak, a

famous Thai artist, who favors both pre – modern and modern styles of visual arts, has his own way to mix both styles together so that it becomes his own style. His style on his work gave him well known and famous for Thai artists and visual art collectors both of Thai and foreigner.

Keywords: *Lateral Thinking in Visual Art of Thai Artists, Adjunct Professor Chalerm Nakirak's Works*

บทนำ

พัฒนาการทางทัศนศิลป์ในประเทศไทย เริ่มจากการทำภาพจิตรกรรมที่วาดตามเพิงผาถ้ำของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ไม่มีรูปแบบกำหนดตายตัวแน่นอน ภาพที่ปรากฏมีทั้งภาพมือ เรขาคณิตซึ่งเกิดจากการขีดเขียน วาดตนเองและสิ่งแวดล้อม เมื่อพุทธศาสนาหยั่งรากในดินแดนประเทศไทย ภาพที่ปรากฏจึงเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติ ความเชื่อและเครื่องหมายการแสดงธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งเหมือนกันกับศิลปะตะวันตกในสมัยคริสต์ศาสนาเป็นที่เผยแพร่ เพียงแต่ยังไม่มีการกำหนดรูปแบบหรือแบบแผนเป็นแบบเดียวกัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จิตรกรรมไทยพัฒนาจนมาถึงการสร้างรูปแบบหรือแบบแผนเป็นแบบเดียวกัน มีการกำหนดองค์ประกอบภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เช่น ภาพเบื้องหน้าพระประธาน เป็นภาพพุทธประวัติ ตอนมารผจญ ภาพเบื้องหลังพระประธาน เป็นภาพไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เมื่อชาติตะวันตกเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เริ่มปรากฏการเปลี่ยนแปลงผลงานทางจิตรกรรมของศิลปินไทย ทั้งเนื้อหาที่ไม่ได้กำหนดตายตัวแบบเดิม เริ่มนิยมวาดภาพจากเหตุการณ์จริงหรือเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ มีการเปลี่ยนแปลงการใช้สี ซึ่งแต่เดิมนิยมสีที่ตัดกันแบบฉูดฉาด เป็นสีสมจริง เช่น ภาพปามิตันไม้ครีมี สีก็จะมืดครีมี เป็นต้น จากภาพจิตรกรรมภายในวัดก็เริ่มมีการวาดภาพบุคคล เป็นงานทัศนศิลป์แบบตะวันตก

จากนั้นการศึกษาทางทัศนศิลป์ของศิลปินไทย มีพัฒนาการตามแนวทางการศึกษาแบบตะวันตก ทั้งเนื้อหา เทคนิค สี แสง และองค์ประกอบภาพ จัดแบ่งงานทางทัศนศิลป์ได้เป็น 3 สมัยตามการแบ่งทางศิลปะ คือ ศิลปะก่อนสมัยใหม่ ศิลปะสมัยใหม่ และศิลปะหลังสมัยใหม่

หลักสูตรการเรียนการสอนทางทัศนศิลป์จะปรับเปลี่ยนตามสมัยนิยม โดยมีกรอบแนวคิดหลักเป็นตัวกำหนด มีการผสมผสานทั้งทฤษฎีทางศิลปะแบบไทยและทฤษฎีทางศิลปะแบบตะวันตก ผลงานทางทัศนศิลป์ของศิลปินก็เช่นกัน ส่วนใหญ่ผลงานจะถูกนำเสนอออกมาตามสมัยนิยม แต่ผลงานของศิลปินบางท่านอาจจะแฝงไว้ด้วยเอกลักษณ์เฉพาะตัว ผลงานบางท่านก็อาจมีความแตกต่างกับผลงานของศิลปินในสมัยเดียวกัน ทั้งนี้ก็น้อยแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับแนวความคิดของศิลปินว่าจะฉีกกรอบแนวคิดเดิมหรือมีความคิดนอกกรอบมาน้อยเพียงใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความคิดนอกกรอบของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ
2. เพื่อศึกษาเอกลักษณ์ในผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการสัมภาษณ์ทายาทของศิลปินโดยตรง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความวิจัยนี้ได้ศึกษาจากหนังสือรวบรวมผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ได้แก่ หนังสือ 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาศิริรักษ์ และหนังสือ ศาสตราจารย์เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ ทักษะศิลป์ (จิตรกรรม) 2531 ทำการวิเคราะห์การถ่ายทอดผลงานของศิลปินและเอกลักษณ์ในผลงานของศิลปิน

ผลการวิจัย

พัฒนาการทางทัศนศิลป์หรือภาพจิตรกรรมไทยในสมัยจารีตมีพัฒนาการมาตามลำดับ นับตั้งแต่มีการเผยแพร่พุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ภาพจิตรกรรมไทยให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดเรื่องราวทางพุทธศาสนา ทั้งพุทธประวัติ พุทธชาดก ไตรภูมิพระร่วง คติธรรม แต่แตกต่างกันตามสมัยนิยม จากเป็นเพียงภาพลายเส้นบนแผ่นหินในสมัยทวารวดี พอสมัยสุโขทัยเริ่มมีการลงสีแบบเอกรงค์ คือการใช้สีเพียงสีเดียว แต่มีน้ำหนักรอ่อนแก่ สมัยอยุธยาตอนต้น การใช้สีเอกรงค์ปรากฏ 2 – 3 สี โดยมีโครงสร้างเป็นพื้น มีสีขาว สีเหลือง หรือสีน้ำตาลอ่อน ตัดเส้นด้วยสีดำ มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย เปลี่ยนเป็นการใช้สีพหุรงค์ มีสีเขียวอ่อน สีฟ้า สีม่วงเพิ่มขึ้น โดยโครงสร้างภาพส่วนใหญ่เป็นสีแดง ภาพทิวทัศน์เพิ่มมิติให้เห็นความไกลไกล

เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นยุคทองของอารยธรรมไทย ได้มีการนำศิลปะในทุกแขนงมาฟื้นฟู จัดระเบียบแบบแผน ด้านจิตรกรรมมีการกำหนดรูปแบบ ได้แก่ ผนังด้านหน้าของพระประธานเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญเต็มผนังเหนือประตู ผนังด้านหลังของพระประธานเป็นภาพไตรภูมิพระร่วงหรือตอนพระพุทธเจ้ากลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ระหว่างช่องหน้าต่างและประตูเป็นภาพพุทธประวัติหรือพุทธชาดก ผนังด้านข้างช่วงบนติดฝาผนังเป็นภาพคนธรรพ์ วิทยาธร คั่นด้วยเส้นลันทา (เส้นหยักฟันปลา) ส่วนผนังด้านล่างลงมาต่อกัน เป็นภาพเทพชุมนุม¹

หลังยุคจิตรกรรมไทยรุ่งเรืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) อิทธิพลตะวันตกได้หลังไหลเข้ามาในวัฒนธรรมไทย เกิดการรับผสมจิตรกรรมตะวันตกเช่นงานของชรัวอินโข่ง จิตรกรเอกแห่งรัชกาลที่ 4 ผลงานที่สำคัญยิ่งของชรัวอินโข่ง คือจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารและวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ และวัดมหาสมณาราม จ.เพชรบุรี ทั้งการใช้สี ไข่แดง และการสื่อความหมายที่เรียกว่า ภาพชุดปริศนาธรรม ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ ได้อธิบายลักษณะงานของชรัวอินโข่งว่า เป็นการเปิดรับอิทธิพลแนวคิดจากตะวันตก แสดงลักษณะ เฉพาะพิเศษ อิทธิพลแนวคิดใหม่บนฐานรากทักษะและภูมิปัญญาไทย รูปแบบอาคารบ้านเรือนและการแต่งกายแบบตะวันตก บนจิตวิญญาณตะวันออกหรือจิตวิญญาณไทย เป็นการสื่อศิลปะแบบจินตนิยม (Romanticism) และศิลปะแบบประทับใจ (Impressionism) เป็นที่น่าเสียดายที่งานร่วมสมัยของชรัวอินโข่งและลูกศิษย์ไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง²

ศิลปะมีการเปลี่ยนแปลงมาหลายสมัยจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งงานทางศิลปะแบบกว้างๆ ได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ ศิลปะก่อนสมัยใหม่ ศิลปะสมัยใหม่ และศิลปะหลังสมัยใหม่ จากอดีตที่เป็นศิลปะก่อนสมัยใหม่ ก็เข้าสู่ยุคศิลปะสมัยใหม่ จนถึงปัจจุบันเป็นกระแสของศิลปะหลังสมัยใหม่ ศิลปะสมัยใหม่ (Modern Art) เป็นศิลปะที่เปลี่ยนแปลงจากสังคมตะวันตกเดิมซึ่งศิลปะมีเพื่อผู้มีอำนาจทางการเมืองและเพื่อความเชื่อทางศาสนา ศิลปะสมัยใหม่ได้ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดในเรื่องการปกครองแบบประชาธิปไตย โลกก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การปฏิวัติอุตสาหกรรม เศรษฐกิจแบบทุนนิยม และปรัชญาที่เชื่อมั่นในเสรีภาพของมนุษย์ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ศิลปะร่วมสมัยตะวันตกหรือแบบสมัยใหม่ได้พัฒนาเป็นศิลปะในลัทธิต่างๆ ได้แก่ ลัทธิแสดงออก ลัทธิรุนแรง ลัทธิบาบิกนิยมในฝรั่งเศส ลัทธิอนาคตในอิตาลี สถาบันเบาเฮาส์ในเยอรมนี ศิลปะกระบวนแบบในแสกนดิเนเวีย ลัทธิโครงสร้างในรัสเซีย ก็ก้าวมาสู่ลัทธิดาดา (Dadaism) ซึ่งเป็นต้นสายธารของศิลปะหลังสมัยใหม่ (Postmodern Art)³ ศิลปะลัทธิดาดาได้พัฒนาขึ้นในระหว่าง

¹ ดูรายละเอียดได้ในหนังสือ ศิลปะในประเทศไทย. (2550). ของศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล.

² วิรุณ ตั้งเจริญ. (2547). ศิลปะหลังสมัยใหม่. หน้า 11 – 12.

³ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2547). ศิลปะหลังสมัยใหม่. หน้า 19.

สงครามโลกครั้งแรก ศิลปะลัทธิดาดาเป็นขบวนการทางทัศนศิลป์และวรรณกรรม ก่อตัวขึ้นในสวิตเซอร์แลนด์ใน ค.ศ. 1916 เป็นการรวมตัวของศิลปินชาติต่างๆ ในยุโรปที่ต่อต้านสงคราม เกือบก และแสวงหาเสรีภาพในชีวิต ศิลปะลัทธิดาดาถือกำเนิดมาจากทฤษฎีที่ต่อต้านสงคราม ต่อต้านความงามจากอดีต และต่อต้านความงามที่ชื่นชมกันอยู่ ในปลายทศวรรษ 1950 ป๊อปปาร์ตได้เกิดขึ้นในอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เป็นการนำเสนอผลงานศิลปะด้วยภาพวัตถุในชีวิตประจำวัน สื่อลึกลับและวัตถุต่างๆ ศิลปินในกลุ่มป๊อปปาร์ตไม่ยึดติดและไม่เชื่อมั่นกับกระบวนการทำงานอย่างเก่าที่ศิลปินจะต้องใช้ทักษะหรือความชำนาญอันสูงส่งเพื่อสร้างสรรค์งานศิลปะให้เกิดขึ้น นอกจากนั้นศิลปินป๊อปปาร์ต เลือกใช้สีตามใจชอบเช่นเดียวกับ “ศิลปะโฟวิสม์” (Fauvism) ที่ระบายสีสดใสรุนแรง ระบายสีตามใจชอบ ท้องฟ้าอาจเป็นสีแดง หน้าคนสีเขียว ต้นไม้หลากสี ศิลปินป๊อปปาร์ต มีความเชื่อว่า “ทุกสิ่งล้วนสวยงาม” (Everything is Beautiful) “สีคือสี” ที่เป็นการแสดงออกทางเสรีภาพ “ศิลปะคือศิลปะ” ภาพเขียนคือภาพเขียน ภาพเขียนไม่ใช่ภาพถ่าย⁴

หลังการเกิดลัทธิดาดาและศิลปะแบบป๊อปปาร์ตแล้ว สังคมตะวันตกก็เริ่มเกิดความคิดแบบโพสต์โมเดิร์น หรือลัทธิหลังสมัยใหม่ที่ประกาศอิสรภาพทางความคิด มีความเป็นตัวของตัวเอง ไม่เห็นด้วยกับวิถีคิดเก่า ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดและแนวทางของลัทธิสมัยใหม่ งานศิลปะได้ก้าวสู่การเปลี่ยนแปลงมาสู่ศิลปะหลังสมัยใหม่ มาถึงตอนนั้นนอกจกทัศนศิลป์จะสะท้อนสิ่งที่ประจักษ์แล้ว ทัศนศิลป์ยังสะท้อนศิลปะที่เป็นสิ่งธรรมดาสามัญ เนื้อหาสาระเกี่ยวกับความเป็นจริง ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องของสามัญชนและชีวิตประจำวัน ไม่ใช่สิ่งสูงส่งลึกลับ เพื่อศรัทธาอันสูงส่งทางศาสนา หรือเพื่อสรรเสริญสมมติเทพภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ศิลปะเปลี่ยนแปลงจากศิลปะสมัยใหม่ ที่เป็นระบบแบบแผนของชนชั้นกลาง มาเป็นศิลปะหลังสมัยใหม่ที่กระจายความคิด กระจายความรับผิดชอบ มนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางของจักรวาล แต่มนุษย์ควรอยู่ร่วมกับโลกใบนี้ อยู่ร่วมกับคน อยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างสันติสุข เรากำลังอยู่บนโลกที่มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ ไม่ว่าจะมีความรู้มากหรือน้อย มีอำนาจสูงส่ง หรือต่ำต้อยกว่าก็ตาม มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในความเป็นมนุษย์เท่ากัน สามารถแสดงออกทางความคิดได้อย่างเท่าเทียมกันทั้งชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มมาก โดยถ่ายทอดให้เพื่อนมนุษย์ต่างเผ่าพันธุ์ ต่างซีกโลกเข้าใจการสื่อความคิดต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ ให้คำจำกัดความศิลปะในระบอบนี้ว่า “...เป็นการพัฒนาจากภาพสะท้อนปรากฏการณ์ เบื้องหน้าและอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดภายในของศิลปิน มาสู่สภาพความคิดในสมอง ภาพที่เกิดจากการรังสรรค์ จากการรับรู้และสัมผัสโลกภายนอก ภาพที่มีทั้งสติ (EQ) และปัญญา (IQ) หรือที่เรียกว่า ศิลปะจินตทัศน์ (Imaging Art)...”⁵

บทความนี้เป็นการศึกษาผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) พ.ศ.2531 ผลงานทางทัศนศิลป์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ที่ปรากฏเผยแพร่และเป็นที่รู้จักเป็นผลงานวาดจากสีน้ำและสีน้ำมัน สำหรับสีน้ำท่านได้รับฉายาว่าเป็น “ราชาน้ำ” สไตล์การวาดรูปของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ มี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ภาพแบบสากล เป็นการวาดศิลปะแบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะการเขียนแบบอิมเพรสชันนิสม์ เป็นการเขียนภาพดอกไม้ หุ่นนิ่ง ทิวทัศน์ ภาพคน ภาพคนเหมือน โดยภาพทิวทัศน์เขียนด้วยเกรียง เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท่าน ส่วนอีกประเภท คือ ภาพประเพณีประยุกต์ ถ้าจัดสมัยกล่าวได้ว่าเป็นศิลปะร่วมสมัย เป็นการผสมผสานภาพประเพณีแบบเดิม แต่เปลี่ยนมุมมองของภาพ และเพิ่มเติมบุคลิกของบุคคลในภาพ รวมถึงองค์ประกอบในภาพเข้าไปใหม่ในแบบอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในภาพประเพณี ซึ่งมีแนวทางเดียวกับความคิดแบบศิลปะหลังสมัยใหม่ในปัจจุบัน ภาพที่สื่อออกมาเน้นวิถีชีวิตของสามัญชนหรือชาวบ้าน และไม่ยึดติดกับการวาดภาพประเพณีในกรอบเดิม ประเด็นนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าศิลปินไทยก็มีความคิดนอกกรอบที่แตกต่างจากศิลปินในสมัยเดียวกันมาตั้งแต่สมัยขรรค์วิจิตรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) แต่ไม่ได้มีการสร้างทฤษฎีหรือแบบแผนในเอกลักษณ์ของศิลปินแต่ละท่าน จึงเป็นเพียงเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปิน เมื่อศิลปินไม่มีชีวิตอยู่ก็

⁴ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2552). *วิสัยทัศน์ศิลปะวัฒนธรรม*. หน้า 46 – 47.

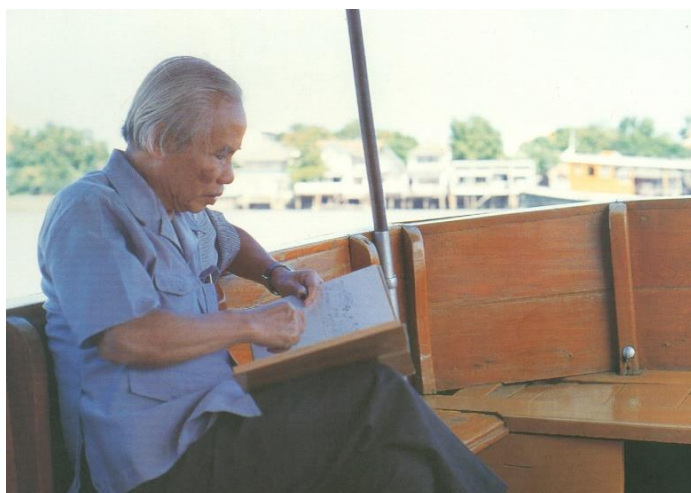
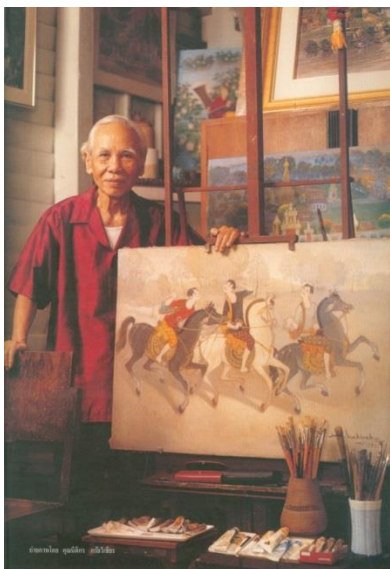
⁵ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2546). *สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต*. หน้า 49.

เหลือเพียงผลงานเดิมที่ศิลปินได้ถ่ายทอดไว้ให้ผู้คนได้กล่าวถึง อย่างไรก็ตาม ผลงานที่มีความแตกต่างจากศิลปินในสมัยของตน จัดเป็นการสร้างผลงานที่มีความคิดนอกกรอบที่อาจจะไม่เด่นชัดเหมือนศิลปะหลังสมัยใหม่

ชีวิตและผลงานทางทัศนศิลป์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์

ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เกิดเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2460 ที่อำเภอตระการทิพย์ผลจังหวัดอุบลราชธานี ในวัยเด็กศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์เรียนที่อุบลราชธานีจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 หลังจากนั้น พ.ศ.2482 ได้เดินทางเข้ามาเรียนที่โรงเรียนเพาะช่าง กรุงเทพมหานคร จนจบประกาศนียบัตรครุมัธยมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในพ.ศ.2490 เริ่มต้นเป็นครูชั้นจัดว่า ที่โรงเรียนเพาะช่างตั้งแต่ พ.ศ.2483 เนื่องด้วยมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่เพื่อนร่วมรุ่นและอาจารย์ ทำการสอนวาดรูปให้นักเรียนโรงเรียนเพาะช่างจนถึง พ.ศ.2519 ดำรงตำแหน่งเป็นคณบดีคณะศิลปกรรม วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา และในพ.ศ.2520 เกษียณอายุราชการ และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์พิเศษ จากคณะศิลปกรรม วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา (ราชวมงคล) ในพ.ศ.2531 ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) ในพ.ศ.2533 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้มอบศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาทัศนศิลป์ พ.ศ.2535 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545 รวมสิริอายุ 85 ปี 2 เดือน 12 วัน

ตลอดเวลาที่เป็นอาจารย์และผู้บริหารโรงเรียนเพาะช่าง ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ได้พัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาศิลปะในโรงเรียนเพาะช่าง ท่านปรับปรุงหลักสูตรครั้งสำคัญในพ.ศ.2515 แยกเป็นคณะวิชาศิลปะประจำชาติ คณะวิชาจิตรศิลปกรรม คณะวิชาออกแบบ และคณะวิชาทัศนกรรม โดยแยกย่อยคณะวิชา เหล่านี้เป็นแผนกต่างๆ อีกถึง 17 แผนก และได้บุกเบิกจนกระทั่งการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่างก้าวไปจนถึงระดับปริญญา ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ ได้กล่าวไว้ว่า “อาจารย์เฉลิม นาคีรักษ์ เป็นภาพสัญลักษณ์อันงดงามของโรงเรียนเพาะช่าง ทั้งในฐานะของการเป็นปูชนียบุคคล การเป็นผู้บริหาร และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเป็นศิลปินที่สร้างสรรค์งานจิตรกรรมอย่างสม่ำเสมอ ทั้งการเป็นผู้บุกเบิกจิตรกรรมสีน้ำมัน ภาพบุคคล และภาพทิวทัศน์ ซึ่งภาพสัญลักษณ์อันโดดเด่นและหาได้ยากยิ่งเช่นนี้ ย่อมเป็นพลังอันสำคัญที่จะกระตุ้นเตือนครูอาจารย์และสานุศิษย์จากสถาบันแห่งนี้”⁶

ภาพศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ถ่ายกับผลงาน และภาพขณะนั่งทำงานสเก็ตภาพ

ที่มา : คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

⁶ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2548). ศิลปะและสังคม. หน้า 129.

ตลอดชีวิตของศาสตราจารย์พิเศษ เอลิม นาครีกษ์ ท่านสร้างผลงานไว้เป็นจำนวนมาก ท่านทำงานศิลปะ 2 แบบ คือ แบบสากลซึ่งเป็นแบบสมัยใหม่ และแบบที่ท่านเรียกว่า แบบประเพณีประยุกต์ ในเรื่องของเทคนิคและวัสดุนั้น ท่านเขียนสีน้ำ สีน้ำมัน และสีพลาสติก ในด้านสีน้ำมันซึ่งเป็นแบบสากล ท่านเขียนในแบบ อิมเพรสชันนิสม์ เป็นการเขียนภาพดอกไม้ ฟุ่่นึง ทิวทัศน์ ภาพคน ภาพคนเหมือน และภาพอื่นๆ จนเกิดความถนัดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ภาพทิวทัศน์นั้นนอกจากการเขียนด้วยสีน้ำและสีน้ำมัน ยังมีการเขียนด้วยเกรียง ส่วนภาพคนเขียนด้วยพู่กัน⁷ ผลงานของท่านมีเป็นจำนวนมาก สามารถแบ่งประเภทภาพได้เป็น 10 ประเภท⁸ คือ

1. ภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ และพระสาทิสลักษณ์ (สีน้ำมัน)
2. ภาพเหมือนบุคคลทั่วไป (สีน้ำมัน)
3. ภาพประวัติศาสตร์ (สีน้ำมัน)
4. ภาพชุดศิลปะประเพณีประยุกต์ (สีน้ำมัน)
5. ภาพทิวทัศน์ (สีน้ำมัน – เกรียง)
6. ภาพสีน้ำ ได้แก่ ชุดชนบท ชุดชุมชนริมคลอง ชุดวัด ชุดสถานที่สำคัญในญี่ปุ่น ชุดสถานที่สำคัญในสหรัฐอเมริกา ชุดภาพเหมือนบุคคล
7. ภาพร่าง ได้แก่ ทิวทัศน์ ภาพคน ภาพสัตว์ ภาพพิธีกรรม ภาพสิ่งของเครื่องใช้
8. ภาพประกอบและภาพหน้าปก
9. งานแสดงภาพ ตั้งแต่ พ.ศ.2487 – 2545
10. แบบเรียนวิชาศิลปะศึกษาทั้งระดับประถมและระดับมัธยม

ศาสตราจารย์พิเศษ เอลิม นาครีกษ์ ได้รับฉายาว่า “ราชาสีน้ำ” อันเนื่องจากท่านสามารถบังคับพู่กันและสีให้เป็นไปตามใจนึกได้รวดเร็ว ฉับไว ผลงานของท่านเป็นที่ชื่นชอบจากผู้สะสมงานศิลปะทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาครีกษ์ บุตรสาวของท่านได้ให้สัมภาษณ์เรื่องฉายา “ราชาสีน้ำ” ว่า “...อาจจะเป็นเพราะว่าขณะนั้น ผู้คนยังไม่ค่อยจะวาดภาพเผยแพร่ในเชิงพาณิชย์มาก แล้วก็ความเชี่ยวชาญของคนที่ว่าได้ก็ยังมีน้อยฝีมือของคุณพ่อประจักษ์ทั้งในหมู่นักเรียน แล้วก็ครูที่โรงเรียน แต่ที่จะออกสู่ปวงชนขณะนั้นก็คือคุณพ่อได้นำภาพบางส่วนไปจำหน่ายหรือไปฝากไว้ที่ร้านขายของที่ระลึกแถวย่านชาวต่างชาติ เพราะฉะนั้นฝีมือของคุณพ่อก็เป็นที่ยู่งักกันในหมู่นักท่องเที่ยวหรือชาวต่างชาติที่ผ่านไปมาในแถวนั้น เพราะฉะนั้นถ้าฝีมือของคุณพ่อไม่ดีพอ พวกนี้ก็จะไม่เผยแพร่ ไม่ระบือมา เพราะอันนี้ไม่ใช่แค่กิตติศัพท์ที่ลูกศิษย์ลูกหาตั้งให้เอง แต่เป็นที่รู้จักกันในวงศิลปะ แล้วภาพของคุณพ่อที่ว่า ราชาสีน้ำ คือคุณพ่อวาดได้แบบภาพไม่ซ้ำ ถ้าคนวาดสีน้ำไม่เป็น ก็จะถูกไปถูกกันจนกระทั่งกระดาษมันเป็นขุย...คุณพ่อจะวาดแบบไว้มาก วาดภาพทิวทัศน์สีน้ำที่พอจะจำได้ตั้งแต่ยุคเล็กๆ เพียงไม่ถึงชั่วโมงเอง คุณพ่อก็จะวาดเสร็จรูปหนึ่ง แล้วรูปที่ขึ้นชื่อมาก ที่คนชอบมาก ก็คือ รูปพระปรางค์วัดอรุณ หรือวัดปากคลองอะไรต่างๆ แล้วก็พวกเรือเรื่อแจว เรือพาย คุณพ่อจะเชี่ยวชาญมาก พวกเรือที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา...”⁹

⁷ คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เอลิม นาครีกษ์. หน้า 9 -11.

⁸ ครอบครวนาครีกษ์. (2546). ศาสตราจารย์เอลิม นาครีกษ์ ศิลปินแห่งชาติ ทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) 2531. หน้า 9 – 10.

⁹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาครีกษ์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ภาพขบวนเรือสุพรรณหงส์แล่นผ่านหน้าพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ภาพเรือต่างๆ ที่อยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ที่มา: คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง (2543). 84 ปี ชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

การริเริ่มสร้างสรรค์งานศิลปะประเพณีประยุกต์ : แนวความคิดนอกกรอบ

การเข้าเรียนศิลปะในโรงเรียนเพาะช่างของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เป็นการเรียนพื้นฐานทางศิลปะทั้งศิลปะแบบไทยและศิลปะแบบสากลซึ่งกำลังเป็นที่เผยแพร่ในขณะนั้นเช่นเดียวกับศิลปินที่มีชื่อเสียงหลายท่าน การเรียนการสอนที่โรงเรียนเพาะช่างส่วนใหญ่อีกจะเป็นอาจารย์ชาวไทย ได้แก่ อาจารย์ขุนศรีศุภหัตถ์ อาจารย์โพธิ์ ใจอ่อนนุ่ม อาจารย์แนบ บังคม อาจารย์จิตร บัวบุศย์ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอาจารย์ประภิต บัวบุศย์) และอาจารย์สังัด มุสิกถาวร เฉพาะด้านศิลปะไทยได้ศึกษากับอาจารย์พระเทวาภิรมมิต นอกจากนั้นมีอาจารย์ชาวญี่ปุ่น 2 ท่านคือ อาจารย์ไวยวาเช และอาจารย์นิโร โยโกด้า นอกจากนั้นแล้วทางโรงเรียนเพาะช่างได้ส่งศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ไปอบรมวิชาทฤษฎีศิลปะกับศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ที่มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นเวลา 6 เดือน¹⁰

ผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ สามารถแบ่งเป็นงานศิลปะ 2 แบบ คือ แบบสากล และแบบที่ท่านเรียกเองว่า แบบประเพณีประยุกต์ ในแบบสากลท่านเขียนตามลักษณะความรู้และเทคนิคที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาแบบตะวันตก แต่ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ก็การดัดแปลงเป็นเทคนิคเฉพาะตัว การวาดภาพสีน้ำมันเป็นการวาดแบบ อิมเพรสชั่นนิสม์ เป็นการวาดภาพดอกไม้ หุ่นนิ่ง ทิวทัศน์ ภาพคน ภาพคนเหมือน และภาพอื่นๆ จนเป็นความถนัดและเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยภาพทิวทัศน์นั้นศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ จะเขียนด้วยเกรียง ส่วนภาพคนจะวาดด้วยพู่กัน¹¹ เทคนิคและเอกลักษณ์ในภาพคนของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ คือการลงรายละเอียดใน

¹⁰ คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). เล่มเดิม. หน้า 7.

¹¹ แหล่งเดิม. หน้า 11.

ลวดลายเสมือนจริง โดยเฉพาะลวดลายผ้าหรือเครื่องแต่งกายที่ปรากฏในภาพ อีกทั้งศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ เป็นศิลปินที่ไม่หยุดนิ่ง ท่านคิดค้นและพัฒนางานของท่านอยู่ตลอดเวลา หลังจากที่ท่านมีโอกาสไปอบรมที่ญี่ปุ่น ท่านก็มาทำการทดลอง ค้นคว้าตัวตนและค้นหาวิธีการ นำเทคนิคบางอย่างจากญี่ปุ่นมาใช้ ทดลองใช้สีฝุ่นแบบญี่ปุ่น แล้วก็ผสมน้ำมัน ผสมกาว เป็นทำนองคล้ายๆ สีอะคริลิกในปัจจุบัน ภาพที่มีชื่อเสียงของท่านหลายภาพเป็นภาพทิวทัศน์¹²

ส่วนภาพแบบประเพณีประยุกต์ เป็นการแสดงความคิดเห็นนอกกรอบทางทัศนศิลป์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ กล่าวได้ว่าเป็นภาพที่แสดงเอกลักษณ์และเป็นตัวตนของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ที่ศิลปินและนักชื่นชมศิลปะหลายท่านจะทราบทันทีว่าเป็นผลงานของท่านเมื่อแรกเห็นภาพ เป็นผลงานที่ถูกกล่าวถึงเกี่ยวกับงานของท่านมากที่สุด และเป็นการแสดงถึงความสนใจในการพัฒนาตนเองโดยไม่ยึดติดกับรูปแบบเดิมที่เคยมีการสอนกันมาหลายสมัย

คำว่า ความคิดนอกกรอบ หมายถึง ความคิดที่แตกต่างจากความคิดเดิม ความคิดที่อาจไม่เป็นไปตามแบบแผน ความคิดที่ตรงกันข้ามกับความคิดเดิม ความคิดที่อาจจะเชื่อไม่เหมือนคนอื่น ความคิดในเชิงสร้างสรรค์ เกิดสิ่งใหม่ๆ ที่แตกต่างจากเดิม หรือได้ผลที่ดีกว่าเดิมซึ่งเป็นผลเชิงบวก ส่วนผลเชิงลบคือสิ่งที่เปลี่ยนแปลงใหม่นี้ ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นสิ่งที่ปฏิบัติแล้วไม่ได้ผลดี ไม่สามารถใช้งานได้จริง ก็ต้องมีวิธีการจัดการกับผลเชิงลบ

สำหรับความคิดในด้านทัศนศิลป์ ผลในเชิงลบมีน้อยกว่าผลในเชิงบวก เพราะงานทางทัศนศิลป์เป็นงานถ่ายทอดสุนทรียะในสิ่งที่ศิลปินได้เห็นจากธรรมชาติ จากสถานการณ์จริง รวมไปถึงสร้างงานจากจินตนาการซึ่งสามารถมีมุมมองที่แตกต่างได้อย่างหลากหลาย ส่วนใหญ่ผลในเชิงลบทางทัศนศิลป์ คือไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่เป็นที่นิยม หรืออาจมีกระแสต่อต้านจากสังคมซึ่งขึ้นอยู่กับว่าจะแพร่กระจายในวงกว้างแค่ไหน ถ้าเป็นที่เผยแพร่ในวงกว้างต่อสังคม ศิลปินก็อาจได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์หรือต่อต้านผลงานเป็นระยะเวลานานได้ ผลงานภาพประเพณีประยุกต์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ก็เช่นกัน เมื่อแรกที่สร้างผลงานออกมาก็ได้รับการวิจารณ์จากแวดวงศิลปินและอาจารย์ที่สอนศิลปะอยู่บ้างในผลงานภาพประเพณีที่แตกต่างไปจากแบบเดิม

ลักษณะความคิดนอกกรอบในการสร้างผลงานทางทัศนศิลป์

ปัจจัยสำคัญในสร้างผลงานภาพประเพณีประยุกต์ในรูปแบบใหม่ที่เป็นการแสดงให้เห็นความคิดเห็นนอกกรอบทางทัศนศิลป์ของศาสตราจารย์พิเศษเฉลิม นาศิริรักษ์ ปัจจัยแรก เริ่มจากการเป็นนักพัฒนาของท่าน ท่านมีความคิดในการพยายามสร้างเทคนิคในการผสมสีแบบใหม่ ลองหาสูตรการผสมสีเองซึ่งทำการทดลองอยู่หลายครั้ง และเริ่มการทดลองด้วยการวาดภาพทิวทัศน์ จากนั้นท่านก็วาดภาพวิถีชีวิตของชาวอีสาน ปัจจัยอีกประการหนึ่ง คือเนื่องจากท่านเป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานี เกิดและเติบโตมาในท้องถิ่นภาคอีสาน ภาพวิถีชีวิตต่างๆ จึงเป็นภาพที่ท่านจดจำและคุ้นเคย ต่อมาท่านคิดว่าการสร้างสไตล์ใหม่ของท่านไม่เหมาะกับภาพวิถีชีวิต ท่านจึงเปลี่ยนมาเน้นภาพประเพณีซึ่งทำให้ท่านมีชื่อเสียง ด้วยการวาดภาพแบบประเพณีประยุกต์ ตามที่ทายาทของท่านได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ผสมว่าวิธีไหนจะออกมา แล้วก็คือวาดภาพ ตอนแรกก็ภาพทิวทัศน์ก่อน แล้วก็ภาพชีวิตที่คุณพ่อเคยเห็น คือ บรรยากาศของทางอีสาน...อย่างขบวนวัว ขบวนควาย แล้วจนกระทั่งที่สุด คุณพ่อก็บอก มันต้องใช้สีน้ำมัน แต่จะวาดเป็นแบบภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบจารีต คุณพ่อก็บอกว่าอันนั้นมันดูเป็นแบบจารีตไป แล้วก็ภาพแบบจารีตจะมั่ววาดภาพแบบวิถีชาวบ้าน มันก็ไม่เหมาะ เพราะฉะนั้นที่สุดคุณพ่อก็บอกว่าวาดเป็นภาพของพิธีหรือขนบประเพณีแบบทางอีสาน โดยใช้สีน้ำมัน ก็เป็นภาพประเพณียุคแรกขึ้นมา แล้วก็เปิดการแสดงที่บางกะปิแกลลอรี่ ปรากฏว่าได้รับการตอบรับจากผู้คนทั่วไปในวงการทั้งวงการ

¹² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาศิริรักษ์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ศิลปะและไม่ศิลปะ...”¹³

การสร้างผลงานทางทัศนศิลป์ในแบบประเพณีประยุกต์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ สามารถศึกษาในแต่ละด้านได้ ดังนี้

ด้านเนื้อหา

งานของท่านในแนวนี้นั้นส่วนใหญ่จะเน้นภาพบุคคลกลุ่มเพราะสามารถสร้างความเป็นชีวิตชีวาได้อย่างชัดเจน ส่วนใหญ่เน้นภาพประเพณีท้องถิ่นที่มีชื่อเสียง เช่น ภาพประเพณีวิ่งควาย จังหวัดชลบุรี ภาพเซิ้งบั้งไฟ ประเพณีในท้องถิ่นภาคอีสาน ภาพประเพณีไทยสำคัญที่เป็นที่รู้จัก เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีแห่เทียนพรรษา และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ภาพที่สร้างชื่อเสียงและแสดงเอกลักษณ์ให้แก่ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ อีกประเภทหนึ่ง คือการวาดภาพการละเล่นไทย เป็นภาพที่หาชมได้ยากในปัจจุบัน ภาพที่มีชื่อเสียง ได้แก่ เด็กตีวงล้อ เด็กขี่ม้ากบกล้วย รวมไปถึงภาพที่แสดงวิถีชีวิตชนบทไทย เช่น บรรยากาศการแจวเรือในตลาดน้ำ การพายเรือเก็บดอกบัว การดำครกกระเดื่อง

ด้านเทคนิค

ในอดีตการเขียนภาพประเพณีมี 2 มิติ คือเส้นและสีแบน ภาพคนจะมีลีลาอ่อนช้อยและแสดงความรู้สึกด้วยท่าทางเท่านั้น ใบหน้าไม่แสดงความรู้สึก เน้นให้เด่นชัดและเกิดความรู้สึกด้วยการตัดเส้น ภาพคนจะมีความรู้สึกว่ามีความเป็นไปได้อย่างสมจริง ทางกายวิภาค ศิลปะสากลมี 3 มิติ คือ เส้น สี และแสงเงา ภาพจะมีความรู้สึกว่ามีชีวิตเหมือนที่เป็นอยู่ในธรรมชาติจริงๆ แต่แนวการเขียนภาพประเพณีของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ที่ปรากฏคือยังคงไว้ 2 มิติ เส้นและสีแบน เน้นความรู้สึกด้วยเส้นไว้ ส่วนลีลาแสดงให้เห็นอย่างอ่อนช้อยมาก เพิ่มการแสดงออกทางใบหน้า การแสดงความรู้สึกถ่ายทอดอารมณ์ และเติมบรรยากาศอย่างแบนบาง¹⁴ นอกจากนั้นแล้ว การเขียนภาพประเพณีแบบเดิม มีอุดมคติการจัดวางภาพแบบตานก เล่าเรื่องจากบนลงล่าง หรือซ้ายไปขวา ซึ่งศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ท่านมีความคิดเห็นว่าเป็นการขัดกับความรู้สึก และธรรมชาติการมองเห็น จึงทำให้สับสนและเข้าใจยากซึ่งความงามในศิลปะ วัฒนธรรมไทยได้ไม่รวดเร็ว ควรประยุกต์บางส่วนที่สับสนให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น การจัดวางภาพที่เป็นประธานของเรื่องให้เด่นกว่าภาพส่วนอื่นๆ ส่วนรองลงไปให้จัดเป็นส่วนส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาพประธานเด่นขึ้น และให้คงรักษาการจัดภาพแบบตานกไว้ แต่เพิ่มความมีชีวิตชีวาขึ้นบ้าง¹⁵

ด้านมุมมอง

ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ชอบวาดภาพประเพณีเหมือนศิลปินไทยหลายท่าน แต่ในส่วนที่แตกต่างจากศิลปินท่านอื่นมากที่สุด คือการแสดงลีลา ท่าทาง และสีหน้า ของบุคคลในภาพที่มีชีวิตชีวาเกินจริง แต่สามารถดึงความรู้สึกของผู้ชมผลงานให้เข้าไปมีอารมณ์ร่วมกับกิจกรรมในภาพได้อย่างรวดเร็ว นับเป็นการบุกเบิกรูปแบบจิตรกรรมภาพประเพณีใหม่ ที่ภายหลังเรียกผลงานของท่านว่า ศิลปะประเพณีประยุกต์ เอกลักษณ์ที่ท่านสร้างขึ้นใหม่ คือ ทุกคนในภาพจะไม่มีใครยืนตรง ต้องมีการโค้งตัว ไม่ไปข้างหน้า ข้างซ้าย ข้างขวา ก็ต้องโน้มตัวไปข้างหลัง ทุกคนจะต้องมีลีลา แสดงการเคลื่อนไหว แสดงความรู้สึกและอารมณ์ทั้งสีหน้าและท่าทาง ไม่ว่าจะเป็นเด็กเล่นม้ากบกล้วย เด็กเล่นตีวงล้อ ประเพณีลอยกระทง เซิ้งบั้งไฟ ประเพณีสงกรานต์ ที่ศิลปินสามารถถ่ายทอดความรู้สึกสนุกสนานของผู้คนในประเพณีนี้ นอกจากนั้นอาจารย์ก็จะเพิ่มสัตว์เลี้ยวเล็กๆ เข้าไป อย่างภาพเด็กขี่ม้ากบกล้วย หรือเด็กตีวงล้อ ก็จะมีลูก

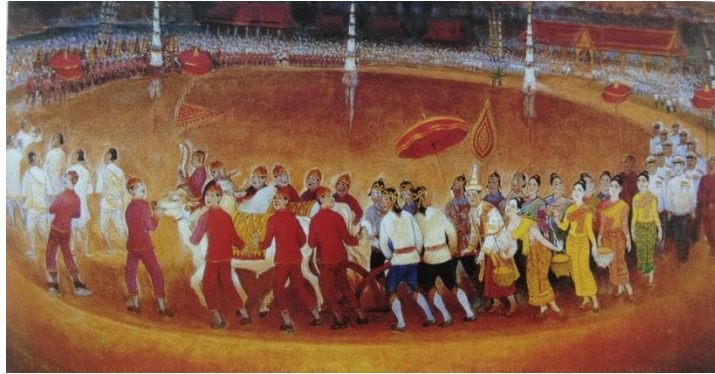
¹³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ขมพูนุท นาคีรักษ์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณชกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

¹⁴ คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 11.

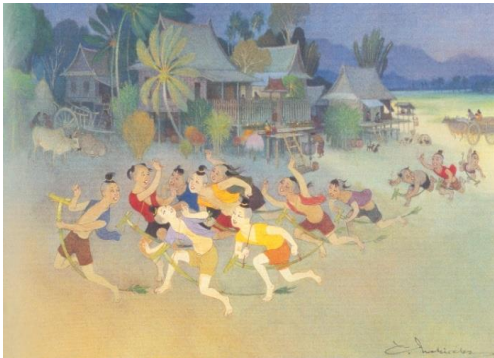
¹⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 14.

สุขเล็กๆ วิ่งตามกันเป็นพรวน ซึ่งมันเป็นชีวิตจริง เป็นการเพิ่มควมมีชีวิตชีวาในภาพมากยิ่งขึ้น อย่างภาพเก็บบัว ก็ต้อง
ก้มลงไปจนสุดตัว ซึ่งถ่ายทอดความรู้สึกว่าต้องเอื้อมลงไปเก็บได้ดีทีเดียว หรือภาพพิธีแรกนาขวัญ จะแสดงลักษณะ
เหมือนกับคนเดินอยู่ในขบวน จะต้องคอยดูหน้าดูหลัง ทำให้เรามีอารมณ์ร่วมกับคนในขบวนอย่างยิ่ง เป็นสไตล์เฉพาะ
ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เอกลักษณ์ภาพประเพณีประยุกต์ของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์เช่นนี้
จึงเป็นภาพที่ผู้ชมเข้าใจการสื่อสารของศิลปินและจินตนาการเหตุการณ์จริงตามภาพที่ปรากฏได้อย่างรวดเร็วโดยไม่ต้อง
อาศัยพื้นความรู้ทางศิลปะมากนัก ก็สามารถเข้าใจและรับรู้ได้ง่าย

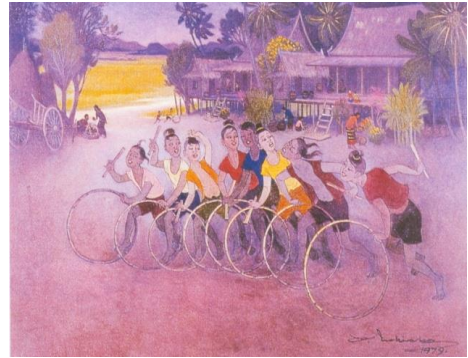
ผลงานภาพประเพณีประยุกต์

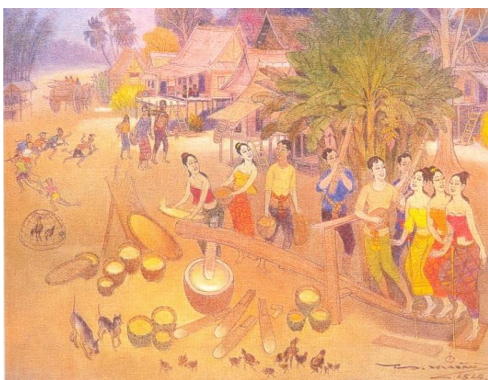
แรกนาขวัญ

เด็กขี่ม้ากากกล้วย

เด็กตีวงล้อ

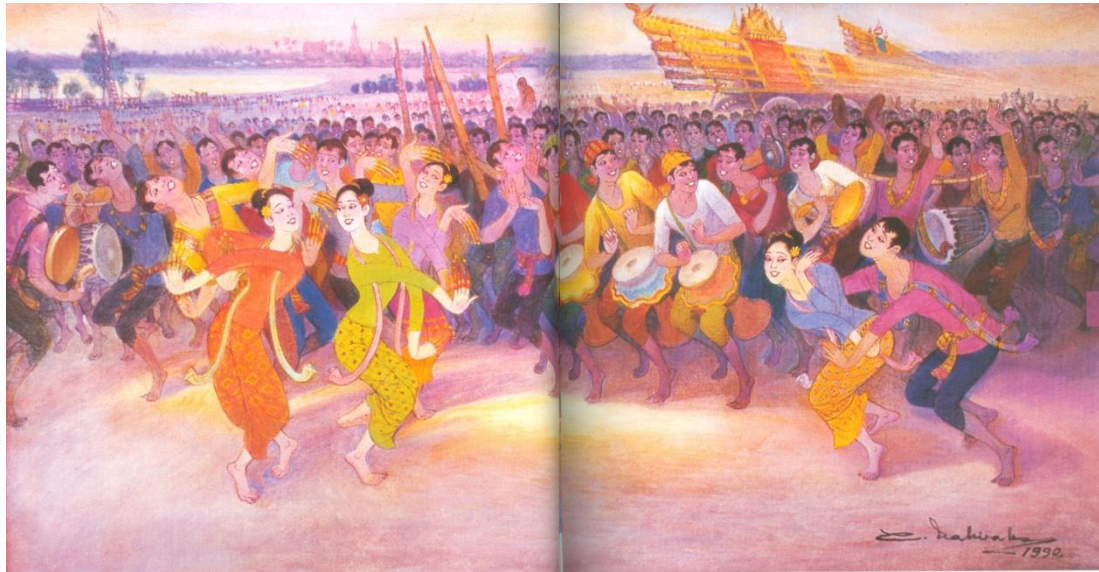

ครกกระเดื่อง

เก็บบัว

ที่มา : คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

เซ็งบั้งไฟ

ที่มา : คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

ภาพที่มีชื่อเสียงอย่างยิ่งคือ “ภาพเซ็งบั้งไฟ” โดยอาจารย์จะใส้ขบวนเซ็งไปข้างหน้าทั้งหญิงทั้งชายและแสดงลีลาที่เกินจริง แต่ว่ามันให้อารมณ์ ให้ความรู้สึก เหมือนว่าจะได้ยินเสียงกลองเสียงอะไรต่ออะไรจากภาพนั้น ภาพประเพณีของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ไม่ว่าจะประเพณีระดับหลวงหรือระดับราษฎร์จะมีลักษณะเหมือนกันหมด คือผู้คนในภาพจะต้องมีชีวิตชีวา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ขมพูนท นาคีรักษ์ ได้อธิบายว่า “...ลีลาการไม่ยืนตรง ที่จริงในจิตรกรรมไทยก็จะพบลีลาแบบนี้ บ้างแต่ว่าจะอยู่ในกลุ่มของพวกสามัญชน จะแสดงออกซึ่งอากัปกิริยา ไม่ใช่ภาพประเพณีจารีต ถ้าในกลุ่มเจ้านายก็จะเป็นแบบนั่งทำแขน ตัวตรง ยืนตัวตรง...”¹⁶ หลังจากแสดงภาพประเพณีในแบบฉบับของท่าน ในระยะแรกท่านก็ได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ และถูกติติงพอสมควรว่า “...วาดอะไร ผิดแบบแผนภาพไทยมันไม่ควรจะเป็นแบบนี้ ภาพไทยควรจะเป็นแบบภาพจิตรกรรมฝาผนัง แล้วก็ภาพไทยนั้นจะไม่แสดงอารมณ์ แต่ภาพของคุณพอจะแสดงอารมณ์ออกมาทางสีหน้า ทางท่าทาง... นักวิจารณ์ศิลปะบางคนก็บอกว่า ไม่ดี แต่ปรากฏว่าในภายหลัง นักวิจารณ์ซึ่งก็เป็นรุ่นน้อง รุ่นลูกศิษย์ ก็ยอมรับในการเปลี่ยนขนบการเขียนแบบนี้...”¹⁷ ไม่ว่าจะกระแสเสียงจะวิพากษ์วิจารณ์อย่างไร ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ไม่เกิดความรู้สึกหวั่นไหว ยังคงสร้างผลงานประเพณีประยุกต์ในแบบฉบับของท่านจนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น และได้รับการยอมรับในวงการศิลปะอย่างกว้างขวาง แสดงให้เห็นความคิดนอกกรอบของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ที่ไม่จำเป็นต้องวาดภาพประเพณีตามกรอบเดิมทั้งหมด ซึ่งงานทางทัศนศิลป์ก็มักมีศิลปินที่แสดงความคิดนอกกรอบอยู่เสมอมา แต่อาจแตกต่างกันตามยุคสมัยและมีการแสดงเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน จึงกล่าวได้ว่าศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เป็นศิลปินไทยท่านหนึ่งที่แสดงความคิดนอกกรอบในผลงานทัศนศิลป์ของท่าน

¹⁶ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ขมพูนท นาคีรักษ์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังคณาภิขกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

¹⁷ แหล่งเดิม.

ภาพพระบรมสาทิสลักษณ์

ที่มา: คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

ความเป็นศิลปินที่มีคุณภาพสมแก่การเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ของท่าน ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ยังเป็นศิลปินที่จะวาดภาพใดๆ ท่านต้องมีประสบการณ์โดยตรง หรือถ้ายังไม่มีท่านจะเพียรพยายามในการเก็บข้อมูล การวาดรูปชุดพระราชวงศ์ซึ่งเป็นผลงานที่ท่านภูมิใจที่สุด ท่านต้องใช้เวลาศึกษารายละเอียดโดยดูจากภาพพระบรมฉายาลักษณ์เป็นเวลานาน กล่าวได้ว่าภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและภาพสมเด็จพระราชินีที่เห็นในท้องตลาดในยุคหลังนี้ มาจากจุดเริ่มต้นของอาจารย์ จุดเด่นของภาพคือรายละเอียดในชุดฉลองพระองค์ ภาพในหลวงเป็นภาพครึ่งพระองค์และทรงกรวย ครุยที่มีปีกทอง ส่วนภาพสมเด็จพระราชินี ก็จะทรงสะพักปีกทอง พระเกศาเป็นแบบมวยปีกปิ่น โดยอาจารย์ดูจากภาพของพระบรมฉายาลักษณ์ แล้วก็เอามาตีสเกล จึงค่อยวาดออกมา ภาพประเพณีต่างๆ วาดจากของจริงทั้งสิ้น ทั้งที่ประสบการณ์เคยพบเห็น การเดินทางไปเพื่อบันทึกบรรยากาศ โดยการสเก็ตภาพ รวมไปถึงการสเก็ตภาพหน้าโทรทัศน์ ถ้าเป็นเครื่องสูงในพระราชพิธี หรือขบวนเรือต่างๆ อาจารย์จะไปศึกษาที่พิพิธภัณฑ์แล้วทำการสเก็ตภาพไว้¹⁸

ภาพศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ ขณะที่ท่านกำลังสเก็ตภาพเรือพระที่นั่ง

ที่มา: คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาคีรักษ์.

ศิลปินย่อมไม่กลัวการเปลี่ยนแปลง

จะเห็นได้ว่า ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาคีรักษ์ เป็นทั้งศิลปิน นักพัฒนา และนักการศึกษา ซึ่งอาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ท่านเกิดความคิดนอกรอบทางทัศนศิลป์ หรือสร้างแนวทางการใหม่ในผลงานของท่าน นอกจากการพัฒนางานอันโดดเด่นของท่านแล้ว ในขณะที่เป็นอาจารย์โรงเรียนเพาะช่าง ท่านได้ให้หลักในการดำเนินชีวิตแก่ลูกศิษย์

¹⁸ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ขมพูนท นาคีรักษ์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เพื่อให้บรรลุความสำเร็จก้าวหน้าไว้ 8 ประการ ซึ่งมีตัวย่อ 8 ตัวในภาษาอังกฤษ คือ KAPIDENG (กาปิแดง) แต่ลูกศิษย์ของท่านเห็นว่าเรียกยาก จึงเปลี่ยนเป็นภาษาไทยว่า “กะปิแดง” กลายเป็นกะปิแดงของอาจารย์เฉลิม นาศิริรักษ์ ที่ลูกศิษย์จำได้และใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต¹⁹ ดังนี้

K	คือ Knowledge	ความรู้
A	คือ Appreciation	ความเข้าใจ พึงพอใจ ซาบซึ้ง
P	คือ Praticice	การปฏิบัติ
I	คือ Intelligence	การมีไหวพริบ ไหวพริบ ฉลาด
D	คือ Declare	การเปิดเผยตัวเอง การประกาศ
E	คือ Expert	ความเป็นผู้ชำนาญการ
N	คือ New	ความแปลกใหม่
G	คือ Goal	การบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

หลักทั้ง 8 ประการ เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ท่านได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์ ไม่ว่าจะเป็นศิลปินในงานศิลปะร่วมสมัย หรือศิลปะหลังสมัยใหม่ (โพสต์โมเดิร์น) สามารถนำหลักคิดของท่านไปถ่ายทอดได้ในทุกคนเซปต์ สังขกรรมประการหนึ่งที่ผู้เขียนค้นพบกับการศึกษางานศิลปะชีวิตและผลงานของศิลปินหลายท่าน คือ ศิลปินไม่เคยกลัวการเปลี่ยนแปลง ตรงกันข้ามการเปลี่ยนแปลงกลับเป็นสิ่งที่ท้าทายต่อศิลปินยิ่งนัก ได้ค้นพบสิ่งแปลกใหม่ ได้สร้างสรรค์งานอันโดดเด่นของตน ดังคำที่ปีศาจโซ กล่าวไว้ว่า “สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ศิลปะไม่มีอดีตและไม่มีอนาคต ถ้าผลงานศิลปะใดก็ตามไม่สามารถคงอยู่ได้ในปัจจุบัน มันคงต้องเป็นสิ่งที่ไม่มีใครสนใจ ไม่ว่าจะเป็ศิลปินกรีก อียิปต์ หรือผลงานศิลปะของจิตรกรผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต ย่อมไม่ใช่ศิลปะอดีต มันอาจมีค่ามีความหมายในปัจจุบันมากกว่าที่เคยเป็นมา ศิลปะไม่เคยปฏิวัติตัวเอง แต่ด้วยความคิดของคนเราที่เปลี่ยนไป การแสดงออกก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย”²⁰

สรุปและอภิปรายผล

เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคศิลปะสมัยใหม่ งานศิลปะเป็นงานที่สื่อและถ่ายทอดความคิดของมนุษย์มากขึ้น จนกระทั่งมาถึงศิลปะร่วมสมัย หรือศิลปะหลังสมัยใหม่ในปัจจุบัน งานศิลปะเป็นงานที่ไร้กรอบ ไร้รูปแบบตายตัวใดๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นงานที่เน้นการสื่อทางความคิด และแสดงการเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากขึ้น บางครั้งศิลปินก็มีความคิดเฉพาะของตนเอง

ถึงแม้ว่าศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ พ.ศ.2531 จะไม่ได้เกิดและสร้างผลงานในยุคหลังสมัยใหม่ หรือโพสต์โมเดิร์น แต่ท่านก็มีความคิดนอกรอบในลักษณะงานที่แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ได้แก่ เปลี่ยนมุมมองในการมองภาพประเพณี ที่ไม่ต้องจัดวางภาพแบบตานก เล่าเรื่องจากบนลงล่าง แต่จัดวางตำแหน่งภาพหลักหรือภาพประธานให้เห็นเด่นกว่าภาพส่วนอื่นไปเลย ลักษณะท่าทางของบุคคลในภาพแสดงกริยาอาการตามลักษณะวิถีชีวิตและประเพณีอย่างชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะลีลาของบุคคลในภาพนั้น ศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ จะวาดในลักษณะลีลาอ่อนช้อยทั้งเสมือนจริงและมากกว่าความเป็นจริงเพื่อให้ผู้ชมภาพเข้าใจในกิจกรรมของบุคคลในภาพ

กล่าวโดยสรุป ศิลปินในทุกสมัยถ่ายทอดผลงานผ่านเรื่องราวในสมัยของตน ทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ดังนั้นจอห์น รัสกิน จึงได้กล่าวว่า “ชาติที่ยิ่งใหญ่จะเขียนหนังสือแสดงความ เป็นชาติของตนไว้ 3 เล่ม คือ หนังสือแห่งการกระทำ หนังสือแห่งคำพูด และหนังสือศิลปะ เพียงหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่ง

¹⁹ ครอบครวนาศิริรักษ์. (2546). เล่มเติม. หน้า 48 – 50.

²⁰ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2547). ศิลปะหลังสมัยใหม่. หน้า 34.

ไม่สามารถสร้างความเข้าใจได้ จนกว่าจะได้อ่านที่เหลืออีก 2 เล่ม หนังสือที่มีคุณค่าที่สุดใน 3 เล่มนั้น คือเล่มสุดท้าย”²¹ เหตุที่ศิลปะมีความสำคัญเช่นนั้นก็เพราะศิลปะคือการถ่ายทอด ความคิด ความเชื่อ ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมของชาตินั้นๆ ศิลปะแสดงให้เห็นถึงการสั่งสมอารยธรรมของชาตินั้นมาอย่างยาวนาน นอกจากนั้นแล้วผลงานของศิลปินยังสะท้อนความคิดในด้านต่างๆ ของศิลปินด้วยเช่นกัน สำหรับศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ผลงานของท่านแสดงให้เห็นถึงความประทับใจในวิถีชีวิตแบบชนบท และให้ความสำคัญกับประเพณีและวิถีชีวิตแบบไทย โดยใช้ความคิดนอกกรอบจากภาพประเพณีแบบเดิมมาสร้างสรรค์ผลงานในรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “ภาพประเพณีประยุกต์”

ข้อเสนอแนะ

หากสนใจศึกษาเพิ่มเติมสามารถค้นคว้าข้อมูลตามเอกสารอ้างอิง หรือสอบถามมาที่ piyanardu@swu.ac.th

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นกรปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากบทความที่ผู้เขียนได้เขียนขึ้นระหว่างการศึกษาระดับปริญญาเอก ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาศิลปและวัฒนธรรม ในรายวิชา RA 821 Development of Thoughts in Society ภายใต้กรอบแนวคิด ชีวิต เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ อาจารย์ผู้สอนและชี้แนะแนวทาง แก่ใจให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาศิริรักษ์ อาจารย์ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์และเป็นทายาทโดยตรงของศาสตราจารย์พิเศษ เฉลิม นาศิริรักษ์ ทำให้ได้ข้อมูลและภาพประกอบในบทความนี้ ขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ให้คำชี้แนะที่มีคุณค่ายิ่ง ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชลวิทย์ เจียรจิตต์ คณบดีคณะสังคมศาสตร์ ที่สนับสนุนในการเรียนระดับปริญญาเอก ขอขอบพระคุณคณาจารย์และบุคลากร ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่สนับสนุนและเอื้อเฟื้อเวลาแก่ผู้เขียนในการศึกษาค้นคว้า

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

- คณะกรรมการบริหารสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง. (2543). 84 ปีชาตกาล ศ.เฉลิม นาศิริรักษ์. กรุงเทพฯ: สมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง.ครอบครัวนาศิริรักษ์. (2546). ศาสตราจารย์เฉลิม นาศิริรักษ์ ศิลปินแห่งชาติ ทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) 2531. ม.ป.ท. จันทน์ เจริญศรี. (2544). โพสต์โมเดิร์นกับสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2552). **วิสัยทัศน์ศิลปวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____. (2553). **วิสัยทัศน์ศิลปกรรม**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____. (2548). **ศิลปะและสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ็อนดีไอคิว.
- _____. (2547). **ศิลปะหลังสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: สันติศิริการพิมพ์.
- _____. (2546). **สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ็อนดีไอคิว.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2550). **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : มติชน.

การสัมภาษณ์

- ชมพูนุท นาศิริรักษ์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. (2557, 13 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

²¹ วิรุณ ตั้งเจริญ. (2548). **ศิลปะและสังคม**. หน้า 248.

การศึกษาวิเคราะห์มุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2477 – 2521:
กรณีศึกษาเชิงประวัติศาสตร์

The Historical Study on the Government's Perspective towards Historic Sites in
the Koh Rattanakosin during B.E. 1934 - B.E. 1978

นายจตุฎญาณ หัตถยานันท์

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษามุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. 2521 โดยใช้ระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการศึกษา เพื่อตอบคำถามว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐมีมุมมองต่อโบราณสถานทั่วไปกับโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์แตกต่างกันอย่างไร และรัฐจัดการกับโบราณสถานอย่างไร เนื่องจากใน พ.ศ. 2521 รัฐเริ่มดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์อย่างจริงจัง เพื่อให้ทันงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีที่จะจัดขึ้นใน พ.ศ. 2525 จากการศึกษาพบว่า ก่อน พ.ศ. 2521 รัฐมีมุมมองต่อโบราณสถานทั่วไปในฐานะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชาติไทย รัฐจึงใช้โบราณสถานเป็นเครื่องมือสื่อสารกับประชาชนเพื่อให้รับรู้ถึงมุมมองของรัฐ ต่อมาเมื่อกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น มุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานได้เปลี่ยนไปซึ่งรวมถึงการที่รัฐเริ่มเข้ามาให้ความสนใจต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ด้วย เนื่องจากรัฐเห็นว่าโบราณสถานเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจในด้านการท่องเที่ยว และในด้านสังคม รัฐใช้โบราณสถานเป็นเครื่องมือสำหรับส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ตามนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น โดยในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนกับโบราณสถานอื่นในประเทศไทยที่รัฐมองว่าเป็นโบราณสถานที่ตายแล้ว และพิจารณาโบราณสถานว่าเป็นส่วนหนึ่งของเกาะรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้การอนุรักษ์ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะตัวโบราณสถานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ได้ขยายวงกว้างไปจนถึงการอนุรักษ์ทั่วทั้งเกาะรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ : โบราณสถาน เกาะรัตนโกสินทร์ มุมมอง การอนุรักษ์

Abstract

This study aims at examining the government's perspective towards historic sites in the Koh Rattanakosin before B.E. 2521 by historical methods. The main questions of the study were how differently the government at that time had its perspectives between general historic sites and those in the Koh Rattanakosin; and how the government managed those sites according to its view. The government started actively protecting and restoring historic sites in the Koh Rattanakosin in B.E. 2521 in order for the Celebration on 200 Years of Rattanakosin in B.E. 2525. The study reveals that, before B.E. 2521, the government viewed general historic sites as archaeological evidence of the Thai nation. It, hence, applied them as a tool of communication with common people. After that, due to the currency of socio-economic development, there was a change in this perspective. In other words, the government began paying more attention to the historic sites in the Koh Rattanakosin. It viewed these sites as

economic value for tourist industry. In terms of the social aspect, the government applied the sites as a tool for enhancement of people's loyalty towards the nation, religion, and monarchy in accordance with the Prime Minister's policy at that time. It can be seen that the government's perspectives towards the historic sites in the Koh Rattanakosin differed from dead historic sites. As it was aware that the historic sites in the Koh Rattanakosin were part of the environment, the government extended its protecting and restoring operations not only for the site, but also the whole area of the island.

Keywords: Historic Sites, Koh Rattanakosin, Perspective towards

บทนำ

การอนุรักษ์โบราณสถานในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ทั้งชั้นในและชั้นนอก ซึ่งในบทความนี้จะใช้คำว่า เกาะรัตนโกสินทร์ ได้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ลักษณะทางกายภาพโดยรวมของเกาะรัตนโกสินทร์เปลี่ยนแปลงไป การเติบโตอย่างรวดเร็วเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและสิ่งแวดล้อมตามมาหลายประการ เช่น ปัญหาการจราจร ชุมชนแออัด ความเสื่อมโทรมของที่อยู่อาศัยและย่านการค้า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยด้านสภาพภูมิศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ จะพบว่าบริเวณดังกล่าวนี้ ได้มีการพัฒนาการของความเป็นเมืองซึ่งประกอบไปด้วยพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านาย ย่านการค้า ที่อยู่อาศัย ชุมชน และสถานที่ทำการของหน่วยงานราชการต่างๆ มาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนกระทั่งปัจจุบันสถานที่ดังกล่าวได้กลายมาเป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจของคนในประเทศ โบราณสถานภายในเกาะรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ยังมีสภาพสมบูรณ์ หลายแห่งใช้เป็นสถานที่ราชการมาอย่างต่อเนื่อง บางแห่งใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว การอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์จึงมีความแตกต่างจากการอนุรักษ์โบราณสถานที่เป็นซากปรักหักพัง ความตระหนักในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์เกิดเป็นกระแสอย่างชัดเจนในช่วงประมาณ พ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นปีแห่งการเฉลิมฉลองการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี นับจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นต้นมาได้เกิดโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายโครงการ และโครงการทั้งหลายดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเกาะรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะกายภาพต่อโบราณสถาน หรือต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้คนในเกาะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

โบราณสถานถือเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่งที่มีคุณค่าทางศิลปะ สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีการท่องเที่ยวเป็นธุรกิจที่สามารถสร้างรายได้จำนวนมากในปัจจุบัน โบราณสถานจึงได้กลายเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจในด้านการท่องเที่ยว ประโยชน์ที่ได้รับจากโบราณสถานมากมายเช่นนี้ ทำให้ไม่ว่ารัฐ ชุมชน หรือเอกชนที่เป็นเจ้าของหรือผู้ครอบครองโบราณสถานพยายามดำเนินการอนุรักษ์ไว้ โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ก็เช่นเดียวกัน จากการที่เป็นโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทย มีความสมบูรณ์สวยงามทางศิลปะและสถาปัตยกรรม และด้วยทำเลที่ตั้งโบราณสถานส่วนใหญ่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา จึงดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาชม ทำให้โบราณสถานเหล่านั้นควรค่าแก่การอนุรักษ์และกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของกรุงเทพฯ ไปได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษามุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ก่อนพ.ศ. 2521
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ว่ารัฐมีมุมมองต่อโบราณสถานทั่วไปกับโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์แตกต่างกันอย่างไร และรัฐจัดการกับโบราณสถานอย่างไร

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์

ผลการวิจัย

เกาะรัตนโกสินทร์ : ความหมายและความเป็นมา

บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ที่จะทำการศึกษา ได้แก่ บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในและเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ตามที่บัญญัติไว้ในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่อง กำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลง ใช้หรือเปลี่ยนแปลงใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภทภายในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 และข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่อง กำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลง ใช้หรือเปลี่ยนแปลงใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภทภายในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ในท้องที่แขวงชนะสงคราม แขวงตลาดยอด แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ แขวงบวรนิเวศ แขวงเสาชิงช้า แขวงราชพิพิธ แขวงสำราญราษฎร์ และแขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2530

ด้วยลักษณะทางกายภาพที่โอบล้อมด้วยแม่น้ำลำคลอง ทำให้บริเวณศูนย์กลางของกรุงเทพมหานครนี้ถูกเรียกว่าเกาะ สาเหตุของการสร้างกรุงให้เป็นเกาะก็เพื่อให้สอดคล้องกับการจัดผังเมืองตามหลักเกณฑ์ทางยุทธศาสตร์หรือแบบแผนการจัดตั้งที่ทำตามตำราพิชัยสงครามที่เรียกว่า “นาคานาม” (แนงน้อย ศักดิ์ศรี, 2517) กล่าวคือ มีลักษณะพื้นที่ประกอบไปด้วยภูเขาและถูกโอบล้อมด้วยแม่น้ำ หรือหากไม่มีภูเขาอยู่ภายในพื้นที่แต่การมีสภาพพื้นที่ที่ล้อมรอบไปด้วยแม่น้ำทุกด้านก็สามารถจัดให้เป็นสภาพพื้นที่แบบนี้ได้

อย่างไรก็ตาม คำว่า “เกาะรัตนโกสินทร์” ที่ใช้เรียกกันในปัจจุบันนี้ ไม่ได้เป็นคำที่ใช้เรียกมาแต่ครั้งดั้งเดิม มีหลักฐานปรากฏคำว่าเกาะรัตนโกสินทร์อย่างเป็นทางการครั้งแรกในรายงานการวิจัยเพื่อเสนอแนะเรื่อง “โครงการปรับปรุงและอนุรักษ์บริเวณเมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร (เกาะรัตนโกสินทร์)” ผู้วิจัยได้แก่ ม.ร.ว.ทองใหญ่ ทองใหญ่ อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2516 (เรื่องรายละเอียดวาระการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 1/2521 ,วันที่ 12 มิถุนายน 2521, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2.3.15.3/8 (4), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) เนื้อหาในเอกสารการวิจัยได้พูดถึงที่มาของคำว่า เกาะรัตนโกสินทร์ (Koh Ratanakosin) ว่าใน พ.ศ. 2516 สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมดำริที่จะจัดทำโครงการปรับปรุงและอนุรักษ์บริเวณเมืองเก่าของกรุงเทพฯ หรือที่มีผู้ขนานนามว่า “เกาะรัตนโกสินทร์” นี้ขึ้น อย่างไรก็ตาม ด้วยเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 งานวิจัยดังกล่าวจึงยังไม่ได้นำมาพิจารณาเพื่อจัดทำเป็นโครงการอนุรักษ์แต่อย่างใด แต่ก็เป็นที่จุดเริ่มต้นของการขนานนามพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ตั้งแต่นั้น

ใน พ.ศ. 2520 กรมศิลปากรเสนอ “โครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์” ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติโครงการดังกล่าวต่อมาในปีเดียวกัน และใน พ.ศ.2521 คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้กระทรวงศึกษาธิการ รับไปดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณากำหนดนโยบายและวางแผนงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ (เรื่องโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2.3.15.3/2 (4), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) อันเป็นการเริ่มต้นกระบวนการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์อย่างเป็นทางการ และเนื่องจากคำว่า “เกาะรัตนโกสินทร์” เป็นคำที่สอดคล้องกับพื้นที่ คำว่า “เกาะรัตนโกสินทร์” จึงถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้นในช่วงที่มีการวางแผนจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี และใช้เรียกขานมาจนถึงปัจจุบัน

เกาะรัตนโกสินทร์ที่ทำการศึกษาในบทความนี้มีอาณาเขตทิศเหนือและทิศตะวันออกติดกับคลองบางลำพูจนถึงคลองโอ่งอ่างหรือคลองรอบกรุง ทิศใต้และทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา เกาะรัตนโกสินทร์มีพื้นที่ประมาณ 4.142 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 2,588.75 ไร่ มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยแบ่งออกเป็น 2 ชั้น (ศูนย์ข้อมูลเกาะรัตนโกสินทร์, 2543) ได้แก่

เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน คือ บริเวณที่มีอาณาเขตล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) มีพื้นที่ประมาณ 1.8 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,125 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก คือ บริเวณที่มีอาณาเขต ล้อมรอบด้วยคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) แม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศเหนือ คลองรอบกรุง(คลองบางลำพู-คลองโอ่งอ่าง) แม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศใต้ มีพื้นที่ประมาณ 2.3 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,438 ไร่

การศึกษามุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ในทศวรรษนี้เป็นการศึกษาถึงแนวปฏิบัติของรัฐต่อโบราณสถานบนเกาะรัตนโกสินทร์ ซึ่งแตกต่างกันไปตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคม มีทั้งด้านบวกและด้านลบ หรือแสดงออกมาต่อโบราณสถานในทางที่ดีหรือไม่ก็ได้

มุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไป

การเริ่มต้นศึกษามุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไป ผู้ศึกษาเริ่มต้นที่ พ.ศ. 2477 อันเป็นปีที่มีการออกกฎหมายเพื่ออนุรักษ์ คือ พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2477 เป็นกฎหมายอนุรักษ์โบราณสถานฉบับแรกที่น่าเอาวิธีการอนุรักษ์แบบตะวันตก ซึ่งได้แก่ การจัดทำบัญชีโบราณสถาน มาปรับใช้กับการอนุรักษ์โบราณสถานในสยามขณะนั้น และที่สำคัญได้มีการนิยามความหมายคำว่า “โบราณสถาน” ไว้อย่างชัดเจน องค์กรที่ โบราณสถานทั่วไปตามที่กล่าวถึงในกฎหมายฉบับนี้ส่วนมากเป็น “โบราณสถานที่ยาวแล้ว” หรือมีลักษณะเป็นซากปรักหักพัง เช่น โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น

การเข้ามาบริหารประเทศของรัฐบาลในพ.ศ.2475 นโยบายส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเชิงชาตินิยมก็เริ่มต้นขึ้นพร้อมๆ กัน ดังจะเห็นได้จากกรรณสูตศิลปากรขึ้นมาใหม่มาในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2476 (สมชาติ จึงสิริอารักษ์, 2555) โดยมีจุดมุ่งหมายในการนำศิลปวัฒนธรรมและโบราณคดีมาใช้ในการศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเน้นศิลปะลักษณะของชาติไทย เพื่อให้พลเมืองบังเกิดความรักชาติ การฟื้นฟูศิลปกรรมของชาติเพื่อการขายในเชิงเศรษฐกิจ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวโบราณสถานของประชาชน (เรื่องกรมศิลปากร, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, พ.ศ. 2476, 0701.9.1/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ซึ่งรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยได้พยายามที่จะใช้โบราณสถานที่มีอยู่ทั่วประเทศ เพื่อสื่อสารกับประชาชนผ่านทางนโยบายที่มีต่อการจัดการโบราณสถาน และข้าหลวงประจำจังหวัด โดยหลวงวิจิตรวาทการถือเป็นบุคคลสำคัญที่รัฐบาลได้มอบหมายให้เข้ามาดูแลกิจการในกรมศิลปากรซึ่งรวมถึงการดูแลโบราณสถานทั่วประเทศ หลังจากกรรณสูตศิลปากรขึ้นมาใหม่แล้ว รัฐบาลออกกฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ คือ พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2477 ยกเลิกกฎหมายโบราณสถานเก่าที่อยู่อย่างกระจัดกระจายทั้งหมด และที่สำคัญได้มีการให้ความหมายของคำว่า “โบราณสถาน” ไว้อย่างชัดเจน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลในขณะนั้นมีมุมมองและให้คุณค่ากับโบราณสถานและโบราณวัตถุต่อการศึกษา ซึ่งถือว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลชุดใหม่และระบอบการปกครองในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมถึงการศิลปกรรมด้วย คำว่าโบราณสถานในขณะนั้นหมายความถึง อสังหาริมทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใด หรือซากปรักหักพังแห่งอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งอายุหรือลักษณะแห่งการ

ก่อสร้างหรือความจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันมีอยู่ในสิ่งนั้น เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือ ศิลปกรรม (กรมศิลปากร, 2477)

มุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไปในฐานะที่เป็นหลักฐานเพื่อแสดงความเจริญของชาติไทย

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 อาจกล่าวได้ว่ารัฐได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานต่อ การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นรูปธรรมและชัดเจนมากที่สุด เพราะ ประชาชนสามารถพบเห็นและเข้าถึงโบราณสถานได้อย่างง่ายดายในรูปแบบการทัศนศึกษาหรือการให้นักเรียนไป ทัศนศึกษาตามโบราณสถานที่สำคัญของชาติ โบราณสถานส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ในบริเวณวัดซึ่งเป็นสถานที่ศูนย์รวมของ ประชาชน ทั้งนี้ รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยจำต้องสืบทอดมโนทัศน์เดิมเพื่อให้คนไทยภูมิใจใน “ชาติไทย” จะได้ เสียสละเพื่อชาติและยอมรับอำนาจของผู้นำแห่งชาติด้วยความเต็มใจ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2555) ดังจะเห็นได้จาก จุดหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยตามหลักสูตรที่ปรับปรุงใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 “ให้มีแบบเรียนที่มี เนื้อเรื่องประวัติของผู้กล้าหาญประเทศสยาม... พานักเรียน ไปดูสถานที่สำคัญๆ ให้เห็นไปในทางกอบกู้และทรงไว้ซึ่ง อิศราภาพของไทย ...พาไปดูศิลปะของชาติ ให้ได้สำนึกว่าบรรพบุรุษของเราที่มีความสามารถ... แสดงว่าเรามีรกรากเช่น ชาติที่เจริญทั้งหลาย” (อ่างในราม วัชรประดิษฐ์, 2539)

ในพ.ศ. 2478 หลวงวิจิตรวาทการในฐานะอธิบดีกรมศิลปากรได้แสดงปาฐกถาที่สำคัญเรื่อง การศิลปกรรม ในที่ ประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อชักจูงและทำความเข้าใจกับข้าหลวงประจำจังหวัด หลังจากที่ได้มีการ ออกกฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ในขณะนั้น ว่าข้าหลวงประจำจังหวัดต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือกรมศิลปากรในการ อนุรักษ์และดูแลโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอยู่ในจังหวัดของตนอย่างไร ในปาฐกถาดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึง แนวคิดและวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุไว้ ดังนี้ “ในการรักษาโบราณสถานก็ดี โบราณวัตถุ ก็ดี ศิลปวัตถุก็ดี เราต้องพยายาม รักษาของเก่าให้เป็นรูปอย่างเก่า ถ้าไม่สามารถจะทำให้เหมือนของเก่าเดิมได้แล้ว อย่า ช่อมืดก็ว่า เป็นแต่พุงตัวให้คงอยู่ได้ไม่ให้พังทำลายลงไปอีกก็พอแล้ว ขอให้ทราบกันว่า เรายังมีของเก่าซึ่งจะแสดงให้เห็นอายุยืนยาวเพียงไร ยิ่งเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองเพียงเท่านั้น เพราะของเก่าที่มีอยู่นั้น เป็นเครื่องแสดงว่าเราเจริญ แล้วมาแต่โบราณ...” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2477)

ปาฐกถาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นทัศนคติและมุมมองของรัฐว่า โบราณสถานเป็นหลักฐานสำคัญที่จะแสดงให้เห็น ถึง “เกียรติยศ” และ “ความเจริญ” ของบ้านเมืองที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลวงวิจิตรวาทการซึ่ง ถือเป็นผู้แทนของรัฐบาลคณะราษฎรในขณะนั้น ได้พยายามที่จะถ่ายทอดชุดความคิดดังกล่าวผ่านข้าหลวงประจำจังหวัด เพื่อจะได้มีการสื่อสารต่อไปยังประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองข้าหลวงประจำจังหวัดดังกล่าว ซึ่งสามารถสะท้อนให้ เห็นถึงปัญหาความไม่สงบนิ่งทางการเมืองที่สัมพันธ์กับโบราณสถานที่ตั้งอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ อย่างมีนัยยะสำคัญ เพราะ ...ถ้าหากข้าหลวงประจำจังหวัดหรือคณะกรรมการจังหวัดมีความเข้าใจในเรื่องรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุและ ศิลปวัตถุ ก็สามารถชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจ และระงับความโกรธเคืองการกล่าวหาไปได้ ถ้ามีฉะนั้นก็เกิดการกระพือข่าว อุกุศล เป็นผลร้ายแก่รัฐบาลและระบอบใหม่ (การปกครองระบอบประชาธิปไตย) ด้วย... (หลวงวิจิตรวาทการ, 2477)

มุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไปในฐานะที่เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างวัฒนธรรมตามนโยบายของผู้นำ

ในช่วงทศวรรษ 2490 สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลกระทบในด้านการเมืองการปกครองภายในประเทศที่รัฐบาล ภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงครามที่ดำเนินนโยบายรัฐนิยมมุ่งเน้นการปฏิรูปวัฒนธรรม (เช่น นโยบายมาลา นำไทย) และกำลังประสบกับเศรษฐกิจของประเทศที่กำลังฝืดเคือง รัฐบาลจึงไม่สามารถจัดสรรงบประมาณเพื่อใช้สำหรับ อนุรักษ์โบราณสถานได้อย่างทั่วถึง แม้กระทั่งโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นถือเป็นโบราณสถานที่รัฐให้ความสำคัญมากที่สุดนั้น ยังมิงงบประมาณไม่เพียงพอสำหรับการบูรณะสถานที่ที่ยังคงมีสภาพเป็นป่ารกทึบ งบประมาณ

เดิมที่ทางการจัดมาให้มีเพียงปีละ 200 บาท (เรื่องการบูรณะโบราณวัตถุสถานสุโขทัย, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, พ.ศ. 2497, 0701.26.1.1/1(4-6), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ทำให้โบราณสถานในช่วงเวลานี้ไม่ได้รับการดูแลจากภาครัฐเท่าที่ควร มีนักวิชาการได้ศึกษาไว้ว่า ในช่วงเวลานั้นนอกจากการบูรณะวัดวาอารามต่างๆ รัฐบาลไทยแทบไม่ได้ทำอะไรเลยกับโบราณสถานที่เป็นซากปรักหักพัง นอกจากบันทึกและหักล้างถางพงจนกระทั่งถึง ทศวรรษ 2490 (สมศักดิ์ รัตตกุล, 2528) นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลสำคัญประการอีกหนึ่งคือ กรมศิลปากรไม่รู้วิธีการบูรณะ ที่ถูกต้องตามหลักสากล ซึ่งวิธีการตามหลักสากลที่เป็นนิยมในขณะนั้น คือ วิธีการซ่อมโบราณสถานแบบอนาสโตไลซิส (Anastylosis) (สมชาติ จิงสิริอารักษ์, 2555)

อย่างไรก็ดี ในช่วงครึ่งหลังทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา การอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทยได้เริ่มกลับมา คึกคักอีกครั้งหนึ่ง รัฐบาลเริ่มตระหนักถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่โบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นซากปรักหักพัง เนื่องจากในช่วงพ.ศ. 2490 รัฐบาลให้มีการประมูลอัฐจากซากโบราณสถานวัดร้างที่ไม่มีความสำคัญนักมาขายเป็นรายได้แผ่นดิน การรื้ออัฐมาขายในคราวนี้ทำให้โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตลอดจนโบราณสถานอื่นๆ เกิดความเสียหายเป็นจำนวนมาก จวบจนกระทั่งอีก 5 ปีต่อมา คือ พ.ศ. 2495 รัฐบาลจึงยกเลิกระเบียบการขุดอัฐจากวัดร้างมาขาย (กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์, 2548) นโยบายของรัฐดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า รัฐเริ่มมีทัศนคติและมองว่าโบราณสถานซึ่งเป็นประเพณีวัดร้างหรือซากปรักหักพัง แม้ไม่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติก็ควรที่จะอนุรักษ์ไว้ ไม่ควรที่จะนำซากอัฐโบราณมาขาย

อีกหนึ่งเหตุการณ์ที่ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในเรื่องมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถาน ในฐานะเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างวัฒนธรรมของชาติและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นความเจริญของชาติก็คือ ในพ.ศ.2495 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น (ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2491 - 2500) ได้เดินทางไปตรวจราชการที่จังหวัดสุโขทัย มีการลงบันทึกไว้ในสมุดสั่งการของศาลากลางจังหวัดว่า “...ควรที่ข้าราชการและประชาชนจะต้องร่วมมือกันบูรณะบ้านเมืองของตนให้เจริญยิ่งขึ้น... (มะลิ โคกสันเทียะ, 2520) ส่งผลให้ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ปรับปรุงจังหวัดสุโขทัยให้เป็น “จังหวัดวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชาติ” (เรื่องบันทึกข้อความเรื่องบูรณะเมืองโบราณ จังหวัดสุโขทัย, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 0701.26.1.1/1 (27), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) พร้อมกับเห็นควรให้ฟื้นฟูบูรณะเมืองเก่าสุโขทัยขึ้น ซึ่งกระบวนการอนุรักษ์ได้ดำเนินการมาจนถึงปี 2507 ผลจากการบูรณะ ในช่วงเวลาดังกล่าวมีโบราณสถานที่ได้รับการบูรณะจำนวน 19 แห่ง ทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมืองทั้งหมดเป็นโบราณสถานสำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ วัดศรีสวย วัดสระศรี และวัดตระพังทองกลาง เป็นต้น จนกระทั่งได้มีการพัฒนากลายเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งแรกของไทย

กรณีการอนุรักษ์โบราณสถานจังหวัดสุโขทัยนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า การอนุรักษ์มีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2495 – 2507 ซึ่งเป็นระยะเวลายาวนาน เนื่องจากโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัยมีลักษณะการตั้งอยู่เป็นกลุ่มๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน รัฐจึงมีแนวคิดที่จะดำเนินการการอนุรักษ์ในลักษณะที่เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ซึ่งหมายถึงพื้นที่อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นของเอกชนหรือชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดินบริเวณใกล้เคียงกับโบราณสถานดังกล่าว ต้องถูกรวมเข้าเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

แต่ในช่วงเวลาก่อน พ.ศ. 2504 กรมศิลปากรไม่สามารถดำเนินการสะดวกเพราะติดปัญหาข้อพิพาทกับชาวบ้านในจังหวัดสุโขทัยเรื้อรังมาเป็นเวลานาน เนื่องจากกฎหมายโบราณสถานขณะนั้นคือ พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน พ.ศ. 2477 ให้อำนาจอธิบดีกรมศิลปากรเพียงคนเดียวสามารถ “...จัดทำบัญชีบรรดาโบราณสถานทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศสยามขึ้นไว้ ไม่ว่าจะเป็โบราณสถานที่มีเจ้าของเป็นของเอกชนคนใด หรือไม่มีเจ้าของ หรือเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน รวมทั้งโบสถ์ วัดวาอาราม และสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่นอันเกี่ยวแก่ศาสนา ...” เท่านั้น ไม่สามารถนำที่ดินอื่นหรือใกล้เคียงกับตัวโบราณสถานเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโบราณสถาน หรือทำเป็นทางเท้าหรือสวนหย่อมได้ การทำให้

เป็นอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยจึงยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ในช่วงแรก จนกระทั่งได้มีการประกาศใช้กฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบันคือ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 เนื้อหากฎหมายได้มีการปรับปรุงวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานขึ้นใหม่ เพื่อให้การดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดสุโขทัย รวมถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่กำลังเริ่มดำเนินการในขณะนั้น เป็นไปได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น กล่าวคือ นอกจากจะเป็นการขึ้นทะเบียนโบราณสถานซึ่งเป็นวิธีการที่ปรับปรุงมาจากการจัดทำบัญชีแล้ว ยังให้อำนาจอธิบดีกรมศิลปากรสามารถ “...มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้... นั่นก็หมายถึงว่า แม้ไม่ใช่ตัวโบราณสถาน หากแต่เป็นที่ดินเปล่าที่อยู่รอบๆ โบราณสถานหรือเป็นที่ดินที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อโบราณสถานแล้ว อธิบดีกรมศิลปากรก็สามารถขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานด้วยได้ ไม่ว่าที่ดินดังกล่าวจะมีเจ้าของหรือไม่ก็ตาม

มุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไปในฐานะที่เป็นทรัพย์สินเพื่อการท่องเที่ยว

การที่รัฐออกกฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ในปี 2504 นับเป็นอีกหนึ่งการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย เพราะรัฐต้องการให้การจัดการขึ้นทะเบียน การควบคุม การบูรณะ บำรุงรักษา โบราณสถานเป็นไปอย่างเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น สะท้อนให้เห็นว่า รัฐได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานมากขึ้นกว่าเดิม มีการเพิ่มมุมมองใหม่นอกจากประโยชน์ในเรื่องเกียรติยศและความภาคภูมิใจในชาติหรือในความเป็นไทยโบราณสถานยังได้มีความสำคัญกับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ทักษะคิดและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในช่วงทศวรรษที่ 2500 จึงเริ่มเข้าสู่รูปแบบการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ สอดรับกับนโยบายของรัฐขณะนั้นที่ต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศ ในพ.ศ. 2502 รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้เป็นประโยชน์แก่เศรษฐกิจของชาติ และเผยแพร่ประเทศไทยในด้านวัฒนธรรม ศิลปกรรม ประเพณี นาฏศิลป์ การกีฬาและกิจกรรมอย่างอื่น อันจะเป็นการชักจูงหรือเป็นที่น่าสนใจแก่นักท่องเที่ยว (องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2538) รัฐจึงมีมุมมองต่อโบราณสถานในฐานะที่เป็นทรัพย์สินที่สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับรัฐบาลได้

มุมมองของรัฐต่อโบราณสถานทั่วไปจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

ในปลายปี พ.ศ. 2504 หลังจากที่รัฐได้ประกาศใช้กฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ ได้ปรากฏเหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่กระตุ้นให้รัฐมองเห็นคุณค่าของโบราณสถานมากขึ้น ในฐานะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความเป็นชาติไทย

เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2504 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทรงมีพระราชดำรัสว่า “การก่อสร้างอาคารสมัยนี้ คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อัฐเก๋ๆ แผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย” (อ้างในบวรเวท รุ่งรุจี, 2501)

พระราชดำรัสดังกล่าวได้ถูกเผยแพร่ทางวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์ต่างๆ เป็นที่รับรู้แก่ประชาชนทั่วไป (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548) รวมทั้งรัฐบาล ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน ทำให้รัฐต้องรีบเร่งดำเนินการโครงการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญเพื่อสนองตามพระราชดำรัสอันได้แก่ กลุ่มโบราณสถานในจังหวัดสุโขทัย พระนครศรีอยุธยา และกรุงเทพมหานคร ตามลำดับ ซึ่งผลจากพระราชดำรัสดังกล่าวทำให้เกิดอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ตามลำดับ

จากการศึกษาพบว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แม้รัฐจะมีทัศนคติและมุมมองต่อโบราณสถานในเชิงบวก แต่รัฐก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานทั่วประเทศอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยปัจจัยด้านงบประมาณที่มีจำกัด ทำให้รัฐจะพิจารณาจัดสรรงบประมาณการดูแลเฉพาะโบราณสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์กระแสหลักและสถาบันหลักของชาติ รวมถึงโบราณสถานที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและขายได้ในตลาดการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ แม้ข้อมูลที่หลากหลายจะสะท้อนเห็นว่า การอนุรักษ์โบราณสถานของไทยได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นสากลมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากประการแรก ไทยได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) ในวันที่ 1 มกราคม 2492 และด้วยการนำของยูเนสโก ต่อมาประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์กรเครือข่ายในอุปถัมภ์ของยูเนสโกด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น สภานานาชาติว่าด้วยพิพิธภัณฑสถาน (ICOM) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2489) ศูนย์นานาชาติว่าด้วยการศึกษา การสงวนรักษา และการบูรณะทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (ICCROM) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2502) และสภานานาชาติว่าด้วยอนุสรณ์สถานและที่ตั้ง (ICOMOS) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2508) เป็นต้น (สมชาติ จึงสิริอารักษ์, 2555) แต่ในทางปฏิบัติแล้ว การอนุรักษ์โบราณสถานไม่สามารถทำได้อย่างทั่วถึง ด้วยปัจจัยหลายประการด้วยกัน เช่น ในเรื่องงบประมาณและค่าใช้จ่าย ความรู้ความสามารถของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่และเติบโตอย่างไม่หยุดนิ่งนี้เอง ได้ส่งผลให้รัฐต้องหาวิธีการและเครื่องมือบางอย่างเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจและปฏิบัติตามอุดมการณ์หรือแนวที่รัฐได้วางไว้ เพื่อบรรลุเจตนาารมณ์ทางการปกครองที่รัฐบาลในขณะนั้นต้องการที่จะให้โบราณสถานเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่รัฐใช้สำหรับสร้างชาติ สร้างค่านิยมแบบชาตินิยม ตลอดจนสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาตินิยม เพราะโบราณสถานอาทิเช่น วัดวาอารามหรือศาสนสถานต่างๆ ปรากฏอยู่ทุกพื้นที่ในประเทศไทย และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้น ในช่วงทศวรรษ 2470 – 2480 ทัศนคติและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานทั่วประเทศจึงปรากฏว่า โบราณสถานเป็นเสมือนเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงเกียรติยศและความเจริญของบ้านเมืองที่มีมาตั้งแต่โบราณสถาน นอกจากนี้ ยังเป็นหลักฐานที่บ่งบอกถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของรัฐบาลในระบอบการปกครองใหม่และการไม่พยายามไปก้าวทำลายความเชื่อทางศาสนาในท้องถิ่นอีกด้วย ซึ่งมุมมองต่อโบราณสถานดังกล่าว รัฐได้พยายามสื่อสารและกล่อมเกลามาให้ประชาชนได้เข้าใจและเห็นพ้องเป็นไปในทางเดียวกับรัฐ และในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เมื่อกระแสของการท่องเที่ยวได้เริ่มต้นขึ้น ทัศนคติและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานได้เปลี่ยนแปลงไป โบราณสถานกลายเป็นทรัพย์สินมีมูลค่าที่นำลงทุน สามารถสร้างรายได้ให้ประเทศในรูปแบบการท่องเที่ยวได้ แต่ยังคงไม่ละทิ้งมุมมองเดิมในเรื่องเกียรติยศและความเจริญของชาติไป เพราะรัฐยังคงต้องใช้โบราณสถานเพื่อประโยชน์ในการศึกษาของประชาชน เพื่อตอบสนองอุดมการณ์ของรัฐตามบริบทของสังคมและการเมืองในยุคดังกล่าว

อย่างไรก็ดี จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เราไม่สามารถละเลยการศึกษาทัศนคติและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานอื่นทั่วประเทศไปได้เลย เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐคือผู้มีอำนาจที่จะทำการอนุรักษ์โบราณสถานได้เท่านั้น การที่รัฐมองโบราณสถานหรือให้คุณค่าโบราณสถานอย่างไรวางนั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อโบราณสถานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มุมมองของรัฐดังกล่าวย่อมส่งผลต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ แต่ทั้งนี้เนื่องจากโบราณสถานในเกาะส่วนใหญ่เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญระดับประเทศ รัฐจึงมีมุมมองต่อโบราณสถานดังกล่าวนี้แตกต่างออกไป นอกจากนี้ การที่โบราณสถานบางแห่งตั้งอยู่ในทำเลที่มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การคมนาคม การท่องเที่ยว ทำให้โบราณสถานบางแห่งสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น และโบราณสถานบางแห่งตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่รัฐมองว่าควรได้รับการปรับปรุงอย่างเร่งด่วน เช่น ชุมชนแออัดบริเวณป้อมมหากาฬ ชุมชนตลาดท่าเตียน เป็นต้น ทั้งหมดนี้ส่งผลต่อการจัดการโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์

แตกต่างไปจากการจัดการโบราณสถานในที่อื่น

ทัศนคติและมุมมองของรัฐต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์

ด้วยกรุงเทพมหานครมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าและธุรกิจต่างๆ ทั้งขนาดใหญ่และเล็ก เป็นศูนย์ราชการที่ผู้คนเข้ามาติดต่อหลายกระทรวง ทบวง กรม ตลอดจนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีผู้คนที่ชาวไทยและชาวต่างชาติเข้ามาไม่ขาดสายมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 ทำให้สภาพของเกาะรัตนโกสินทร์แออัดด้วยผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัย มีการสร้างที่อยู่อาศัยอย่างไม่เป็นระเบียบ ทำให้เกิดเป็นชุมชนที่รัฐไม่ปรารถนา เรียกว่า “สลัม” เกิดขึ้นหลายจุดในเกาะรัตนโกสินทร์ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐต้องนำมาพิจารณาและถือเป็นปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์

จากข้อมูลสถิติของกองการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย และของผังเมือง กรุงเทพมหานคร (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ได้สำรวจความเจริญเติบโตของเมืองกรุงเทพมหานคร ซึ่งทำการวัดจากจำนวนประชากรเทียบกับสัดส่วนพื้นที่ที่มีขยายตัวเพิ่มขึ้น จากเดิมเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 – 2328 มีเนื้อที่เพียง 2,589 ไร่ ก่อนช่วง พ.ศ. 2521 ประชากรในกรุงเทพมหานครได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมีการกระจุกตัวของประชากรบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะพื้นที่ที่ทำการศึกษาและบริเวณใกล้เคียง เช่น ฝั่งธนบุรี ย่านถนนเจริญกรุง ย่านเยาวราช เป็นต้น ใน พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เกิดการเพิ่มขึ้นของประชากรในเขตกรุงเทพมหานครอย่างรวดเร็ว ทำให้บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ต้องเผชิญกับปัญหาด้านสภาพแวดล้อม 4 ประการ คือ ปัญหาความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้าง ปัญหาการจราจร ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ และปัญหาน้ำท่วมและทรุดตัวของแผ่นดิน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ภาครัฐเล็งเห็นถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับโบราณสถานอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ปัญหาความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้าง

ปัญหานี้เกิดขึ้นจากเดิมที่รัฐและกรุงเทพมหานครไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับควบคุมการก่อสร้างอาคารในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ ตลอดจนไม่มีการวางผังเมืองอย่างเป็นระบบสำหรับรองรับการเจริญเติบโตของเมืองในอนาคต ความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้างที่รัฐมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์นั้น เกิดจากการอพยพย้ายถิ่นของผู้คนเข้ามาในกรุงเทพมหานคร อันเป็นผลพวงจากการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยจากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2520 ปรากฏว่ามีประชากรถึงร้อยละ 20 อาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ที่ปรากฏอยู่อย่างกระจุกกระจายตามชุมชนดั้งเดิมต่างๆ บนเกาะรัตนโกสินทร์

ในช่วงทศวรรษ 2500 – 2520 พื้นที่ท้องสนามหลวงซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดที่สำคัญของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน เป็นสถานที่ทำการค้ารายย่อยหรือเรียกว่า “ตลาดนัด” มีสินค้าเกือบทุกประเภทที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น อาหารการกิน อุปกรณ์ครัวเรือน เครื่องไม้ พันธุ์พืช สัตว์เลี้ยง เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นสินค้าที่ผู้คนสามารถมีกำลังใช้จ่ายใช้สอยได้อย่างไม่ยากเย็นนัก นอกจากนี้ยังเป็นจุดนัดพบของผู้คนได้มีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การเลือกตั้ง การแสดงมหรสพน้อยใหญ่ต่างๆ ฯลฯ ความคึกคักทางการค้าดังกล่าวจึงนำมาสู่การอยู่อาศัยของผู้คนบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์มากขึ้น ส่งผลให้เกิดความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้างในบริเวณดังกล่าว

รัฐได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวไว้ หากบ้านเรือนและอาคารเกิดขึ้นมากมายแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อโบราณสถานที่สำคัญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบริเวณเมืองเก่าแรกกำเนิดของกรุงรัตนโกสินทร์ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีประชากรอยู่อย่างหนาแน่นและมีการใช้ที่ดินแออัดกว่าบริเวณที่ขยายออกไปในตอนหลังๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคที่ยากแก่

การอนุรักษ์ โดยในแผนการดำเนินงานบูรณะปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานอาคารสถานที่ในกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ดำเนินการโดยกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2520 – 2524 ในส่วนของโครงการที่มีชื่อว่า “โครงการปรับปรุงท้องสนามหลวงเพื่อให้ทันฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี” จัดทำโดยกรมศิลปากร ได้แสดงให้เห็นมุมมองของรัฐที่มีต่อท้องสนามหลวงในขณะนั้นได้อย่างชัดเจน โดยมองว่าสนามหลวงเป็น “สลัมที่ใหญ่ที่สุดแห่งในกรุงเทพฯ” ซึ่งเดิมทีท้องสนามหลวงเป็นสนามที่เขียวโล่งและสะอาด ล้อมรอบด้วยต้นมะขามที่โตงามเป็นคักดิ์ศรี และให้ความเด่นแก่พระบรมมหาราชวัง (เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ 12 มกราคม 2521 – 9 มีนาคม 2525, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ทำให้รัฐต้องดำเนินการบางอย่างเพื่อให้ตลาดนัดที่มีอยู่ได้รับการปรับปรุงให้โยกย้ายไปดำเนินการบริเวณใกล้เคียงอื่น เพื่อให้ท้องสนามหลวงนี้ใช้เป็นบริเวณสำหรับพระราชพิธีต่างๆ เท่านั้น (เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ 12 มกราคม 2521 – 9 มีนาคม 2525, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ยกเว้นแต่การพักผ่อนหย่อนใจและการเล่นว้าวในฤดูร้อนเท่านั้นที่ยังสามารถกระทำได้ เพราะรัฐมองว่ากิจกรรมดังกล่าวไม่เป็นการทำลายต้นไม้และสนามหญ้า

อย่างไรก็ดี ทศคนคติและมุมมองของรัฐที่มองว่าสนามหลวงแห่งนี้เป็นสลัมขนาดใหญ่ที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของเกาะรัตนโกสินทร์และพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนแนวคิดของรัฐที่จะจัดการกับตลาดนัดท้องสนามหลวงนี้ ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2515 แล้ว ซึ่งกรมศิลปากรเป็นผู้เสนอแนวคิดดังกล่าวผ่านคณะที่ปรึกษาฝ่ายนโยบายและแผนมหาดไทย เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2515 (เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ 12 มกราคม 2521 – 9 มีนาคม 2525, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ทว่าเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2516 - 2519 ทำให้โครงการดังกล่าว ยังไม่ได้รับการพิจารณา ตลาดนัดท้องสนามหลวงจึงยังคงดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่อไปจนถึง พ.ศ. 2524

จะเห็นได้ว่าบริเวณสนามหลวงอันเป็นจุดศูนย์กลางที่รายล้อมไปด้วยโบราณสถานที่สำคัญนั้น เป็นกลุ่มโบราณสถานของรัฐได้ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก โดยรัฐมองว่าโบราณสถานที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะปล่อยให้ให้มีสภาพเสื่อมโทรมไม่ได้ และปัญหาสืบเนื่องอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาการจราจรอันเป็นผลโดยตรงจากการที่ผู้คนทั่วสารทิศได้เข้ามาท่องเที่ยวโบราณสถานบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์และตลาดนัดสนามหลวง ดังนั้น จึงนำมาซึ่งการขึ้นทะเบียนท้องสนามหลวงเป็นโบราณสถานในพ.ศ. 2520 เป็นผลให้ตลาดนัดสนามหลวงต้องมีอันยุติไปในเวลาต่อมา

ปัญหาการจราจร

ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสัญจรไปมาบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก จึงมีถนนไม่มีสายและแต่ละสายก็มีขนาดคับแคบเหมาะสำหรับใช้เป็นทางเดินเท่านั้น ประกอบกับการที่กรุงเทพมหานครไม่มีกฎหมายควบคุมการใช้ที่ดินมาแต่แรก อันก่อให้เกิดความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้างนั้น ปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาการจราจรคับคั่งด้วย

ปัญหาการจราจรเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ เนื่องจากสภาพดินบริเวณดังกล่าว มีพัฒนาการมาจากดินเลนอันเป็นสภาพดินของปากแม่น้ำ ความแข็งแรงของดินจึงไม่เพียงพอต่อการรองรับการจราจรที่คับคั่ง มีผลต่อการทรุดตัวของแผ่นดิน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อรากฐานของโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ด้วย อย่างไรก็ตาม ปัญหาการจราจรในเกาะรัตนโกสินทร์เป็นผลโดยตรงมาจากการจราจรในกรุงเทพมหานครทั้งเมือง อันเนื่องมาจากการขยายเมืองและการเจริญเติบโตของเมืองในลักษณะโตเดี่ยว จุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการติดต่อราชการจึงมุ่งเข้าสู่กรุงเทพมหานครเพียงด้านเดียว เมื่อรัฐได้สังเกตเห็นปัญหาดังกล่าว จึงได้พยายามบรรเทาปัญหาด้วยการ

จัดเส้นทางระบายยวดยานที่ไม่จำเป็นต้องผ่านเข้ามาเพิ่มปัญหาการจราจรในกรุงรัตนโกสินทร์ 2 โครงการ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) กล่าวคือ

เมื่อพ.ศ. 2514 คราวเฉลิมฉลองพระราชพิธีรัชดาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน รัฐบาลได้เริ่มสร้างถนนรัชดาภิเษกเป็นถนนวงแหวนรอบกรุงรัตนโกสินทร์ และเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่สำคัญแห่งหนึ่งเนื่องในพระราชพิธีดังกล่าว

เมื่อพ.ศ. 2515 รัฐบาลได้ตั้งการทางพิเศษแห่งประเทศไทยขึ้นมีฐานะเป็นรัฐวิสาหกิจ เพื่อจัดสร้างระบบขนส่งมวลชนในกรุงเทพฯ โครงการแรกที่การทางพิเศษแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการคือ การสร้างทางด่วน 3 สาย ซึ่งบางตอนเป็นถนนยกระดับ สายที่ 1 ดินแดง - ท่าเรือ สายที่ 2 บางนา - ท่าเรือ และสายที่ 3 ดาวคะนอง - ท่าเรือ โดยทางด่วนดังกล่าวจัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแห่งการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี

อย่างไรก็ตาม การสร้างถนนสายพิเศษดังกล่าว ไม่ได้มีผลให้มีการแก้ไขปัญหาการจราจรในเกาะรัตนโกสินทร์เท่าใดนัก เนื่องจากกิจกรรมการค้าของตลาดนัดสนามหลวงที่กำลังเฟื่องฟู และกิจกรรมเพื่อความบันเทิงของผู้คนในขณะนั้นที่ศาลาเฉลิมไทย ทำให้จำนวนรถยนต์ที่เข้ามายังบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ยังคงมีจำนวนมากอยู่นั่นเอง

เหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงทศวรรษ 2510 รัฐยังไม่ได้เกิดความตระหนักถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์จากการจราจรที่ค่อนข้างคับคั่งมากเท่าที่ควรนั้น เป็นกรณี que เริ่มสร้างสะพานสมเด็จพระเจ้าตากสินในพ.ศ. 2514 โดยมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้มีการว่าจ้างบริษัทต่างประเทศเป็นผู้ก่อสร้าง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ลักษณะสะพานดังกล่าวเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กอัดแรง ทอดข้ามระหว่างฝั่งธนบุรีมายังฝั่งพระนครอันเป็นบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในเขตของพระราชวังบวรสถานมงคล โดยเชิงลาดของสะพานในฝั่งพระนครดังกล่าวได้คร่อมทับลงสู่คลองคูเมืองเดิม ทำให้ต้องทำพื้นปิดข้างบนเรือจึงไม่สามารถสัญจรออกไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกต่อไป แต่น้ำยังสามารถไหลขึ้นลงได้ตามปกติ ซึ่งสะพานสมเด็จพระเจ้าตากสินได้เปิดใช้อย่างเป็นทางการในพ.ศ. 2516 (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525)

การเปิดใช้สะพานสมเด็จพระเจ้าตากสินในพ.ศ. 2516 ส่งผลกระทบกับโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์โดยตรง ดังนี้

1. เป็นทางสัญจรที่สำคัญระหว่างฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนคร โดยผ่านแนวถนนราชดำเนินไปยังถนนหลานหลวงหรือเข้าสู่ถนนราชดำเนินในเพื่อไปยังส่วนใต้ของเกาะ อันเป็นที่ตั้งของย่านการค้าที่สำคัญ เช่น ตลาดสำเพ็ง เยาวราชหรือปากคลองตลาด ฯลฯ ซึ่งเส้นทางที่กล่าวมานี้เป็นที่ตั้งของโบราณสถานที่สำคัญทั้งสิ้น

2. ทำให้ผู้คนสามารถเดินทางเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆ ในเกาะรัตนโกสินทร์สะดวกยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นตลาดนัดสนามหลวงหรือศาลาเฉลิมไทย ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่ภาครัฐจัดขึ้นโดยใช้บริเวณท้องสนามหลวงเป็นที่จัดงาน

การจราจรที่คับคั่งนี้เองเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการทรุดตัวของแผ่นดินบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ซึ่งรัฐมองว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้โบราณสถานต่างๆ เกิดความเสียหาย ปัญหาที่สั่งสมเหล่านี้เองที่ทำให้รัฐเริ่มตระหนักและเอาใจใส่เอาใจกับการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะมากขึ้น

ปัญหาการทรุดตัวของแผ่นดิน

ปัญหาการทรุดตัวของแผ่นดิน ถือเป็นปัญหาที่รัฐเริ่มเล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นอันดับแรก เพราะมีผลกระทบต่อโบราณสถานโดยตรง ซึ่งนับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ได้รับความนิยมในฐานะสถานที่ที่คนاجر นอกจากนี้ยังเป็นจุดรับส่งสินค้าขนาดใหญ่ที่บริเวณตลาดท่าเตียน และเป็นทางผ่านไปยังปากคลองตลาดอีกด้วย การที่มีรถบรรทุกหนักเข้ามารับส่งสินค้าบริเวณตลาดขายส่งผักและผลไม้ ตลอดจนยานพาหนะกรรมและคลังสินค้าต่างๆ นั้น ทำให้เกิดความสั่นสะเทือนแก่อาคาร ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปสถาปัตยกรรม อันเป็นสาเหตุให้อาคารเหล่านี้ทรุดตัว (ทองใหญ่ ทองใหญ่, 2516) ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่

โบราณสถานเป็นอย่างมาก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงต้นทศวรรษ 2500 รัฐยังไม่ได้เกิดความตระหนักว่าโบราณสถานจะเสื่อมโทรมไปอย่างไรบ้าง เหตุเพราะรัฐยังคงให้ความสนใจที่จะอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานอื่นๆ เพื่อการสร้างเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ได้แก่ โบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและเมืองบริวาร และโบราณสถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นโบราณสถานที่รัฐกำลังให้ความสำคัญมากอยู่ในขณะนั้น

เมื่อพื้นดินในเกาะรัตนโกสินทร์ทรุดตัวนั้น นอกจากจะกระทบกับรากฐานของโบราณสถานโดยตรงแล้ว ทำให้เกิดปัญหาที่ตามมาอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาน้ำท่วม เนื่องจากเกาะรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่ในที่ลุ่มและติดกับปากแม่น้ำ จึงได้รับอิทธิพลจากน้ำขึ้นน้ำลงในทะเลอ่าวไทยอยู่เสมอ ทำให้กรุงเทพมหานครรวมถึงเกาะรัตนโกสินทร์เกิดน้ำท่วมอยู่บ่อยครั้ง และแต่ละครั้งย่อมส่งผลกระทบต่อโบราณสถานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ปัญหาที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนหนึ่งที่มีผลให้ภาครัฐมีมุมมองต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์เปลี่ยนแปลงไป เริ่มที่จะมองโบราณสถานในเกาะเป็นโบราณสถานมากขึ้น และตระหนักต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย

รัฐบาลโดยกรมศิลปากรได้เริ่มขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ในพ.ศ. 2492 จำนวน 36 แห่ง เป็นโบราณสถานที่อยู่ในพื้นที่ทำการศึกษาเพียง 6 แห่งเท่านั้น แบ่งเป็นโบราณสถานในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน 3 แห่ง ได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร และพระราชวังบวรสถานมงคล เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก 3 แห่ง ได้แก่ วัดราชนันทดารามวรวิหาร ป้อมพระสุเมรุพร้อมด้วยปราการและป้อมมหากาฬ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525)

ในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 รัฐได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์และบริเวณโดยรอบในจำนวนค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับระยะเวลานับตั้งแต่มีการตรากฎหมายโบราณสถานฉบับใหม่ในพ.ศ. 2504 ทั้งๆ ที่ในระยะเวลาเดียวกันการขึ้นทะเบียนโบราณสถานในภูมิภาคไม่สู้จะมีปัญหามากนัก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) จึงสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่า ในมุมมองของรัฐนั้น อาจจะไม่ได้อำนาจว่าโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นโบราณสถานที่ควรเร่งรีบขึ้นทะเบียนและอนุรักษ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ รัฐยังไม่ได้กำหนดคุณค่าในสิ่งก่อสร้างโบราณสถานว่ามีค่าสมควรเป็นโบราณสถานของชาติหรือไม่นั่นเอง ดังนั้น รัฐจึงยังไม่ได้ให้ความสำคัญที่จะขึ้นทะเบียนโบราณสถานส่วนใหญ่ในเกาะรัตนโกสินทร์ในช่วงเวลานี้

อย่างไรก็ดี ไม่ได้หมายความว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ไม่ได้รับการอนุรักษ์หรือบูรณะปฏิสังขรณ์แต่อย่างใด แต่รัฐเลือกเฉพาะโบราณสถานสถานที่รัฐมองว่ามีความพิเศษกว่าโบราณสถานอื่นๆ ในเกาะ โดยในพ.ศ. 2478 ได้มีการเริ่มบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระราชวังบวรสถานมงคล (กรณีการ สตรีรัตนภิรมย์, 2548) แต่ที่เห็นได้ชัดเจนนที่สุดคือ การบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว ตลอดจนพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังที่สำคัญ ซึ่งรัฐบาลทุกสมัยได้ให้ความสำคัญในการอนุรักษ์เป็นอันดับแรก และได้มีการอนุรักษ์ต่อเนื่องกันตลอดมา

ในจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์โดยคณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2512 นอกเหนือไปจากที่กรมศิลปากรได้กระทำอยู่แล้ว คือ การที่คณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นคณะกรรมการของสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ประท้วงกรณีวัดสระเกศราชวรมหาวิหารสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นภายในบริเวณวัด การประท้วงครั้งนั้นได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไปและสื่อมวลชนเป็นอย่างมาก แม้คณะกรรมการศิลปะสถาปัตยกรรมจะไม่สามารถยับยั้งการสร้างอาคารพาณิชย์ที่ทำลายความงามของทิวทัศน์บริเวณพระบรมมหาราชวัง (ภูเขาทอง) ได้ แต่ผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นคือ ความตื่นตัวในด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ต่อมาในพ.ศ. 2516 ก็ได้มีการกระทำในลักษณะเดียวกันอีก กล่าวคือ วัดสัมพันธวงศารามได้รื้อ

พระอุโบสถหลังเดิมที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) ซึ่งคณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรมได้ดำเนินการประท้วงอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ

การทำลายโบราณสถานที่เกิดขึ้นต่อเนื่องในช่วงเวลาดังกล่าว โดยที่รัฐไม่ได้ทำการแก้ปัญหาใดๆ นั้น สะท้อนให้เห็นมุมมองของภาครัฐที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานที่ไม่ได้มีความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชาติและราชสำนักอย่างชัดเจน การกระทำต่อโบราณสถานดังกล่าวนี้ รัฐโดยกรมศิลปากรสามารถดำเนินการขัดขวางได้ตามกฎหมายโบราณสถานที่ยังบังคับใช้ แต่รัฐไม่ได้ทำหน้าที่นั้น แต่กลับเป็นองค์กรเอกชนเป็นผู้ตระหนักถึงความเสียหายของโบราณสถานดังกล่าว แต่ถึงกระนั้น รัฐก็ยังมองในเชิงบวกว่า การเริ่มต้นของคณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรมดังกล่าวได้กระตุ้นสังคมให้มีความสนใจในตำนานอนุรักษมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการตั้งชมรมอนุรักษ์และศูนย์วัฒนธรรมขึ้น ตามสถาบันการศึกษา มีการจัดสัมมนาทางวิชาการขึ้นในที่ต่างๆ นักวิชาการได้ค้นคว้านำเอาสิ่งที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมออกมาเผยแพร่ ทั้งมีหนังสือและสิ่งพิมพ์ที่ส่งเสริมกิจกรรมด้านนี้ให้แพร่หลายในวงวิชาการและในท้องถิ่นมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้ประชาชนได้รับความรู้และเกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สร้างทำไว้ให้ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525)

การอนุรักษ์โบราณสถานในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มขึ้นอย่างไม่เป็นทางการเมื่อพ.ศ. 2515 ในจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ได้กล่าวถึงการดำเนินงานที่อนุรักษ์เฉพาะในอาณาบริเวณคลองรอบกรุง อันเป็นหัวเมืองเก่า ซึ่งได้รับสมญาว่า “หัวแวนแห่งรัตนโกสินทร์” (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) โดยการดำเนินงานของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมได้จัดทำ “โครงการปรับปรุงและอนุรักษ์บริเวณเมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร (เกาะรัตนโกสินทร์)” แล้วมอบหมายให้ ม.ร.ว.ทองใหญ่ ทองใหญ่ อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้วิจัย และนายเจตกำจร พรหมโยธี อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นผู้ช่วย แผนโครงการดังกล่าวมีชื่อว่า “โครงการปรับปรุงและอนุรักษ์บริเวณเมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร (เกาะรัตนโกสินทร์)” ได้ถูกนำเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2516 เป็นโครงการมีระยะเวลาดำเนินการ 10 ปี แต่ได้เกิดเหตุการณ์ผันผวนทางการเมืองขึ้นในปีเดียวกัน โครงการนี้จึงชะงักงัน

พ.ศ. 2517 – 2518 เริ่มเกิดมีกระแสของงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีขึ้น แนนอนว่ารัฐยอมเป็นเจ้าภาพและหัวเรี่ยวหัวแรงหลักในการจัดงานครั้งนี้ ทว่าในขณะนั้นด้วยปัญหาด้านงบประมาณที่ไม่เพียงพอ ประกอบกับพื้นที่และสิ่งก่อสร้างในเกาะรัตนโกสินทร์มีเจ้าของหรือผู้ดูแลหลายกลุ่ม จึงยังไม่มีมติชัดเจนของโครงการที่ต้องมีการแบ่งงานให้กับหน่วยงานที่รับผิดชอบ เช่นว่ารัฐจะมอบให้ใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ช่วงเวลาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ารัฐยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้การอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะที่เป็นหน้าที่ของรัฐโดยตรงต้องขอความร่วมมือและความช่วยเหลือจากเอกชนในการช่วยสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานในพ.ศ. 2517

การสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานในพ.ศ. 2517 ได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิเสฐียรโกเศศ – นาคะประทีป (เรื่องการสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานในกรุงเทพฯ, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, “พ.ศ. 2517 -2518”, 2.3.1/41/3 (4), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ซึ่งขณะนั้นมีนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (ส.ศิวรักษ์) เป็นประธานอนุกรรมการของมูลนิธิฯ ได้ขอเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านงบประมาณที่มูลนิธิจัดหาเงินจากมูลนิธิฟอร์ดอีกต่อหนึ่ง เป็นจำนวนเงิน 35,000 บาท และจากงบประมาณของกรมศิลปากรจำนวน 30,000 บาท (เรื่องการสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานในกรุงเทพฯ, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, “พ.ศ. 2517 -2518”, 2.3.1/41/3 (4), สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ในส่วนของแผนผังโบราณสถานตามจุดต่างๆ ในเกาะรัตนโกสินทร์เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการด้านศิลปวัฒนธรรมของสยามสมาคมและกรมการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสถาปนิกสยาม

การดำเนินการร่วมกันระหว่างกรมศิลปากรกับองค์กรเอกชนดังกล่าวได้ดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2518 หากมองผิวเผินก็นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายอันดีที่เอกชนได้ตระหนักถึงการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน และรัฐก็มีความมองใหม่ว่า เอกชนก็เป็นเจ้าของโบราณสถาน ย่อมมีสิทธิและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานเช่นกัน แต่ทว่ากรณีดังกล่าวนี้เองได้นำมาสู่ความขัดแย้งที่ค่อนข้างรุนแรงระหว่างกรมศิลปากรกับองค์กรเอกชนข้างต้น (ไม่ขอกล่าวรายละเอียดในที่นี้)

ในพ.ศ. 2519 วัตถุประสงค์การอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์เพื่องานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์เริ่มมีความชัดเจนมากขึ้น กระทรวงมหาดไทยได้มีคำสั่งแต่งตั้ง “คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ภายในเขตกรุงเทพมหานคร” โดยมีกรุงเทพมหานครเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ คณะกรรมการดังกล่าวมีนายธรรมบุญ เทียนเงิน ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครขณะนั้น เป็นประธานกรรมการ และมีผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แทนจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องร่วมเป็นกรรมการ รวม 17 คน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติกรมศิลปากร, 2525) คณะกรรมการดังกล่าวมีกรุงเทพมหานครเป็นเจ้าภาพ แต่อย่างไรก็ดี ก็ไม่สามารถดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมได้ทันที แม้จะมีการวางแผนจัดทำโครงการต่างๆ ไว้อย่างมากมาย เพราะสภาพความเป็นจริงไม่เอื้ออำนวยให้กรุงเทพมหานครทำเช่นนั้นได้ เนื่องจากอาณาบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์เต็มไปด้วยโบราณสถานอันอยู่ในอำนาจกรมศิลปากรตามพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ พ.ศ. 2504 กรุงเทพมหานครจึงทำได้แต่เพียงการประชุมวางแผนและสำรวจหาข้อมูลเบื้องต้นเท่านั้น

ในช่วงเวลาดังกล่าว จะเห็นได้ว่า รัฐไม่ได้มุ่งที่จะอนุรักษ์เฉพาะตัวโบราณสถานเท่านั้น รัฐยังได้เริ่มคำนึงถึงความสวยงามของภูมิทัศน์ทั้งเกาะ แต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงเฉพาะแนวคิดเท่านั้น การดำเนินงานของคณะกรรมการตามคำสั่งของกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเป็นรูปธรรม ด้วยความวุ่นวายทางการเมืองในช่วง 6 ตุลาคม 2519 การอนุรักษ์โบราณสถานทั้งเกาะรัตนโกสินทร์จึงไม่สามารถทำได้เต็มที่

อย่างไรก็ดี จะสังเกตได้ว่า แม้การอนุรักษ์จะมีข้อจำกัดด้านงบประมาณหรือด้วยปัจจัยประการใดก็ดี อันไม่อาจทำให้รัฐดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานทั้งเกาะรัตนโกสินทร์ได้ในขณะนั้น แต่รัฐก็ไม่ละเลยที่จะอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานที่รัฐให้คุณค่า ให้มีความสำคัญ สะท้อนให้เห็นทัศนคติของรัฐที่มีต่อโบราณสถานกลุ่มดังกล่าวว่ามีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเศรษฐกิจการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการลำดับความสำคัญของโบราณสถาน แม้จะตั้งอยู่บนเกาะรัตนโกสินทร์เหมือนกันก็ตาม

ในพ.ศ. 2520 คณะรัฐมนตรีมีมติที่ประชุมเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2520 อนุมัติแต่งตั้งคณะกรรมการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถปูชนียสถานและอาคารในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งขณะนั้นได้มีการบูรณะพระอุโบสถโดยทำสัญญากับบริษัทเสนีย์สรรพกิจ ใช้เงินจำนวน 2 ล้านบาท (เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ 12 มกราคม 2521 – 9 มีนาคม 2525, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ส่วนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นโบราณสถานที่อยู่ใกล้เคียงกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามและเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีการปรับปรุงเฉพาะวิหารพระพุทธไสยาสน์ เกิดคณะกรรมการชื่อว่า คณะกรรมการปรับปรุงวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนกรุงเทพมหานคร เป็นงานที่ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 – 2521 โดยใช้งบประมาณสูงถึง 4,180,000 บาท (เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ 12 มกราคม 2521 – 9 มีนาคม 2525, เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ส่วนโบราณสถานอื่นๆ ในเกาะรัตนโกสินทร์ช่วงเวลาเดียวกันนี้ เป็นหน้าที่ของกรมศิลปากรที่ทำการอนุรักษ์ นอกนั้นเป็นโบราณสถานที่อยู่ในความครอบครองของเอกชน ซึ่งช่วงนั้นรัฐไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวมากหรือถือเป็นภาระที่ต้องรับผิดชอบแต่อย่างใด เพราะในกฎหมายโบราณสถานกำหนดให้เอกชนเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในการดูแล

โบราณสถานเอง

ความแตกต่างระหว่างโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์กับโบราณสถานอื่นๆ ที่มีลักษณะเป็นซากปรักหักพัง ย่อมทำให้รัฐมีทัศนคติและมุมมองต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ที่แตกต่างไป ซึ่งประเด็นดังกล่าวย่อมมีผลให้รัฐ ทำการอนุรักษ์ด้วยวิธีการที่ละเอียดอ่อนมากขึ้น เพราะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่างๆ ที่ต้องลงทุนไปไม่ว่าจะเป็น งบประมาณ กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ศักยภาพของบุคลากรที่จะทำการอนุรักษ์ ฯลฯ นอกจากนี้ การอนุรักษ์ไม่สามารถ ดำเนินการโดยกรมศิลปากรได้เพียงหน่วยงานเดียวอีกต่อไป เพราะความซับซ้อนของเกาะรัตนโกสินทร์ที่สั่งสมมาเป็น ระยะเวลาานาน ทำให้โบราณสถานในเกาะมีเจ้าของและผู้มีหน้าที่ดูแลหลายกลุ่ม เช่น กรมธนารักษ์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ รวมทั้งกลุ่มเอกชนเจ้าของที่ดินหรืออาคารโบราณที่มีหลาย กลุ่ม เป็นต้น ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ทัศนคติและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานทั่วประเทศดังกล่าวย่อมมีอิทธิพล กับทัศนคติและมุมมองของรัฐที่มีต่อโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ไม่มากนักน้อย

สรุปและอภิปรายผล

หลังจากที่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ได้เพียง 2 ปี ประเทศไทยได้การตรากฎหมาย โบราณสถานขึ้นมาใหม่เพื่อใช้สำหรับอนุรักษ์โบราณสถาน กฎหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นมุมมองของรัฐที่มีต่อ โบราณสถานว่า โบราณสถานเหล่านั้นเป็นซากปรักหักพัง ที่ตัดขาดการใช้สอยไปแล้ว แต่รัฐได้ใช้ประโยชน์เป็นเครื่องมือ สื่อสารกับประชาชนเพื่อให้มีความเข้าใจในนโยบายของรัฐบาลชุดใหม่กับการปกครองแบบใหม่ และในมุมมองเดียวกัน รัฐก็ได้ใช้โบราณสถานเป็นเครื่องมือในการสร้างวัฒนธรรม และสร้างสำนึกในความเป็นชาติไทย ตลอดจนการศึกษา ประวัติศาสตร์ชาติมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเมื่อกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในช่วง ทศวรรษ 2500 รัฐได้เริ่มเพิ่มมุมมองต่อโบราณสถานใหม่ในฐานะที่เป็นทรัพย์สินเพื่อการท่องเที่ยว แต่ก็ยังคงยึดมุมมอง เดิมเป็นหลัก ซึ่งส่งผลให้โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์เริ่มเป็นที่สนใจของรัฐในฐานะเป็นโบราณสถานของชาติและ ทรัพย์สินที่สามารถสร้างรายได้เพื่อการท่องเที่ยวด้วย อย่างไรก็ตาม ด้วยทำเลที่ตั้งของเกาะรัตนโกสินทร์ที่เป็นศูนย์กลาง การคมนาคมและการค้าตลาดนัดสนามหลวงในขณะนั้น ส่งผลให้เกิดเป็นชุมชนและแหล่งรวมของผู้คนขนาดใหญ่ รัฐจึง มองว่าปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อโบราณสถานในระยะยาว รัฐจึงเห็นว่าการอนุรักษ์โบราณสถานโดยกรม ศิลปากรที่เคยทำมาแบบเก่า ย่อมไม่สามารถจัดการกับโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ได้ จึงมีแนวคิดที่จะแยกคนให้ ออกจากโบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ให้มากที่สุด เพื่อให้โบราณสถานมีความโดดเด่นสวยงามยิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นการ รองรับงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีที่จะมีขึ้นใน พ.ศ. 2525

ข้อเสนอแนะ

การอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อพ.ศ. 2521 เป็นต้นมา ไม่เหมือนกับการ อนุรักษ์โบราณสถานที่เกิดขึ้นทั่วไป ด้วยสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมภายในเกาะรัตนโกสินทร์ที่มีความหลากหลาย ทำให้รัฐต้องดำเนินการอนุรักษ์ด้วยความละเอียดอ่อน เนื่องจากส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนที่สัมพันธ์กับโบราณสถาน และตัวโบราณสถานเอง อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ย่อมมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ซึ่งอยู่ที่มุมมองและการได้ ประโยชน์ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ที่จะเลือกรับมาตีความ ตลอดจนยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

- กรมศิลปากร. (2525). **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2521). เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, (4) 2.3.15.3/2 เรื่องการประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ปรับปรุงและบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์ (12 มกราคม 2521- 9 มีนาคม 2525). _____ (4) 2.3.1/41/3 เรื่อง การสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานในกรุงเทพฯ _____ 0701.9.1/2. เรื่อง กรมศิลปากร.
- ทองใหญ่ ทองใหญ่. (2516). **รายงานการวิจัยเพื่อเสนอแนะเรื่อง โครงการปรับปรุงและการอนุรักษ์บริเวณเมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร (เกาะรัตนโกสินทร์)**. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- หลวงวิจิตรวาทการ. (2506). ปาฐกถาเรื่อง การศิลปากร (ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด) แสดงในที่ประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักร ณ หอประชุมศิลปากร วันเสาร์ที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2478 และพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2477
พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์.

หนังสือ

- เม่งน้อย ศักดิ์ศรี. (2537). **แกนนำของกรุงเทพมหานคร คลื่นความคิด**. กรุงเทพฯ
- มะลิ โคกสันเทียะ. (2528) **ประวัติการดำเนินงานชุดแต่งโบราณสถานสุโขทัยก่อนหน้า 2520**, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย 17 – 21 มกราคม 2528.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557) **10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2 ปัญญาชนหลังการปฏิวัติ 2475** กรุงเทพฯ: โอเพ่นไซส์ดี.
- องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2538) **รายงาน 10 ปี**, (ม.ป.ส.: ม.ป.ป.)

วิทยานิพนธ์

- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. (2548). **พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ราม วัชรประดิษฐ์. (2539). **พัฒนาการประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2487**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความ

- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. (2555). **ความเชื่อและแนวคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานของไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน**. **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ 38 ฉบับที่ 2, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

เศรษฐกิจแบบการค้าของดินแดนเวียดนามตอนใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 - 18

Trade Economics of Southern Vietnam in the 15th - 18th Centuries

นางสาววชรพร นวลตา

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-18 เป็นช่วงที่การค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก และในเวลาเดียวกันนี้อาณาจักรไต่เวียด (เวียดนาม) ได้เกิดปัญหาภายในจนนำมาสู่การแยกออกเป็นสองส่วน โดยเกิดศูนย์อำนาจอิสระขึ้นในบริเวณเวียดนามตอนใต้ภายใต้การนำของตระกูลเหงียน ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงมุ่งหาคำอธิบายว่าศูนย์อำนาจใหม่ที่เกิดขึ้นทางตอนใต้สามารถดำรงอยู่มาได้อย่างไรทั้งที่เป็นดินแดนที่เพิ่งแยกตัวออกมา ผลของการศึกษาพบว่าสิ่งที่ทำให้เวียดนามตอนใต้สามารถดำรงอยู่ได้คือระบบเศรษฐกิจแบบการค้าโดยเฉพาะกับต่างประเทศ เห็นได้จากการก่อเกิดและบทบาทของเมืองท่าฮอยอัน ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18

คำสำคัญ: เวียดนามตอนใต้ การค้า เมืองท่าฮอยอัน

Abstract

The 15th – 18th centuries were the prosperous time for Southeast Asian maritime trade. During this period, however, the Kingdom of Dai Viet (Vietnam) was faced with internal problems that led eventually to its division into two separate areas with the new autonomous Southern Vietnam under the control of Nguyen's family. Thus, the aim of this research is to find out the underlying reasons that helped the new center in the south to sustain itself. The result of this study highlights the importance of international trade the main factor for Southern Vietnam's success, as seen in the rise of Hoi An as one of the most important international trading port of Southeast Asia during the 17th to 18th centuries.

Keywords: Southern Vietnam, Trade, The Port of Hoi An

บทนำ

ผู้คนทั่วไปคุ้นชินกับคำว่า “เวียดนามใต้” (South Vietnam) ซึ่งหมายถึงดินแดนใต้เส้นขนานที่ 17 ตามสนธิสัญญาเจนีวาที่ได้มีการเจรจาและลงนามใน ค.ศ. 1954 ที่มีผลทำให้ประเทศเวียดนามที่กำลังจะได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสถูกแบ่งแยกออกเป็นสองประเทศคือ ประเทศเวียดนามเหนือ (North Vietnam) และประเทศเวียดนามใต้ โดยประเทศเวียดนามใต้สามารถดำรงอยู่ได้จนถึง ค.ศ. 1975 จนท้ายที่สุดได้พ่ายแพ้แก่กองทัพของเวียดนามเหนือที่สามารถเอาชนะและรวมประเทศเวียดนามใต้ในที่สุด ทำให้ “เวียดนามใต้ กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อเอกราชอียิปต์ไทย การสร้างชาติของชาวเวียดนาม โดยมีความหมายในฐานะหน่วยการเมืองหนึ่ง แต่ในแง่ของการศึกษา

ทางประวัติศาสตร์ พื้นที่ “เวียดนามตอนใต้” (Southern Vietnam) มีความน่าสนใจในแง่ของพัฒนาการที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเมื่อพิจารณาย้อนหลังกลับไปจะพบว่าบริเวณนี้มีความแตกต่างจากพื้นที่ ชุมชน และรัฐที่ดำรงอยู่ในส่วนของเวียดนามเหนือ ทั้งในด้านผู้คน อัตลักษณ์ ภูมิหลังความเป็นมาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

เวียดนามเหนือเป็นเขตที่ได้รับอิทธิพลจากจีนอย่างลุ่มลึกและยาวนานเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่จีนได้เข้ามาปกครองเป็นระยะเวลาที่นานกว่าพันปีอำนาจการปกครองของจีนในเวียดนามนั้นจำกัดอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแดงซึ่งมีเมืองฮานอยเป็นศูนย์กลาง ต่อมาเมื่อมีการก่อตั้งอาณาจักรเวียดนามที่สามารถกอบกู้เอกราชจากจีนได้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 10 ขอบเขตศูนย์อำนาจของชาวเวียดนามก็ยังคงอยู่ในส่วนของบริเวณตอนเหนือ ในระหว่างที่เวียดนามเหนือมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ผันแปรไปตามความสัมพันธ์กับจีนนั้น บริเวณเวียดนามตอนใต้ไม่ใช่อิทธิฐานของชาวเวียดนามแต่ดั้งเดิมแต่เป็นพื้นที่ของผู้คนในอารยธรรมโบราณที่สำคัญถึงสองกลุ่มคือ ชาวจามแห่งอาณาจักรจามปาและชาวเขมร หลังจากการสถาปนาอาณาจักรทางตอนเหนือคืออาณาจักรไตเวียด (Dai Viet) ชาวเวียดนามก็ได้เริ่มเคลื่อนย้ายลงมาทางใต้และสามารถเข้าครอบครองพื้นที่ที่ครั้งหนึ่งชาวจามและชาวเขมรเคยอาศัยอยู่ เหตุการณ์นี้ทำให้พื้นที่ทางตอนใต้มีการผสมกลมกลืนของกลุ่มคนที่หลากหลายมากกว่าทางตอนเหนือและเปิดรับกับวัฒนธรรมภายนอกได้มากกว่าทางตอนเหนือ โดยจะพบเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นในช่วงยุคการค้าที่มีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาทำการค้าในดินแดนนี้และศูนย์อำนาจของชาวเวียดนามในพื้นที่เวียดนามตอนใต้ก็สามารถปรับตัวรับกับการค้าได้เป็นอย่างดี

การค้นพบเส้นทางการเดินเรือจากยุโรปมาสู่อินเดียของวาสโกดา gama ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้ส่งผลกระทบต่ออาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะบรรดาชาติมหาอำนาจตะวันตกต่างพากันเดินทางเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าทำให้พื้นที่ทะเลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เต็มไปด้วยเรือพาณิชย์ชาติต่าง ๆ เริ่มด้วยโปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เดินทางมายังภูมิภาคนี้และตามด้วยฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศส เป็นต้น นอกจากนี้จีนภายใต้การปกครองของราชวงศ์หมิงได้มีการยกเลิกนโยบายปิดประเทศใน ค.ศ.1567 อนุญาตให้เรือสำเภาของจีนสามารถออกทำการค้าตามเมืองท่าของอาณาจักรต่าง ๆ ได้ยังเป็นการส่งเสริมให้การค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความคึกคักเป็นอย่างมาก ก่อให้เกิดเมืองทำการค้าที่สำคัญใหม่ ๆ หลายเมือง

ศูนย์อำนาจของชาวเวียดนามในบริเวณเวียดนามตอนใต้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการค้านี้เช่นกัน มีบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เดินทางมายังภูมิภาคนี้ทั้งชาติตะวันตกและจีนที่ได้เดินทางมายังดินแดนเวียดนามตอนใต้ในช่วงเวลานั้นกล่าวตรงกันว่า เมืองฮอยอัน (Hoi-An) หรือ ไฟโฟ (Faifo) เป็นเมืองท่าสำคัญของเวียดนามตอนใต้ อาทิเช่น ปีวเวอร์ พ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้ระบุถึงฮอยอันว่า “เป็นเมืองที่สำคัญอันดับที่สองรองจากเมืองเว้ที่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรและในเมืองเต็มไปด้วยพ่อค้าชาวจีน” (Tana and Reid (Ed.),1995 : 77) หรือพระภิกษุตาชานได้กล่าวถึงเมืองฮอยอันไว้ว่า “เมืองฮอยอันเป็นเมืองท่านานาชาติ” (Tana and Reid (Ed.),1995 : 58) ที่เป็นเช่นนี้เพราะนโยบายการปกครองของตระกูลเหงียนส่งเสริมให้การค้าเป็นรายได้หลักของอาณาจักร ใช้รายได้ที่ได้จากการค้าทางทะเลเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางการเมือง จึงทำให้เจ้าตระกูลเหงียนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญการค้าดังกล่าว นอกจากนี้บริเวณเวียดนามตอนใต้เป็นพื้นที่ที่ง่ายต่อการเข้าถึงและเปิดรับผู้คนจากภายนอกมากกว่าพื้นที่เวียดนามเหนือที่เข้าถึงได้ยากกว่าจึงมีผู้คนจากที่ต่าง ๆ เข้ามาทำการค้าในบริเวณเวียดนามตอนใต้อย่างมาก ทำให้เวียดนามตอนใต้มีความหลากหลายของกลุ่มคน จนเกิดเป็นชุมชนการค้าที่สำคัญในเวลาต่อมา

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เวียดนามตอนใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-18 เปิดรับการค้าทางทะเล
2. ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจแบบการค้าของดินแดนเวียดนามตอนใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-18
3. ศึกษาความสำคัญของเมืองท่าฮอยอันในฐานะเมืองทำการค้าสำคัญของดินแดนเวียดนามตอนใต้และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประโยชน์ของการศึกษา

สามารถเห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลให้ดินแดนเวียดนามตอนใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-18 มีบทบาทด้านการค้าสูง และแสดงให้เห็นถึงการเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญของดินแดนเวียดนามตอนใต้ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่แตกต่างไปจากทางตอนเหนือได้ชัดเจนมากขึ้น

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ประวัติศาสตร์เวียดนามตอนใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยใช้การศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำเสนอตามแนวทางประวัติศาสตร์เชิงพรรณนาวิเคราะห์ โดยรวบรวมเอกสารขั้นต้นและหลักฐานประเภทอื่นๆ เช่น วิทยานิพนธ์ บทความ การวิจัยต่าง ๆ และวารสาร โดยนำข้อมูลและหลักฐานที่ได้มาทำการวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

ดินแดนเวียดนามตอนใต้ ตามการศึกษานี้ หมายถึง พื้นที่ที่อยู่ภายใต้เส้นขนานที่ 17 องศาตามการแบ่งของสนธิสัญญาเจนีวาในค.ศ.1954 โดยขอบเขตของการศึกษาในบทความนี้หมายถึงบริเวณที่ตระกูลเหงียนได้ลงมาทำการปกครองทางตอนใต้ในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 หรือที่เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าโคชินไชน่า (โคชินจีน) ซึ่งเป็นคนละพื้นที่กับโคชินไชน่าหรือโคชินจีนในปัจจุบัน เพราะในช่วงเวลานั้นศูนย์กลางการปกครองของตระกูลเหงียนจะอยู่บริเวณเมืองเทียนห์ฮวาและกวางนาม (บริเวณเมืองเว้ (Hue) ในปัจจุบัน) เท่านั้น ส่วนพื้นที่โคชินไชน่าในปัจจุบันที่ติดกับชายแดนของกัมพูชาต้องอาศัยการเคลื่อนตัวของชาวเวียดนามทางใต้และสามารถเข้ายึดครองได้ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 เป็นต้นมา ดังนั้นเพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้นในบทความนี้จะขอใช้คำโคชินจีนในความหมายเดียวกันกับคำว่าดินแดนเวียดนามตอนใต้

ผลการศึกษา

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา หลังจากที่สามารถผนวกอาณาจักรจามเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไควเวียด การอพยพลงไปยังหลักแหล่งในพื้นที่เวียดนามตอนใต้ของชาวเวียดนามได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อาณาจักรไควเวียดในรัชสมัยของจักรพรรดิเลทันตง (Le Thanh Tong, ค.ศ.1460-1497) สถาปนากษัตริย์ในยุคศักดินาถือได้ว่าเจริญสูงสุด แต่หลังจากสมัยของพระองค์แล้วราชสำนักต้องประสบกับปัญหาทางด้านต่าง ๆ อำนาจที่ควรจะรวมศูนย์อยู่ที่องค์จักรพรรดิกลับตกอยู่ในมือของกลุ่มผู้นำท้องถิ่น โดยสองตระกูลสำคัญคือ ตระกูลตริงห์ (Trinh) ที่มีฐานอำนาจอยู่ทางตอนเหนือและตระกูลเหงียน (Nguyen) ที่มีฐานอำนาจอยู่ทางตอนใต้ จนนำมาสู่การแยกอาณาจักรเวียดนามตอนใต้ในเวลาต่อมา (ดูภาพที่ 1 ประกอบ) และเกิดการอพยพลงไปยังถิ่นฐานทางตอนใต้ของชาวเวียดนามใหญ่ที่สุดระลอกหนึ่ง พื้นที่บริเวณเวียดนามตอนใต้ในบริเวณที่ตระกูลเหงียนปกครองหรือโคชินไชน่าถูกเรียกในที่แตกต่างกันออกไปตามการออกเสียงของชาติต่าง ๆ เช่น โทเม ปิเรส์ชาวโปรตุเกสเรียกว่า Cauchy Chyna (Pires, 1944 : 114) หรือที่ชาวฝรั่งเศสเรียกว่า Cochi ไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าทำไมถึงได้กลายเป็นโคชิน แต่นักวิชาการชาวเวียดนามเห็นด้วยแล้ว (Nguyen Dinh Dau) สันนิษฐานว่าในช่วงเวลานั้นที่อินเดียก็มีเมืองชื่อโคชินเช่นเดียวกัน ดังนั้นการที่ชาวตะวันตกเรียกเมืองโคชินตรงบริเวณเวียดนามตอนใต้ว่าโคชินไชน่ามาจากเมืองโคชินที่อยู่ใกล้กับไชน่า (จีน) (Nguyen Dinh Dau, 2009 : 63) นับตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา หลังจากที่ได้มีการเคลื่อนตัวลงมาปกครองดินแดนใหม่ทางตอนใต้แล้ว รัฐที่ตระกูลเหงียนปกครองน่าจะเป็นที่รู้จักของบรรดาชาติต่าง ๆ และเริ่มมีบรรดาพ่อค้าเข้ามาทำการค้าอยู่พอสมควร

ภาพที่ 1 แผนที่เวียดนามหลังจากที่มีการแบ่งออกเป็นสองอาณาจักรในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา
หลังจากการเคลื่อนตัวลงมาตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ภายใต้การนำของเจ้าตระกูลเหงียน
ที่มา : Pompen Hantrakool (2007), 426.

1. ปัจจัยที่ทำให้เวียดนามตอนใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-18 ใช้การค้าเป็นฐานเศรษฐกิจของรัฐ

1.1 การขาดแคลนแรงงานในการเพาะปลูก

พื้นที่เวียดนามตอนใต้ของตระกูลเหงียนในช่วงที่ลงมาตั้งถิ่นฐานในระยะแรกเสียเปรียบพื้นที่ทางตอนเหนือของตระกูลตริन्हในแทบทุกด้าน ทั้งด้านอำนาจการปกครองที่ทางเหนือมีการสถาปนาอาณาจักรที่มีความเข้มแข็งและมั่นคงมายาวนานกว่า ในขณะที่ทางตอนใต้ต้องลงไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในพื้นที่ของชาวจามยังคงต้องมีการปะทะกับชาวจามเพื่อขยายดินแดนลงทางใต้ทั้งยังต้องรับมือกับการบุกของตระกูลตริन्हทางตอนเหนืออย่างต่อเนื่อง จึงส่งผลให้การปกครองในช่วงแรกของตระกูลเหงียนเน้นไปในรูปแบบของรัฐที่ใช้อำนาจทหารในการบริหารเป็นหลัก จึงส่งผลให้ผู้ชายส่วนใหญ่ในอาณาจักรเวียดนามตอนใต้เป็นทหารรวมไปถึงผู้ที่มีความชำนาญงานฝีมือด้านต่าง ๆ ด้วย ดังที่พระภิกษุจิน ดาซาน (Da Shan) ที่ได้เดินทางเข้ามาในช่วง 1694-1695 รายงานว่า “ช่างฝีมือในอาณาจักรทั้งหมดเป็นทหาร” (Tana and Reid (Ed.), 1995 : 56) นอกจากนั้นพระภิกษุดาซานยังให้ข้อมูลที่สะท้อนเห็นว่าพื้นที่เวียดนามตอนใต้นั้น ผู้ชายในหมู่บ้านส่วนใหญ่ต้องมาเป็นทหารหรือมาทำงานให้แก่รัฐ

“...ทุกเดือนมีนาคมและเมษายน กองทัพจะไปตามหมู่บ้านเพื่อหาทหาร โดยคนที่อายุมากกว่า 16 ปีจะถูกพาตัวมาที่กองทัพ ... หลังจากที่ถูกทักษะการเป็นทหารเรียบร้อยแล้ว ทางราชสำนักจะส่งพวกเขาไปฝึกทางด้านทักษะอื่น ๆ ... ในยามสงครามพวกเขาคือทหารของกองทัพแต่เมื่อไม่มีสงครามพวกเขาต้องทำงานให้แก่รัฐ พวกเขาไม่สามารถกลับไปอยู่กับครอบครัวได้จนกว่าอายุจะถึง 60 ปี ครอบครัวของพวกเขาได้รับอนุญาตได้เพียงมาเยี่ยมและนำเสื้อผ้ามาให้เท่านั้น...บางครอบครัวให้ลูกของตนไปบวชเป็นพระเพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นทหาร...” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 56)

จากข้อความนี้สะท้อนว่าแรงงานที่สามารถทำการผลิตที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านจะมีเพียงเด็ก ผู้สูงอายุและผู้หญิงเป็นหลัก เพราะผู้ชายอันเป็นกำลังสำคัญต้องถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารในกองทัพในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานที่ยังคงมีการสู้

รระหว่างทางเหนือและทางใต้อยู่ แรงงานที่เหลืออยู่นี้อาจพอเพียงที่จะทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชุมชนในระดับที่ดำรงชีพอยู่ได้และอาจเพียงพอที่จะแลกเปลี่ยนในระดับท้องถิ่น แต่ไม่เพียงพอที่จะเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐได้อย่างพื้นที่ทางเหนือที่ทำเกษตรกรรมเป็นหลัก อีกทั้งในยามที่มีการทำสงครามผลผลิตบางส่วนต้องถูกนำไปเลี้ยงดูทหารเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้ ทำเลที่ตั้งของเวียดนามตอนใต้ในระยะแรกที่ชาวเวียดนามอพยพลงมาทางใต้นั้นอยู่ตอนกลางของประเทศ เวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาและทะเลจึงไม่มีแหล่งผลิตกว้างขวางพอที่จะทำเกษตรกรรมขนาดใหญ่เหมือนทางลุ่มแม่น้ำแดงของทางเหนือ การเกษตรจึงไม่น่าจะเป็นหนทางในการอยู่รอดของศูนย์อำนาจใหม่ในเวียดนามตอนใต้ในระยะแรกนี้ จึงทำให้ผู้นำของเวียดนามตอนใต้ต้องหันไปพึ่งพาแหล่งรายได้ทางด้านอื่น

1.2 ปัญหาด้านการจัดเก็บภาษี

การจัดเก็บภาษีที่เป็นแหล่งรายได้หลักแบบดั้งเดิมของรัฐซึ่งจะมาจากภาษีรายหัวและภาษีที่ดิน โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ปกครองท้องถิ่นหรือหัวหน้าหมู่บ้านในการรวบรวมและจัดเก็บ เลควีโดน (Le Quy Don) ข้าราชการของเวียดนามเหนือได้ให้ข้อมูลการจัดเก็บภาษีไว้ว่า “ทางตระกูลเหงียนมีการแต่งตั้งตัวแทนในการจัดเก็บภาษีที่เรียกว่า “เทื่องเทิน” (tong than) ... ซึ่งใครมีเงินจ่ายก็สามารถซื้อตำแหน่งได้” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 108) ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้คนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากช่องว่างตรงนี้ได้ ในส่วนของภาษีที่ดินมีการเก็บตามความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่หากบริเวณใดมีความสมบูรณ์มากจะต้องเสียภาษีมาก ส่วนภาษีรายหัวเก็บจากผู้ชายในวัยที่สามารถทำงานในหมู่บ้าน พระภิกษุตาซานได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจ่ายภาษีเหล่านี้ เช่น “...หากทำการผลิตข้าวได้ 70-80 เปอร์เซนต์ต้องส่งให้กับรัฐส่วนกลาง หรือถ้าหากจับปลาหรือตัดไม้ได้มากเท่าใดต้องมีส่งมอบให้กับหัวหน้าหมู่บ้านทั้งหมดจะได้รับเพียงส่วนแบ่งของพวกเขาเท่านั้น...” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 58) แต่ปัญหาที่สำคัญที่พบมากที่สุดคือหากเมื่อใดที่มีการเรียกเก็บภาษีสูงมากจะเกิดการหลบหนีของผู้คนออกจากหมู่บ้านไปยังพื้นที่ที่มีการเรียกเก็บภาษีหรือมีความเข้มงวดน้อยกว่า โดยเหตุการณ์นี้พบได้มากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตามรายงานของปัวเวร์ (Poivre) พ่อค้าชาวฝรั่งเศสว่า “...ผลของการเก็บภาษีที่สูงมากทำให้อาณาจักรต้องสูญเสียคนไปทุกวัน ชาวโคชินจีนจำนวนมากออกจากถิ่นฐานของตนไปยังหมู่เกาะเพื่อนบ้าน บ้างก็หลบหนีไปยังภูเขาในกัมพูชาและบ้างก็หนีไปไกลถึงสยาม...” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 73-74) สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาว่าเมื่อใดหากรัฐมีจัดเก็บภาษีที่เพิ่มก็จะเกิดการหลบหนีของผู้คนออกไปยังดินแดนอื่นจึงดูเหมือนว่ารายได้จากภาษีรายหัวและที่ดินไม่อาจพึ่งพาให้เป็นรายได้หลักของรัฐได้

จากปัญหาการที่เกิดจากการผลิตส่วนเกินด้านการเกษตรมีไม่มากพอเนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่ต้องไปเป็นทหารรับใช้อาณาจักร ประกอบกับลักษณะทางสภาพแวดล้อมของศูนย์กลางในตอนนั้นเป็นที่ราบแคบ ๆ ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาและทะเลจึงทำให้ไม่สามารถทำการผลิตได้อย่างเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานเศรษฐกิจให้กับผู้นำตระกูลเหงียน การเกษตรกรรมจึงยังไม่ใช่แหล่งรายได้หลักที่สำคัญของเวียดนามตอนใต้ในช่วงเวลานั้น รวมทั้งปัญหาด้านการจัดเก็บภาษีที่ไม่เต็มທີ່จึงทำให้ไม่อาจพึ่งพาให้เป็นแหล่งรายได้หลักได้เช่นกัน ดังนั้นจึงเกิดคำถามว่าศูนย์อำนาจการปกครองของตระกูลเหงียนในบริเวณเวียดนามตอนใต้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างไรโดยไม่สามารถพึ่งพารายได้หลักจากการทำการเกษตร ทั้งยังต้องจัดซื้ออาวุธจากบรรดาชาติตะวันตกและเสบียงอาหารเพื่อทำสงครามกับทางตอนเหนืออีกด้วย แต่ในบรรดาปัญหาต่าง ๆ ที่ต้องประสบ พื้นที่ของเวียดนามตอนใต้ (โคชินจีน) ยังปรากฏความโชคดีอยู่บ้างเพราะทำเลที่ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการเดินทางระหว่างจีนและญี่ปุ่น โคชินจีนสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าระหว่างสองชาติได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องพึ่งพารายได้ด้านอื่น ๆ ดังนั้นการค้าน่าจะเป็นหัวใจสำคัญของความอยู่รอดของรัฐในเวียดนามตอนใต้ในขณะนั้นโดยเห็นได้จากการเข้ามาของบรรดาพ่อค้าชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะจีนและญี่ปุ่นที่เข้ามาทำการค้าในบริเวณโคชินจีนจนทำให้เกิดเมืองท่าที่สำคัญอย่างเมืองฮอยอัน (Hoi An)

2. เศรษฐกิจแบบการค้าของดินแดนเวียดนามตอนใต้

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-17 เป็นช่วงระยะเวลาที่ตลาดทั้งในยุโรปและจีนมีความคึกคักและเติบโตเป็นอย่างมาก ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีที่ตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางการค้าของทั้งสองแห่งอีกทั้งยังสามารถเดินทางเข้าถึงได้ง่ายประกอบกับมีสินค้าที่เป็นที่ต้องการจึงได้รับความนิยมและแว่วเวียนมาทำการค้าอย่างมากมาย ก่อให้เกิดเมืองทำการค้าสำคัญของภูมิภาคหลายแห่ง ซึ่งเวียดนามตอนใต้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการการค้าของภูมิภาคนี้ด้วยเช่นกัน

ในช่วงแรกที่ราชวงศ์เลทำการปกครอง ผู้ปกครองราชวงศ์เลมีนโยบายจำกัดการค้าและพยายามกีดกันไม่ให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาทำการค้าในอาณาจักร แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปมีการค้นพบเส้นทางการเดินเรือจึงทำให้ชาตินิโอรุโรปสามารถเดินทางมายังภูมิภาคเอเชียได้ง่ายและเร็วขึ้นและนโยบายการค้าของจีนที่เปิดกว้างขึ้นจึงไม่อาจต้านทานการไหลเข้ามาของบรรดาพ่อค้าต่างชาติได้ ประกอบกับรายได้ทั้งทางด้านเกษตรกรรมและภาษีไม่สามารถเพียงพอเป็นแหล่งรายได้หลักได้จึงทำให้ผู้ปกครองเวียดนามตอนใต้ต้องแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าเหล่านี้เพื่อนำไปใช้การบริหารจัดการของรัฐที่ตนปกครองอยู่ นับตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เริ่มมีพ่อค้าและมิชชันนารีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามายังเวียดนามมากขึ้น ทั้งเจ้าตระกูลตริन्हและตระกูลเหงียนต่างพยายามพัฒนาและแข่งขันระบบเศรษฐกิจที่สำคัญขึ้นมาซึ่งแตกต่างจากนโยบายของราชวงศ์เลที่จำกัดการค้า ซึ่งการค้าทั้งภายในและภายนอกของทั้งสองดินแดนมีการพัฒนาขึ้นมาก ดังที่ปิวเวอร์ได้กล่าวถึงความร่ำรวยของกษัตริย์แห่งโคชินจีนหรือเจ้าตระกูลเหงียนไว้ว่า “กษัตริย์แห่งโคชินจีนน่าเป็นกษัตริย์และราชวงศ์ที่รวยที่สุดในโลก” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 68) เพราะสามารถเข้าไปจัดการควบคุมและแสวงหาผลประโยชน์จากการผูกขาดการค้าเอาไว้ได้ ลี ทาน่าได้กล่าววาระบบเศรษฐกิจของโคชินจีนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบนำเข้าและส่งออก เพราะสินค้าประมาณ 1 ใน 3 ของสินค้าที่มีชื่อเสียงของโคชินจีนไม่ได้มีการผลิตในโคชินจีนแต่อย่างใด แต่มีการนำเข้าสินค้ามาจากหลากหลายที่ เช่น หนังกวางจากสยาม จันทน์เทศจากหมู่เกาะบันดา เป็นต้น (Tana, 1998: 78-79) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่โคชินจีนเป็นบริเวณที่มีการนำเข้าและแลกเปลี่ยนสินค้าจากทั่วภูมิภาคเพื่อตอบสนองความต้องการของพ่อค้าโดยเฉพาะจีนและญี่ปุ่นที่เข้ามาทำการค้าในบริเวณพื้นที่นี้

สินค้าที่เป็นที่รู้จักของโคชินจีนและสามารถทำอะไรได้อย่างมากคือ ไม้กฤษณา ซึ่งปิวเวอร์ได้กล่าวว่า “ไม้กฤษณาคุณภาพดีจะเป็นของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้เดียวที่สามารถจะทำการขายได้ ซึ่งมีมูลค่าถึง 60-80 quan ต่อ kati ส่วนคุณภาพที่รองลงมาราคาก็จะลดลง ... ไม้กฤษณาของโคชินจีนส่วนใหญ่ได้มาจากลาวและจามปาซึ่งมีความหอมมากกว่าของสยามและของมะละกา...” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 91) ไม้กฤษณาเป็นสินค้าที่มาจากดินแดนตอนในหรือที่สูงของพวกลาวหรือจามปาไม่ใช่สิ่งที่โคชินจีนสามารถผลิตได้เองต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในระบบบรรณาการในการจัดหาสินค้าจากตอนในออกมาสู่ภายนอก ในระยะแรกการค้าขายไม้กฤษณาดำเนินไปอย่างอิสระแต่เมื่อเริ่มหาได้ยากมากขึ้นและเป็นที่ต้องการของตลาดจีนและยุโรป เจ้าตระกูลเหงียนจึงทำการผูกขาดการค้าไม้กฤษณาไว้และสร้างความมั่งคั่งให้แก่เจ้าตระกูลเหงียนอย่างมาก (Tana, 1998: 79)

ผ้าไหมเป็นสินค้าอีกชนิดที่มีความต้องการและซื้อหาในโคชินเป็นอย่างมาก ตามที่โทเม ปิเรสได้บันทึกไว้ “พวกเรามีไหมดิบที่มีสีสันทันและมีปริมาณที่มากมาย” (Pires, 1944: 115) โดยเฉพาะความต้องการจากตลาดญี่ปุ่น มีการแบ่งชนิดและคุณภาพของไหมตามระยะเวลาที่เก็บเกี่ยวและราคาก็แตกต่างกัน ไหมเหล่านี้สามารถหาซื้อขายได้ง่ายเพราะชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ที่ฮอยอันจัดหาเอาไว้ให้แล้ว แต่คุณภาพของผ้าไหมที่โคชินจีนน่าผลิตได้อาจมีคุณภาพไม่ดันทันแต่บรรดาพ่อค้ายังสามารถทำกำไรจากการขายได้อย่างมากจนทำให้บรรดาชาติตะวันตกต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการค้าไหมด้วย

ทองคำเป็นอีกสินค้าหนึ่งที่ชาวยุโรปนิยมและมักกล่าวถึง โทเม ปิเรส ได้ระบุไว้ว่า “ทองคำและเงินในโคชินจีนพบได้มากกว่าที่จาม” (Pires, 1944: 115) ในขณะที่ปีวเวอรี่ได้กล่าวว่า “โคชินจีนเป็นเมืองแห่งทองคำ โดยเฉพาะตามภูเขา ... คนพื้นเมืองสามารถพบเห็นทองคำตามผิวดิน หรือในช่วงที่ฝนตกหนักก็จะชะล้างผงทองคำตามกระแส น้ำ” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 90) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทองคำจะเป็นที่นิยมและกล่าวถึงในบรรดาชาวยุโรปแต่กลับพบว่าปริมาณการส่งออกทองคำกลับมีไม่มากนักเนื่องจากอัตราภาษีที่สูงและราคาของทองคำที่ผันแปรไปตามฤดูกาลการค้า (Tana, 1998: 80) แต่ก็ถือได้ว่าเป็นสินค้าอีกอย่างหนึ่งที่ดึงดูดพ่อค้าต่างชาติให้มาโคชินจีน

นอกจากนั้นในพื้นที่โคชินจีนยังมีสินค้าอีกหลายประเภท ตามที่ปีวเวอรี่บันทึกไว้ เช่น พริกไทย มีปริมาณมากและคุณภาพดี งานช่างที่ต้องซื้อขายกับผู้ปกครองเท่านั้น ผ้าฝ้ายที่คนจีนนิยมนำไปผลิตเป็นเสื้อผ้า เหล็กใช้ในการหลอมเพื่อทำอาวุธสามารถหาได้ในพื้นที่แต่คนพื้นเมืองนิยมทองแดงมากกว่า เครื่องไม้ต่าง ๆ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กับภูเขาที่อุดมไปด้วยต้นไม้จึงมักนำมาทำเป็นเครื่องประดับตกแต่ง มีราคาถูกแต่ดีดีที่การขนส่งยากลำบาก ความ คุณภาพไม่ค่อยดีนัก นิยมใช้ในการทำความสะอาดผ้า สีย้อม สามารถพบเห็นได้ทุกที่และมีการเติบโตค่อนข้างเร็ว โดยนิยมใช้ดอกไม้แห้งชนิดต่าง ๆ มาทำ โดยชาวจีนมีความชำนาญในการทำสีย้อมมากจนสามารถทำกำไรจากการนำกลับมาขายยังโคชินจีนได้กว่า 400-500 เปอร์เซ็นต์ และหวายหรือเครื่องหวาย ไม่ได้มีการผลิตที่ละเอียดมากนัก ชาวพื้นเมืองนิยมใช้ทำที่อยู่อาศัยหรือใช้ในการผูกเรือ (Tana and Reid (Ed.), 1995: 92-94) ส่วนโทเม ปิเรส ยังได้ระบุถึงสินค้าอีกชนิดที่สามารถทำกำไรได้และพบได้ทั่วไปคือ ดินปืน โดยกล่าวว่า “กษัตริย์ที่นี่มักทำสงคราม...ดินปืนจึงเป็นที่นิยมใช้ในพื้นที่เป็นอย่างมาก .... และมีมูลค่าทางการค้าสูง” (Pires, 1944: 115)

เห็นได้ว่าในพื้นที่เวียดนามตอนใต้ (โคชินจีน) เป็นสถานที่ที่มีการค้าขายและรวบรวมสินค้าที่หลากหลายมาจากสถานที่ต่างๆ มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 อย่างไรก็ตาม ต่อมาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการค้าของโคชินจีน กล่าวคือ นอกจากจะทำหน้าที่เป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้าจากแหล่งต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ยังเริ่มมีการผลิตเพื่อส่งออก ได้แก่ น้ำตาลซึ่งเป็นสินค้าที่มีการผลิตเพื่อส่งออกที่สำคัญของเวียดนามตอนใต้ แม้ว่าอ้อยจะเป็นพืชที่มีการเพาะปลูกกันมานานแล้ว แต่วิธีการพอกน้ำตาลของจีนเพิ่งมีการเผยแพร่ไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งเวียดนามตอนใต้ได้ไม่นานนัก หลังจากนั้นจึงทำให้เริ่มมีการหันมาเพาะปลูกอ้อยเพื่อนำมาผลิตน้ำตาลมากขึ้นเพราะสามารถทำกำไรได้มากกว่า ปีวเวอรี่ได้กล่าวว่า “น้ำตาลเป็นสินค้าที่มีปริมาณมากและสามารถหาซื้อได้...และเป็นน้ำตาลคุณภาพดี พ่อค้าจีนสามารถทำกำไรจากการนำน้ำตาลกลับไปขายยังประเทศตนได้กว่า 30 ถึง 40 เปอร์เซ็นต์” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 93) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปริมาณความต้องการน้ำตาลที่ผลิตจากเวียดนามตอนใต้ในตลาดจีนเป็นอย่างมาก นอกจากจีนแล้วญี่ปุ่นเป็นตลาดที่มีความต้องการน้ำตาลเช่นเดียวกัน โดยที่โคชินจีนเป็นผู้ส่งออกน้ำตาลรายสำคัญให้แก่ญี่ปุ่น

การเพาะปลูกอ้อยเพื่อนำน้ำตาลในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวซึ่งประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการเพาะปลูกอยู่ก่อนแล้ว หลังจากนี้น้ำตาลกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ พื้นที่ปลูกข้าวบางส่วนก็ถูกนำไปเพาะปลูกอ้อย ทำให้พื้นที่ในการปลูกข้าวรวมทั้งปริมาณผลผลิตในประเทศลดลงอีก ทำให้บางครั้งไม่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคภายในประเทศ จะเห็นได้ว่าช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เริ่มเห็นแนวโน้มของการนำเข้าข้าวทั้งจากเขมรและสยามมาเพื่อบริโภคภายในประเทศมากขึ้น (Tana, 1998: 84) และเกิดปัญหาความอดอยากในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เนื่องจากปริมาณข้าวไม่เพียงพอ ตามที่พระภิกษุตาชานได้ระบุไว้ “ผู้คนที่อยู่ที่นี่มีความทุกข์ยากที่ดินมีจำกัดและการผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงคนในท้องถิ่น ... พวกเขาไม่เคยกินข้าวได้เพียงพอ ปลา กุ้ง ผัก ผลไม้จึงถูกกินเพิ่มเติมจากข้าวที่มีปริมาณจำกัด” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 58)

สถานการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้ปกครองเวียดนามสามารถขยายดินแดนลงไปยังทางตอนใต้บริเวณที่ลุ่มปากแม่น้ำโขงได้อย่างสมบูรณ์ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา (ตาม

นโยบายมุ่งลงใต้-Nam Tien ที่เป็นการเคลื่อนตัวลงไปตั้งถิ่นฐานยังพื้นที่ทางใต้ของชาวเวียดนาม มีการจัดตั้งเป็นเขตปกครองรวมทั้งส่งผู้คนลงไปตั้งรกราก) และในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทางกรมมีการส่งเสริมให้ผู้คนลงไปตั้งถิ่นฐานรวมทั้งบุกเบิกพื้นที่ได้ตามต้องการ (อนันท์ธนา, 2541: 27-28) ทั้งนี้ เมื่อประกอบกับอำนาจของตระกูลเหงียนในเวียดนามตอนใต้มีความมั่นคงขึ้น ทำให้ผู้น่ากลับมาให้ความสนใจในการทำเกษตรกรรม ประกอบกับพื้นที่ลุ่มน้ำโขงเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์มากจนสามารถพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของรัฐได้ในที่สุด

จากข้อมูลที่บรรดานักเดินทางต่างชาติที่ได้เข้ามายังดินแดนเวียดนามตอนใต้จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ทำให้เวียดนามตอนใต้สามารถดำรงอยู่มาได้ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการสร้างรัฐคือระบบเศรษฐกิจแบบการค้า (Tana, 1998: 85) โดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศ ความเป็นอยู่ของรัฐไม่สามารถพึ่งพาการเกษตรได้อย่างเต็มที่เพราะติดขัดด้วยปัญหาหลายปัจจัยทั้งด้านแรงงานและพื้นที่ในการเพาะปลูกที่ยังคงมีจำกัด ผู้ปกครองสามารถสร้างความมั่งคั่งจากการขายค่าที่ตนผูกขาดรวมทั้งยังหารายได้จากการจัดเก็บภาษีการค้าได้เป็นจำนวนมากจากที่เลกวีโดนบันทึกไว้ว่า “หลังจากที่ตระกูลเหงียนครอบครองพื้นที่นี้ (กวางนาม) พวกเขาได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากการเก็บภาษีเรือที่เข้ามาทำการค้า” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 115)

ดังนั้นพอจะกล่าวได้ว่าสิ่งที่เวียดนามตอนใต้สามารถดำรงอยู่ได้หลังจากที่แยกตัวออกจากทางเหนือในคริสต์ศตวรรษที่ 15 คือการมีระบบเศรษฐกิจแบบการค้าไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม โดยเวียดนามตอนใต้มีการเปิดรับกับการทำการค้ามากกว่าดินแดนทางตอนเหนือ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวพื้นที่เวียดนามใต้ยังมีอำนาจการปกครองที่มั่นคงนักอีกทั้งยังคงมีการสู้รบกับดินแดนที่อยู่ทางเหนืออย่างต่อเนื่อง แรงงานสำคัญในการเพาะปลูกได้ถูกดึงไปเป็นทาสและทำงานรับใช้ผู้ปกครอง (คงมีการนำกำลังเหล่านี้ไปเป็นแรงงานในเพาะปลูกให้แก่รัฐบ้างแต่ไม่อาจพึ่งพาให้เป็นแหล่งรายได้หลักของรัฐที่แน่นอน ผู้นำตระกูลเหงียนจึงต้องหันไปพึ่งพารายได้ที่มาจากการค้าเป็นหลัก) และนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ตรงกับช่วงเวลาที่การค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญรุ่งเรืองอย่างมากและทำเลที่ตั้งของดินแดนเวียดนามตอนใต้ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าที่สำคัญ จึงทำให้เกิดเมืองทำการค้าที่สำคัญอย่างเมืองฮอยอันขึ้น ดินแดนเวียดนามตอนใต้สามารถหารายได้จากการค้าได้อย่างมากเห็นได้จากบรรดาพ่อค้าที่ได้เข้าทำการค้าและสินค้าที่ถูกรวบรวมมาจากหลายพื้นที่ รวมถึงรายได้จากการเก็บภาษีการค้า ทุกคนในดินแดนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำการค้าทั้งในระดับผู้ปกครอง ชุนนาง หรือชาวบ้านทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะผู้หญิงเป็นผู้มีบทบาทในการค้าระดับท้องถิ่นมากขึ้นช่วยผสมผสานการค้าระดับภายใน โดยพ่อค้าต่างชาตินิยมแต่งงานกับผู้หญิงชาวเวียดนามซึ่งสามารถช่วยเหลือการค้าเป็นอย่างดี (Tana and Reid (Ed.), 1995: 50) แต่การที่รัฐพึ่งพาการค้าเพียงอย่างเดียวก็อาจทำให้เกิดปัญหาได้เนื่องจากไม่อาจควบคุมปัจจัยที่มาจากภายนอกได้ ซึ่งจะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐในอนาคตได้เช่นกัน

3. เมืองฮอยอัน (Hoi An) ในฐานะเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา บรรดาพ่อค้าและมิชชันนารีจากชาติตะวันตกได้เดินทางมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นอย่างมากรวมทั้งเวียดนามด้วย ซึ่งตรงกับช่วงที่เวียดนามตอนเหนือและตอนใต้ต่างแข่งขันกันพัฒนาทางเศรษฐกิจในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้านการค้ากับต่างประเทศโดยไม่สนต่อนโยบายห้ามทำการค้าของราชวงศ์เลแต่อย่างใด และเมื่อสถานการณ์การเมืองบีบบังคับให้เกิดความจำเป็นในการหาเงินเพื่อทำสงคราม ตระกูลเหงียนจึงดำเนินนโยบายเปิดทางการค้าและเมืองฮอยอันได้ถูกเลือกให้เป็นศูนย์กลางการค้าและเมืองท่าที่สำคัญของโคชินจีนเพื่อแข่งขันกับตังเกี๋ย ฮอยอันมีชื่อเรียกอยู่หลายชื่ออาทิ แก่แจ่ม (Ke Chiem) แก่เจียม (Ke Chiem/Ke Chim) โห้ยอันโฟ (Hoi An Pho) ไฟโฟ (Faifo) หรือเฟย์โฟ (Feifo) เป็นต้น แต่ชื่อที่รู้จักกันเป็นอย่างดีคือฮอยอันกับไฟโฟ (เวียนจิง, 2542 : 9) โดยพระภิกษุชาวนากล่าวว่า “เมืองฮอยอันเป็นเมืองท่านานาชาติ” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 58) รวมทั้งปัวเวอร์พ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้ระบุถึงฮอยอันว่า “เป็นเมืองที่สำคัญอันดับที่สองรองจากเมืองเว้ที่เป็น

เมืองหลวงของอาณาจักรและในเมืองเต็มไปด้วยพ่อค้าชาวจีน” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 77) สะท้อนให้เห็นความสำคัญของฮอยอันในฐานะที่เป็นเมืองท่าที่สำคัญของบริเวณเวียดนามใต้ได้เป็นอย่างดี

ฮอยอันตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำทูบอน (Thu Bon) อยู่ห่างจากทะเลประมาณ 5 กิโลเมตร เริ่มเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่ในความเป็นจริงเมืองฮอยอันมีความเก่าแก่กว่านั้นมาก จากการสืบค้นทางโบราณคดีพบว่าฮอยอันเคยเป็นที่ตั้งของเมืองท่าของอาณาจักรจามมาก่อนโดยมีที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองตราเกียและศาสนสถานสำคัญมีเจิน จึงมีโบราณสถานของจามหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก เมืองท่าของจามเป็นจุดแวะพักที่สำคัญก่อนที่จะเดินทางขึ้นต่อไปยังทางตอนเหนือ ดังนั้นเมื่อตระกูลเหงียนขยายอิทธิพลลงทางตอนใต้ในเวลาต่อมาจึงได้เลือกฮอยอันเป็นศูนย์กลางการค้าสืบต่อมา

ฮอยอันตั้งอยู่ในจุดกึ่งกลางระหว่างจีนและญี่ปุ่น อันเป็นเส้นทางการเดินเรือนานาชาติที่สำคัญเส้นทางหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นตลาดพักสินค้าที่จะมีการขนส่งระหว่างจีนและญี่ปุ่นเพราะทั้งสองประเทศมีนโยบายห้ามทำการค้าโดยตรงระหว่างกัน ดังนั้นการจะซื้อขายสินค้าจึงต้องมานัดพบกันที่เมืองฮอยอัน จึงมีชาวจีนและชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาทำการค้าที่ฮอยอันอย่างคึกคัก ตามที่พระภิกษุดาซานได้พบเห็น “ผู้คนที่เดินตามท้องถนนล้วนมาจากฟูเจี้ยน (Fujian) และแต่งกายตามลักษณะของชาวมิง” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 58) นอกจากนั้นผู้ปกครองตระกูลเหงียนได้มีการจัดสรรที่ดินเพื่อให้ชาวจีนและญี่ปุ่นสามารถตั้งชุมชนการค้าที่แยกจากกันได้ ดังนั้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและเปิดกิจการการค้าของกลุ่มตนซึน ในบันทึกของดาซานระบุถึง “สะพานญี่ปุ่น” (Japanese Bridge) (Tana and Reid (Ed.), 1995: 58) ซึ่งสะพานที่สร้างขึ้นเพื่อเชื่อมโยงการค้าระหว่างชุมชนญี่ปุ่นและชุมชนชาวจีนที่อยู่ระหว่างสองฝั่งแม่น้ำ เมืองฮอยอันจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การซื้อขายและส่งออกสินค้าเป็นกิจกรรมหลักของเมืองฮอยอันเพราะมีความสะดวกในการขนส่ง ตามที่ปัวเวอร์ได้พบ “เรือสำเภากินและเรือท้องถิ่นที่สามารถจอดเรือตรงท่าเรือและขนถ่ายสินค้าได้อย่างสะดวก” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 94) และมีความหลากหลายของสินค้าท้องถิ่นนอกจากสินค้าหลักที่บรรดาพ่อค้าสามารถหาซื้อได้ที่นี้ตามที่ดาซานบรรยายไว้ “ทั้งเมืองแน่นไปด้วยกิจกรรม ปลา กุ้ง ผักและผลไม้เข้ามาไม่หยุด ยา ผักและผลไม้ที่หาไม่ได้จากที่อื่นก็พบได้ที่นี้” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 59) และสินค้าก็มีปริมาณมากอย่างที่เลกวีโดนข้าราชการเวียดนามจากทางเหนือบันทึกไว้ “ที่นี่ (ฮอยอัน) มีสินค้ามากมาย เรือเป็นร้อยลำก็ไม่สามารถขนสินค้าเหล่านี้ได้หมด” (Tana and Reid (Ed.), 1995: 116) ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพการค้าขายที่คึกคักภายในเมืองได้เป็นอย่างดี

ฮอยอันจึงเป็นเมืองท่าที่มีการนำสินค้าจากตอนในและที่สูงออกมาทำการค้ายังภายนอกโดยเฉพาะสินค้าที่มีมูลค่าสูงอย่างจำพวกของป่าที่หายาก เช่น งาช้าง ไม้กฤษณา เป็นต้น พ่อค้าชาวจีนและญี่ปุ่นจะเดินทางเข้ามาในช่วงลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดมาโดยต้องพำนักอยู่ที่ฮอยอันประมาณ 4 เดือนเพื่อรอลมทางใต้พัดมาเพื่อพาพวกเขากลับบ้านประเทศของตน โดยช่วงที่มีการค้าจะเริ่มประมาณมีนาคมจนถึงพฤษภาคมและช่วงที่พ่อค้าจะเดินทางกลับอยู่ประมาณช่วงกรกฎาคมถึงสิงหาคม ดังนั้นเมืองฮอยอันจึงเป็นจุดแวะพักที่สำคัญเพราะตั้งอยู่ทางโค้งของแม่น้ำที่สามารถช่วยกำบังลมมรสุมได้ นอกจากพ่อค้าจีนและญี่ปุ่นแล้วยังมีชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้า (Schweyer, 2011: 150) แต่พ่อค้าจีนและญี่ปุ่นสามารถครอบครองพื้นที่การค้าได้มากกว่า แต่เมื่อญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศด้วยนโยบายโดดเดี่ยวตนเองในสมัยโชกุนโตกุกาวะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชุมชนของพ่อค้าจีนจึงเจริญขึ้นมาแทนที่พ่อค้าชาวญี่ปุ่น

ฮอยอันยังเป็นเมืองแรกๆ ของโคชินจีนที่เปิดรับศาสนาคริสต์โดยมีการเรียนผ่านภาษาท้องถิ่น ในค.ศ. 1625 อเล็กซ์ของ เดอ โรดส์ (Alexandre de Rhodes) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาแวะพักและเรียนภาษาที่เมืองฮอยอันมีการถอดเสียงภาษาเวียดนามจนกลายเป็นตัวอักษรกิวกหือ (Quoc Ngu) ที่ใช้จนมาถึงปัจจุบัน หลังจากที่เพิกเฉยต่อนโยบายห้ามทำการค้าของราชวงศ์เลและทำให้ฮอยอันกลายเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญและยังสามารถสร้างรายได้ทั้ง

ด้านภาษีและขายสินค้าได้อย่างมหาศาลจึงพบว่าที่เมืองฮอยอันตระกูลเหงียนได้มีการตั้งผู้แทนการค้าเพื่อควบคุมกิจกรรมการค้าทั้งหมด มีการจัดเก็บภาษีขาเข้า-ออกตามอัตราที่กำหนด นอกจากนั้นตระกูลเหงียนได้เข้ามาทำการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศโดยสินค้าที่ผลิตในประเทศต้องถูกส่งมาเก็บที่คลังที่ฟู้ซวน (Phu Xuan) หรือเมืองเว้ (เงวียนจิง, 2542 : 12) รวมทั้งสินค้าบรรณาการที่ได้รับมาจากที่ต่าง ๆ และสินค้าที่หายาก เช่น งาช้าง นอแรด เป็นต้น ต้องนำมาขายให้แก่ตัวแทนของตระกูลเหงียนเท่านั้น การค้ากับต่างประเทศจึงเป็นหนทางที่สร้างผลกำไรให้แก่เจ้าตระกูลเหงียนและเป็นแหล่งรายได้หลักของพื้นที่บริเวณเวียดนามตอนใต้

เมืองฮอยอันมีความรุ่งเรืองและเติบโตทางการค้าได้เป็นอย่างดีจนกระทั่งมาถึงช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้ปรากฏร่องรอยความเสื่อมถอยของเมืองฮอยอัน นักวิชาการเวียดนามเงวียนจิงได้อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เมืองฮอยอันหมดความสำคัญไว้ดังนี้ นับตั้งแต่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 การค้าเงินและทองถูกผูกขาดโดย VOC ทำให้การชำระระหว่างเงินและญี่ปุ่นหายไป ประกอบกับปัญหาภายในของเวียดนามเองที่มีการทำสงครามอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติบริเวณปากแม่น้ำที่ตื้นเขินขึ้นทำให้เรือสินค้าขนาดใหญ่ไม่สามารถเดินทางเข้ามาได้สะดวก และหลังจากที่สถาปนาราชวงศ์เหงียนมีนโยบายจำกัดการค้าในสมัยของพระเจ้ามินหม่างได้ประกาศให้ชาวตะวันตกที่ต้องการทำการค้าต้องมาที่เมืองดานัง (Danang) เท่านั้น เพราะดานังเป็นยุทธศาสตร์สำคัญทางเรือและทะเลในการปกป้องเมืองหลวง (เว้) (เงวียนจิง, 2542 : 13) จากสาเหตุต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้ความสำคัญของเมืองฮอยอันหมดลงไป

ฮอยอันเป็นเมืองทำการค้าที่สำคัญของเวียดนามตอนใต้เนื่องจากตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์การค้าที่สำคัญและระหว่างเงินและญี่ปุ่น อยู่ในเส้นทางการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนั้นนโยบายการเปิดการค้าของตระกูลเหงียนยังมีส่วนส่งเสริมฮอยอันให้มีการเข้ามาของพ่อค้าชาติต่าง ๆ อย่างคึกคัก จึงถือได้ว่าเมืองฮอยอันเป็นเมืองทำการค้าที่สำคัญของเวียดนามตอนใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่เมื่อสถานการณ์การค้าของภูมิภาคที่เปลี่ยนแปลงไปรวมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของปากแม่น้ำที่ตื้นเขินขึ้นจนเรือไม่อาจเข้ามาทำการค้าขายรวมทั้งนโยบายปิดประเทศของราชวงศ์เหงียนที่สถาปนาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงทำให้ภาพความรุ่งเรือง คึกคัก เต็มไปด้วยการค้าของฮอยอันต้องปิดฉากลง

สรุปผลการศึกษาวิจัย

นับตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา อาณาจักรไคเวียด (เวียดนาม) ได้เกิดการสะสมของปัญหาภายใน หลังจากการสวรรคตของจักรพรรดิเลทันตง ทำให้อำนาจในการปกครองตกอยู่ในมือของกลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นแทนองค์จักรพรรดิ เกิดการแย่งชิงอำนาจกันภายใน จนกระทั่งนำมาสู่การอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ซึ่งเป็นพื้นที่ใหม่ (แต่เดิมพื้นที่ทางตอนใต้เป็นของอาณาจักรจาม) ภายใต้การนำของตระกูลเหงียน โดยในที่สุดเกิดการแยกอาณาจักรออกเป็นพื้นที่ทางตอนเหนือและตอนใต้ นับตั้งแต่นั้นมา อาณาจักรไคเวียด (เวียดนาม) จึงไม่ได้เป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางปกครองเดียวอีกต่อไป

จากการศึกษาเห็นได้ว่า ชาวเวียดนามส่วนหนึ่งได้ลงมาตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ภายใต้การปกครองของเจ้าตระกูลเหงียน ซึ่งผู้ปกครองตระกูลเหงียนมีการดำเนินนโยบายและมีบทบาทที่สำคัญในการส่งเสริมทางการค้าโดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศจนกลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้ดินแดนเวียดนามตอนใต้ในยุคการค้า (คริสต์ศตวรรษที่ 15 - 18) สามารถดำรงอยู่และประสบความสำเร็จในการแยกตัวออกเป็นศูนย์อำนาจอิสระได้ การค้าได้กลายเป็นรายได้หลักที่ผู้นำสามารถนำมาใช้ในการกระชับอำนาจและพัฒนาดินแดนในด้านต่าง ๆ เพราะรายได้จากทางด้านเกษตรกรรมและภาษีทั่วไปไม่สามารถเป็นหลักให้แก่ศูนย์อำนาจที่เพิ่งแยกตัวออกมาก่อตั้งขึ้นใหม่ได้พอเพียง ซึ่งแตกต่างไปจากทางตอนเหนือที่ยังคงสามารถพึ่งพิงการทำเกษตรกรรมได้อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแดงและมีประชากรที่เป็นแรงงานการผลิตอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังสามารถจัดเก็บภาษีได้อย่างต่อเนื่อง เพราะ

บริเวณทางเวียดนามตอนเหนือถือได้ว่าเป็นจุดหนึ่งที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นจุดหนึ่งของโลก รายได้จากการจัดเก็บภาษีจึงถือเป็นแหล่งรายได้ที่แน่นอนสำหรับทางตอนเหนือ นอกเหนือจากการทำการค้าทางทะเล นโยบายส่งเสริมการค้าของตระกูลเหงียนที่เปิดรับผู้คนจากภายนอกให้เข้ามาทำการค้าในดินแดนเวียดนามตอนใต้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ที่เฉพาะตัวของเวียดนามตอนใต้และได้ก่อให้เกิดเมืองทำการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือเมืองฮอยอัน ทำให้มีบรรดาพ่อค้าชาติต่าง ๆ เข้ามาทำการค้าในดินแดนอย่างคึกคักทั้งชาวจีน ญี่ปุ่น ยุโรปรวมทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้ภายในดินแดนเวียดนามตอนใต้มีการผสมของกลุ่มคนและวัฒนธรรมที่หลากหลายมากกว่าทางตอนเหนือ ซึ่งน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ในช่วงอาณานิคมดินแดนเวียดนามตอนใต้สามารถปรับรับกับวัฒนธรรมที่ฝรั่งเศสนำมาใช้ได้ดีกว่าทางตอนเหนือ

เอกสารอ้างอิง

- โจเซฟ บัตติงเจอร์(เชียน), เพ็ชรี สุมิตร (แปล). (2522). **ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- มุสตี จันทวิมล. (2541). **เวียดนามในเมืองไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- มิลตัน ออสบอร์น. (2544). **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สังเขปประวัติศาสตร์**. เชียงใหม่ : ซิลค์วอร์มบุคส์.
- เหงียนคักเวียน(เชียน), เพ็ชรี สุมิตร(แปล). (2552). **ประวัติศาสตร์เวียดนามฉบับพิสดาร**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เจวียนจิธง. (2542), “โทยอาน-เมืองท่าเวียดนามในศตวรรษที่ 17 ตามทัศนคติแห่งประวัติศาสตร์การปกครองตนเองในยุคที่ไร้ความเป็นราชอาณาจักรแบบรวมศูนย์อำนาจเป็นหนึ่งเดียว.” **เอเชียปริทัศน์** ปีที่ 20,3
- อนันท์ธนา เมธานนท์.(2541). **บทบาทของกลุ่มลัทธิความเชื่อทางศาสนาในโคชินจีนสมัยสมัยอาณานิคม (ค.ศ 1867-1954) : กลุ่มเถาใต้ กลุ่มฮั่วเหา**. สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์ มหาบัณฑิตทิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Anne-Valérie Schweyer. (2011). **Ancient Vietnam History, Art and Archaeology**. Bangkok: riverbook.
- The Suma Oriental of Tome Pires*. (1944). **Armando Cortesao, trans.** London : Hakluyt Society.
- Golff Wade, Sun Laichen. (2010). **Southeast Asia in the Fifteenth Century the China Factor**. Singapore: NUS Press.
- Kenneth R.Hall. (1985). **Maritime trade and State development in early Southeast Asia**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Li Tana, Anthony Reid. (1995). **Southern Vietnam under the Nguyen: Documents on the Economic History of Cochinchina 1602-1777**. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies.
- Li Tana. (1998). **Nguyen Cochinchina Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**. Ithaca: Cornell University.
- M.C.Ricklef...[et.al]. (2010). **A New History of Southeast Asia**. London: Palgrave Macmillan.
- Nguyen Chi Thong. (2000). “A Seventeenth-Century Port City in Vietnam : Autonomus History in the Absence of a Single Centralized Kingdom”. **Recalling Local Past Autonomus History in Southeast Asia**. Chiang Mai: Silkworm Books.

เอกสารอ้างอิง

- Nguyen Dinh Dau, (2009). “Vietnamese Southward Expansion as Viewed through the Histories” in Andrew Hardy, Mauro Cucarzi and Patrizia Zolese (ed.). **Champa and the Archaeology of My Son (Vietnam)**. Singapore: NUS Press.
- Pornpen Hantrakool, (2007). **Report on a Preliminary Study on the Social and Economic History of Vietnam During the Nguyen Period: 1802-1883**. Bangkok: The Toyota Foundation.
- Tran Khanh. (1993). **The Ethnic Chinese and Economic Development in Vietnam**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Yoneo Ishii. (1998). **The Junk Trade from Southeast Asia Translations from the Tōsen Fusetsugaki, 1674-1723**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่างพ.ศ. 2479 – 2502 : กรณี หมอลำโสภา พลตรี พ.ศ. 2482

Holy Men's Rebellions in the Northeast Between 1936-1959:

the Case of *Mor Lam Sopa Pontri* in 1939

นางสาวศศิธร คงจันทร์

นักศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

กบฏผู้มีบุญ เกิดขึ้น 3 ครั้ง ระหว่างพ.ศ. 2479 - 2502 โดยในช่วงพ.ศ. 2482 เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานมีผู้นำ คือ หมอลำโสภา พลตรี เกิดขึ้นที่บ้านสาวะถี ต.สาวะถี อ.เมือง จ.ขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ในการต่อต้านอำนาจรัฐอย่างชัดเจน เนื่องจากรัฐส่วนกลางได้พยายามรวมศูนย์อำนาจจากหัวเมืองต่างๆ ไว้ที่ส่วนกลาง โดยเฉพาะในภาคอีสาน รัฐได้พยายามอย่างหนักด้วยวิธีการ “ครอบงำทางวัฒนธรรม” โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ ที่ต้องให้ราษฎรทุกคนที่อายุถึงเกณฑ์ต้องเรียนหนังสือไทย เพื่อเป็นการทำให้ราษฎรในหัวเมืองเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเรื่องการเก็บภาษีที่ดิน และกฎหมายป่าไม้ หมอลำโสภาได้ตระหนักถึงความไม่พอใจที่ชาวอีสานมีต่อรัฐส่วนกลาง จึงได้นำเรื่องการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง และการกดขี่ของข้าราชการไปร้องเป็นเพลงหมอลำให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำ เพื่อที่จะปลุกระดมให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาในตนเอง และเข้าร่วมกลุ่มเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง

การเคลื่อนไหวของหมอลำโสภาได้รับความศรัทธาจากราษฎรเป็นจำนวนมาก ซึ่งเมื่อทางการทราบข่าวการเคลื่อนไหวก็เกิดความหวาดระแวงและเกรงว่าเหตุการณ์จะลุกลามและมีผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐได้ จึงได้นำไปสู่การจับกุมหมอลำโสภาและพรรคพวกไปคุมขังไว้ 15 วัน แล้วจึงปล่อยตัว แต่การถูกจับครั้งนี้ไม่ได้ทำให้หมอลำโสภาเกรงกลัวแต่อย่างใด หมอลำโสภายังคงขบถถึงเรื่องการครอบงำและการกดขี่ของรัฐส่วนกลางอยู่เช่นเคย จนทำให้เกิดการจับกุมครั้งที่ 2 พร้อมกับข้อหา “กบฏ” หมอลำโสภาและแกนนำถูกพิพากษาให้จำคุกตลอดชีวิต แต่ศาลลดโทษให้เหลือจำคุก 16 ปี จากเหตุการณ์กบฏหมอลำโสภาสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่ราษฎรอีสานต้องประสบกับความยากลำบาก ซึ่งปัจจัยส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่เข้าไปควบคุมวิถีชีวิตของราษฎรอีสาน โดยไม่ได้ผ่านการทำความเข้าใจกับราษฎรเท่าที่ควร จนทำให้ราษฎรไม่สามารถปรับตัวได้ทันและไม่อาจยอมรับอำนาจรัฐส่วนกลางได้ด้วยลักษณะเช่นนี้จึงทำให้การต่อต้านอำนาจรัฐ ในรูปแบบกบฏผู้มีบุญจึงยังคงเกิดขึ้นในภาคอีสานจนกระทั่งถึงพ.ศ. 2502

คำสำคัญ: กบฏผู้มีบุญ การครอบงำทางวัฒนธรรม หมอลำโสภา พลตรี

Abstract

One of the three Holy Men's rebellions taking place between 1936 – 1959 was led by *Mor Lam Sopa Pontri* at Sawathi Sub-district, Mueng District, Khon Kaen in 1939. It aimed at resisting the state authority clearly. In those days, the central government attempted to merge provincial authorities with the central authority. Particularly in the Northeastern region, the government made an effort by exerting 'cultural domination'. The passing of the Elementary Education Act of 1921 was meant to force all inhabitants whose age met the requirement to enter a Thai school. The intention

was to unify all people in provincial areas with those in the center. Moreover, there were issues of the imposition of land tax and the Forest Law stirring up. *Mor Lam Sopa* was aware of the dissatisfaction of the Northeastern people towards the central government. So, as a folksinger in *Mor Lam* style, his songs were often produced to attack cultural domination of the central government and oppression of the authorities. His motive for doing so was to encourage the inhabitants to have trust in him and then join a resistance movement against the central authority.

The movement of *Mor Lam Sopa* got support of numerous inhabitants. Due to the government's anxiety that the movement would be far-reaching and possibly affect the stability of the government, *Mor Lam Sopa* and his followers were, therefore, captured and detained for 15 days. The seizure did not frighten him. He still criticized the government's domination and oppression. Consequently, *Mor Lam Sopa* and the uprising leaders were sentenced to life imprisonment after the second arrest and were charged with 'treason'. However, the court finally mitigated the sentence to 16 years. The rebellion of *Mor Lam Sopa* indeed reflects the misery of Northeastern people as the government would like to control their life regardless of mutual understanding. This resulted in the inadaptability of local people and their refusal to the central authority. Holy Men's rebellions therefore still occurred in this region until 1959.

Keywords: *Holy Men's Rebellions, Cultural Hegemony, Mor Lam Sopa Pontri*

บทนำ

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานที่เกิดขึ้นก่อนช่วงพ.ศ. 2479 นั้น แบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา คือ กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 และกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 5 โดยกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น ผู้นำกบฏจะเป็นชนกลุ่มน้อยอย่าง พวกข่า ที่อยู่บริเวณรอบนอกของรัฐสยาม โดยพวกข่าเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน คือ ต้องการต่อสู้เพื่ออิสรภาพ เนื่องจากพวกข่านั้นถูกกดขี่ ขูดรีดทั้งจากรัฐสยามและลาวมาเป็นเวลานาน ส่วนกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จะมีลักษณะที่หลากหลายทั้งตัวผู้นำจะมีทั้งบุคคลธรรมดาไปจนถึงชั้นชนนำที่มีอำนาจทางการเมือง และมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันไป ทั้งกลุ่มที่ไม่ได้หวังผลประโยชน์ทางการเมือง และกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐและหวังผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งกบฏผู้มีบุญทั้ง 2 ช่วง จะมีลักษณะร่วมกันคือ การเคลื่อนไหวโดยการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญกลับชาติมาเกิดเพื่อช่วยชาวอีสานให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ซึ่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็พบว่ายังคงมีเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญเกิดขึ้นอีกเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ โดยการเคลื่อนไหวยังคงอาศัย "รูปแบบเดิม" คือ "ผู้มีบุญ" เพื่อแสดงความไม่พอใจต่อการกระทำของรัฐส่วนกลาง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2479 – 2502 ได้เกิดกบฏผู้มีบุญทั้งหมด 3 ครั้ง ได้แก่ กบฏหมอลำน้อยชาติดา กบฏหมอลำโสภา พลตรี และกบฏนายศิลา วงศ์สิน

ในบทความชิ้นนี้จะศึกษาในกรณีของกบฏหมอลำโสภา พลตรี พ.ศ. 2482 เพื่อวิเคราะห์สืบค้นปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดกบฏหมอลำโสภา พลตรี แนวทางการเคลื่อนไหวและการปราบปรามของรัฐ ซึ่งจะทำให้เห็นสภาพแวดล้อมของภาคอีสานในช่วงเวลานี้ กบฏหมอลำโสภา พลตรี นอกจากจะมีลักษณะการเคลื่อนไหวที่คล้ายคลึงกับกบฏผู้มีบุญในครั้งก่อนๆ ยังมีความแตกต่างในทางแนวคิดของหมอลำโสภาที่ไม่ได้ต้องการแยกตัวเป็นอิสระจากรัฐไทย แต่เป็นการต่อต้านนโยบายรัฐบาลบางนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตแบบเดิมที่ผู้คนเคยชิน

ลักษณะของกบฏหมอลำโสภา พลตรี

เหตุการณ์กบฏหมอลำโสภา พลตรี เกิดขึ้นในพ.ศ. 2482 ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ผู้นำในครั้งนี้คือ นายโสภา พลตรี ซึ่งมีอาชีพเป็นทั้งหมอลำและชาวนา เขาเกิดที่บ้านโนนรัง ตำบลสวาท อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น หมอลำโสภา “เป็นคนที่มีความบุคลิกดี หน้าตาดี ผิวคล้ำ ฟันสีเขี้ยวตั้งปีกแมลงทับ กล้าพูดกล้าทำ ไม่กลัวคน พูดเก่ง มีเหตุมีผล ทำให้ชาวบ้านในแถบนั้นชื่นชมในความสามารถ” (สมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556) อย่างไรก็ตาม กบฏหมอลำโสภา พลตรี มีวิธีการที่แตกต่างจากกบฏหมอลำน้อยชาติ²² คือ หมอลำโสภา ไม่ได้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ แต่ใช้การแสดงหมอลำในการเชิญชวนชาวบ้านเข้ามาเป็นพวกตน

เนื่องด้วยหมอลำโสภา เกิดในปีพ.ศ. 2425 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้รับการศึกษาจากพระภิกษุเป็นผู้สั่งสอน สามารถอ่านอักษรธรรมและขอมได้ หมอลำโสภาเป็นคนที่มีความจำดี จึงสามารถจำคำมंत्रีต่างๆ ได้มากมาย รู้พิธีกรรมบวงสรวงต่างๆ และเรียนวิชาหมอลำ จนเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงในแถบตำบลสวาทและในตำบลอื่นๆ ใกล้เคียง หมอลำโสภามีภรรยา 3 คน จาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าหวาย บ้านหนองตะไค้ และบ้านสวาท (สมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556) เขาเป็นคนมีฐานะดี มีที่นาที่บ้านป่าหวายประมาณ 70 – 100 ไร่

ในขณะที่รัฐไทยในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2460 – 2480 ได้พยายามรวมศูนย์อำนาจจากหัวเมืองต่างๆ ไว้ที่ส่วนกลางโดยเฉพาะในภาคอีสาน รัฐได้พยายามอย่างหนักโดยใช้วิธีการ “ครอบงำทางวัฒนธรรม” โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 โดยการบังคับให้ราษฎรทุกคนที่อายุถึงเกณฑ์ต้องเรียนหนังสือไทย เพื่อเป็นการทำให้ราษฎรในหัวเมืองเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หมอลำโสภาตระหนักถึงความไม่พอใจที่ชาวอีสานมีต่อการกระทำของรัฐส่วนกลาง ดังนั้น จึงได้นำเรื่องการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง และการกดขี่ของข้าราชการไปร้องหมอลำให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำ เพื่อที่จะปลุกกระตมให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาในตนเอง และเข้าร่วมกลุ่มเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง การเคลื่อนไหวของหมอลำโสภาสะท้อนให้เห็นว่าหมอลำโสภายังคงยึดถือระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อาจจะเห็นได้จากวิธีการที่หมอลำโสภาได้แสดงถึงการต่อต้านและไม่พอใจในระบอบประชาธิปไตย ก็คือการขอเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 เพื่อร้องเรียนเรื่องระบบการศึกษาแบบใหม่ การออกกฎหมายป่าไม้ และการเก็บภาษีที่ดินของรัฐบาล ในช่วงพ.ศ. 2481 – 2482 แต่ก็ไม่สามารถเข้าเฝ้าได้เนื่องจากพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในต่างประเทศ (สุวิทย์ ธีรศาศวัต และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 59) อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของหมอลำโสภา สะท้อนให้เห็นว่าเขายังคงยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ว่าจะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านได้ การที่หมอลำโสภามีฐานะร่ำรวยและมีการศึกษาเขาจึงสามารถสั่งสอนชาวบ้านตามความรู้ที่ได้ศึกษามา จนสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องอ้างตัวเป็นผู้วิเศษ

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดกบฏหมอลำโสภา พลตรี

จากสถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น จึงสันนิษฐานได้ว่าปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้หมอลำโสภาพลตรีออกมาเรียกร้องและต่อต้านอำนาจรัฐนั้นมาจากการที่รัฐส่วนกลางได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อราษฎรในภาคอีสาน 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องระบบการศึกษา กฎหมายป่าไม้ และภาษีที่ดิน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การต่อต้านระบบการศึกษา

ด้วยประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานของชาวอีสาน ที่เชื่อว่าการศึกษาคือที่ดีที่สุด คือ การได้รับการศึกษาจากวัด จึงเป็นเหตุให้ผู้ที่ต้องการศึกษาค้นหาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมนิยมบวชเรียน หรือนำบุตรหลานไปฝากตัวเป็น

²² เหตุการณ์กบฏหมอลำน้อยชาติ เป็นเหตุการณ์กบฏผู้มิบงูที่เกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2479 ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม โดยมีผู้นำ คือ หมอลำน้อย ที่ได้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ ผู้มิบงูในเหตุการณ์กบฏผู้มิบงูสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2444 - 2445) กลับชาติมาเกิด ชาวบ้านจึงเรียกว่า หมอลำน้อยชาติ โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏหมอลำน้อยชาติ คือ การเรียกเก็บภาษีอากร การปกครองของสงฆ์ และระบบการศึกษา แต่สุดท้ายแล้วหมอลำน้อยชาติก็ถูกรัฐปราบปรามลง

ลูกศิษย์วัด โดยผู้ที่บวชเรียนจะต้องเรียนธรรมะขั้นต้น เรียนอ่าน เรียนจารหนังสือใบลาน²³ (พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์, 2530 : 34) หรือบนสมุดข่อย ซึ่งจารึกเป็นอักษรขอม หรือที่เรียกว่า อักษรธรรม ซึ่งผู้ที่บวชเรียนที่สึกออกมาแล้วมักจะได้รับการยกย่องเป็น เที่ยง คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ที่น่านับถือ (พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์, 2530 : 35) การบวชเรียนในภาคอีสานนั้นสามารถศึกษาได้ตามความจำเป็น เช่น ในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวถ้ามีญาติมาขอให้ผู้ที่บวชไปช่วย พระอุปชฌาย์ก็อนุญาตให้ไปช่วยงานเกี่ยวข้าวได้ เป็นต้น ซึ่งการสึกในแต่ละครั้งจะไม่กำหนดเวลาที่ชัดเจน การศึกษาที่สามารถกลับไปช่วยงานทางบ้านได้เช่นนี้ ทำให้การบวชเรียนเป็นที่นิยมมากในอีสาน โดยเฉพาะผู้ที่มีความเป็นอยู่ยากจน หรือเป็นลูกกำพร้า แม้แต่เด็กที่มีผู้ปกครองและไม่ต้องบวช ผู้ปกครองก็จะนำเด็กไปฝากตัวเพื่อเป็นศิษย์วัด เพื่อให้พระช่วยอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี ในขณะที่เด็กผู้หญิงที่ไม่มีโอกาสได้เรียนที่วัด ก็จะสามารถในทางศิลปหัตถกรรม งานฝีมือ เช่น ทำบายศรี ทำกระทง ทำอาหาร รวมไปถึงการเรียนนาฏศิลป์พื้นบ้าน เพื่อสนับสนุนหรือประกอบพิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ ซึ่งการศึกษาเหล่านี้จะมีอยู่ในท้องถิ่นโดยทั่วไป และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง

ด้วยลักษณะการศึกษาในหัวเมืองอีสานนั้นมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรม ประเพณี เฉพาะตัวที่โดดเด่นทำให้แต่ละพื้นที่ที่หัวเมืองภาคอีสานก็จะมีภาษาเฉพาะท้องถิ่นที่เข้มแข็ง กล่าวคือ ในหัวเมืองอีสานนั้นมีภาษากลุ่มใหญ่ๆ ใช้อยู่ 4 ภาษา คือ ภาษาอีสาน ลาว เขมร และส่วย โดยบุคคลที่มีความรู้และเป็นผู้นำชุมชนอย่างพระสงฆ์นั้นใช้อักษรธรรมหรือภาษาลาวในการศึกษาหาความรู้ ภาษาที่ประชาชนใช้ในการสื่อสารเป็นภาษากลุ่มมากกว่าภาษาไทยกลาง จึงทำให้เกิดปัญหาการไม่ใช้ภาษาไทยกลางในทั่วทุกพื้นที่ของภูมิภาคอีสานและยังเป็นปัญหาในเรื่องของความรู้สึกของราษฎรที่ไม่คิดว่าตัวเองเป็นไทย แม้ในสมัยกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงมณฑลอีสาน ก็ได้ทรงตระหนักถึงอันตรายในเรื่องนี้ ดังจะเห็นได้จากการให้มีตราสั่งเป็นทางการโดยทั่วไป ให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนกการทุกหัวเมือง เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือเมื่อมีราษฎรมาติดต่อจะต้องใช้แบบพิมพ์ของทางราชการให้ปฏิบัติใหม่หมด โดยกรอกในช่องสัญชาติว่า “ชาติไทยบังคับสยามทั้งสิ้น” (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2458) ห้ามมิให้เขียนในช่องสัญชาติว่า ชาติลาว เขมร ส่วย กูไท ฯลฯ เป็นอันขาดทั้งนี้เพราะคนในท้องถิ่นพูดภาษาอะไรก็มักจะคิดว่าตัวเองเป็นคนชาตินั้น หากไม่รีบดำเนินการแก้ไขก็อาจเป็นอันตรายต่อการเมืองของประเทศในขณะนั้นได้ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2458) ด้วยความหลากหลายทั้งด้านภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่นในภาคอีสาน จึงทำให้รัฐสยามเห็นว่าการปรับปรุงระบบการศึกษาที่ล่าช้าของหัวเมืองอีสานให้มีความทันสมัยมากขึ้น ซึ่งภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 เป็นต้นมา รัฐไทยได้ดำเนินการควบคุมการจัดการศึกษาในดินแดนแถบอีสานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

นอกจากนี้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลต้องการปลูกฝังความรู้สึกรักชาติ และสร้างความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน ผ่านแบบเรียนและการพานักเรียนออกไปทัศนศึกษาตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการทำให้นักเรียนตามหัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะในอีสานเกิดความรู้สึกเป็นไทยมากกว่าชาติอื่นๆ อย่าง เช่น ชาติลาว เป็นต้น เนื่องจากลักษณะที่ภูมิประเทศที่ติดกัน แล้วยังมีภาษาพูด และวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน จึงอาจจะทำให้เด็กเกิดความรู้สึกเป็นลาวมากกว่าไทยก็เป็นได้ ตามหลักสูตรและประมวลการสอน พ.ศ. 2480 นั้นรัฐต้องการให้การเรียนในระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับ ให้เด็กๆ ได้เรียนรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย และเป็นการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้เจริญรุ่งเรืองผ่านระบบการศึกษาของชาติ ด้วยลักษณะการครอบงำทางวัฒนธรรมของรัฐบาลเช่นนี้ เป็นแรงผลักดันให้หมอลำโสภากแสดงออกถึงการต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐบาล เนื่องจากหมอลำโสภามีความคิดเห็นว่า การศึกษาจะทำให้เด็กอีสานกลายเป็นคนไทย หมอลำโสภากต้องการให้เด็กอีสานเรียนที่วัดเช่นเดียวกับที่ตัวเองเคยศึกษาเล่าเรียนมา เขาให้เหตุผลว่า “อยากให้เด็กได้เรียนภาษาธรรมเพราะภาษาไทยกินเด็ก แต่ภาษาธรรมเป็นภาษาที่สอนให้คนเป็นคนดีอยู่ในศีลธรรม” (สุวิทย์ ธีรศาวัต, 2546 : 531) หมอลำโสภายังแสดงความไม่พอใจต่อครูใหญ่โรงเรียนบ้านสาวะถี (ครูบุญเลิศ) ว่า “บังบุญเลิศมึงเห็นบ่อทางการเขาสั่งปักอักษร

²³ การจารหนังสือ คือ การใช้เหล็กแหลมคมขีดตัวหนังสือจารึกให้เป็นรอยลงไปในใบลาน

ป แปลว่า ปล่อย มิงเป็นหยั่งเอาเด็กน้อยมากกัซังไว้ เขาบอกให้ปล่อยแล้ว เขียนตามเสริมึงเข้าใจบ่อ อยากรเขียนจึงเขียน ใครบ่อยากเขียนก็แล้วไป มิงเอาอำนาจมาแต่ใส” (สุวิทย์ ธีรศาตวัต และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 56) และหมอลำโสภาก็ได้ทำตามความเชื่อของตัวเอง คือ การไม่ส่งลูกเข้าโรงเรียนประชาบาล และบรรดาลูกศิษย์ของหมอลำโสภาก็คือ นายเสริม ก็ไม่ส่งลูกเข้าเรียนด้วยเช่นกัน โดยหมอลำโสภาก็เป็นคนสอนหนังสือให้แก่ลูกของตนและลูกของนายเสริมเอง และได้ฝึกให้อ่านเขียนเป็นอักษรธรรมแทนภาษาไทยกลาง (สุวิทย์ ธีรศาตวัต และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 56) หมอลำโสภายังไม่เห็นด้วยกับการเรียกผู้สอนนักเรียนว่า ครู เพราะถือว่าเป็นคำที่ทางการและชาวบ้านเรียกกัน หมอลำโสภาก็ได้ให้เหตุผลว่า

“ครู ตามความหมายที่แท้จริง ต้องมีน้ำอบ น้ำหอม ฮวดหัว ชาวบ้านชาวเมืองเอาน้ำฮวดหัว ห่มเหลือง พระเท่านั้นที่จะเป็นครูได้ เช่น ครูบาอ่อนสา ครูบาเมียง ครูบาเหง้า สู้ เขียนนอหยังมาจึงจะเป็นครูได้ เขียนมากินคนมาชมครูซื่อๆ ครูสอนบ่เอาเงินเอาค่า สอนให้คนมีศีลมีธรรมจึงเป็นครู หมอลำโสภาก็เวลาพบครูประชาบาล ไม่เคยเรียกครู เรียกบักนั้น บักนี้ ทุกที” (สุวิทย์ ธีรศาตวัต และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 56)

จากความคิดเห็นของหมอลำโสภาก็ทำให้เห็นว่าครูที่ควรเคารพนับถือ นั่นคือ พระ เท่านั้น ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณคุณธรรมมากมายโดยการรดน้ำดำหัวเพื่อแสดงความนับถือ และยกย่องให้เป็นครู หมอลำโสภาก็เชื่อว่าพระจะสอนให้บุตรหลานของตนเป็นคนดีมีศีลธรรมได้ และยังเห็นได้ว่าหมอลำโสภานั้นไม่เชื่อในระบบการศึกษาของรัฐที่ครูนั้นเป็นบุคคลธรรมดาไม่รู้อาจจะเรียนอะไรมาจนถึงจะมีความสามารถในการสอนให้บุตรหลานของตนได้ หรือครูรัฐบาลนั้นต้องการครอบงำชาวบ้านด้วยวัฒนธรรมจากส่วนกลางเท่านั้น หมอลำโสภาก็ยังเชื่ออีกว่าถ้าเป็นครูจริงๆ แล้ว ต้องสอนด้วยใจไม่ไขว่มาเก็บเงินราชการแบบนี้ และการเรียนนั้นต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ เนื่องจากระบบการศึกษาของรัฐนั้นจะมีการกำหนดเวลาเรียนที่แน่นอนและยังกำหนดว่าห้ามขาดเรียนเกิน 7 วัน ต่อเดือน ซึ่งจะแตกต่างจากการบวชเรียนหรือการส่งบุตรหลานไปเรียนที่วัดที่จะมีความเป็นอิสระในการเรียนแล้ว เด็กยังมีเวลากลับมาช่วยงานที่บ้านได้ด้วย นอกจากนี้การเรียนการสอนยังใช้ภาษาถิ่น หรืออักษรธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่หมอลำโสภาก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่สอนบุตรหลานให้เป็นคนมีศีลธรรมได้

2. การต่อต้านภาษีที่ดิน

การเรียกเก็บภาษีที่ดินก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้หมอลำโสภาก็ออกมาต่อต้านอำนาจรัฐ เนื่องจากภายหลังจากที่รัฐได้ยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการไปในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2482 แต่รัฐก็เรียกเก็บเงินภาษีที่ดินแทน โดยเรียกว่า “ภาษีบำรุงท้องที่” หรือ ภาษีที่ดิน ก่อนหน้านั้นรัฐมีการเก็บภาษีที่ดินที่เรียกว่า อากรค่านา (นิติ กสิโกศล, 2525 : 1) อากรค่านาถือเป็นรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของแผ่นดิน ในบางสมัยรัฐจะเรียกเก็บอากรค่านาเป็นข้าวเปลือก เรียกว่า หางข้าว (นิติ กสิโกศล, 2525: 6) เพื่อใช้เป็นเสบียงในเวลาสงคราม บางสมัยรัฐเก็บอากรค่านาเป็นเงินแทนข้าวเปลือก อากรค่านาเป็นรายได้ที่รัฐบาลจัดเก็บเอง การเก็บอากรค่านาได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเก็บและอัตราการเก็บไปตามยุคสมัย เพื่อความสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ผู้เก็บค่านา และเพื่อความยุติธรรมแก่ชาวนาผู้เสียค่านาด้วย โดยการเก็บอากรค่านาอยู่ในความรับผิดชอบของกรมนา โดยเสนาบดีกรมนาจจะแต่งตั้งข้าหลวงเสนาออกประเมินนาในท้องที่ พร้อมด้วยเจ้าเมือง กรมการอำเภอกำนัน ในท้องที่ออกรังวัดและประเมินนา ข้าหลวงเสนาจะเป็นผู้เก็บอากรค่านา วิธีการเก็บนั้นข้าหลวงเสนาจะออกไปประเมินจัดเก็บ โดยเขียนรายละเอียดลงในแบบพิมพ์ที่เรียกว่า ตั๋วฎีกา แล้วปิดแสตมป์ที่มีราคาเท่ากับค่านาลงในตั๋วฎีกา และเรียกเก็บเงินจากเจ้าของนาแล้วจึงมอบตั๋วฎีกาให้เจ้าของนาไป เป็นอันเสร็จเรียบร้อย (สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ, 2515 : 23 – 25)

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คณะราษฎรก็ได้แสดงเจตจำนงที่จะแก้ไขปรับปรุงภาวะเศรษฐกิจของประเทศให้ดีขึ้น โดยสิ่งที่รัฐบาลได้จัดการแก้ไขปัญหาโดยเร็ว คือ แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวนา และบรรเทาความเดือดร้อนตามฎีกาต่างๆ ที่ราษฎรร้องเรียนมาถึงรัฐบาล ซึ่งก็รวมถึงการเรียกเก็บอากรค่านาในจำนวนมาก จึงให้สภาผู้แทนราษฎรมิมติเห็นควรลดอัตราเงินค่านาลงจากเดิม 50% (นิติ กสิโกศล, 2525 : 192) เพื่อที่จะรักษา

สถานะของชานาให้ยังคงสามารถประกอบอาชีพต่อไปได้ รัฐจึงได้ประกาศห้ามยึดทรัพย์สินของชานา (นิติ กสิโกศล, 2525 : 193) จะเห็นได้ว่ารัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เริ่มมีนโยบายที่จะลดภาษีอากรแก่ชาวไร่ชานา และมุ่งปรับปรุงภาษีอากรเพื่อกระจายภาระไปยังผู้ประกอบการในสาขาอื่น โดยจะจัดให้มีการเก็บภาษีให้กับสังคมยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงนี้ไม่ได้กระทำในทันทีเป็นการทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากรายจ่ายของรัฐบาลในขณะนั้นมีจำนวนมากจึงยังไม่สามารถลดลงได้ทันที ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะยกเลิกภาษีอากรที่เป็นภาระแก่ชานา และจัดตั้งภาษีอากรใหม่ๆ เพื่อเก็บภาษีกับคนที่มีอาชีพอื่นแทน ซึ่งในพ.ศ. 2481 ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้ประกาศใช้ประมวลรัษฎากร เป็นพระราชบัญญัติที่ปรับปรุงภาษีอากรครั้งใหญ่ เพื่อความเป็นธรรมในสังคม การประกาศใช้พระราชบัญญัติประมวลรัษฎากรนี้ ทำให้ภาษีที่เก็บจากที่ดินทั้งหมด เช่น ค่านา ค่าสวนใหญ่ เป็นต้น ได้ถูกรวมเข้าอยู่ในประเภท “เงินช่วยบำรุงท้องที่” ทั้งหมด และลักษณะของภาษีที่ดินประเภทนี้ก็เปลี่ยนไปจากเดิม คือ แต่เดิมภาษีที่ดินและภาษีอากรทั้งหลายเมื่อเก็บได้จะถูกส่งเข้าพระคลังส่วนกลางทั้งหมด แต่ภาษีประเภท “เงินช่วย” นี้เมื่อเก็บเงินได้แล้วไม่ต้องส่งไปที่พระคลังส่วนกลางอีกต่อไป แต่ให้เป็นเงินสำหรับบำรุงท้องที่นั้นๆ ของราษฎรแทน เมื่อเก็บเงินมาได้เท่าใด ให้จ่ายบำรุงท้องที่ตามเกณฑ์ คือ บำรุงท้องที่ในเขตตำบลร้อยละ 20 ของท้องที่ในเขตอำเภอร้อยละ 20 ท้องที่ในเขตจังหวัดร้อยละ 20 ถ้าเป็นท้องที่ในเขตเทศบาลก็ให้บำรุงท้องที่ภายในตำบลในเขตเทศบาลร้อยละ 50 และบำรุงท้องที่โดยทั่วไปภายในเขตเทศบาลนั้นร้อยละ 50 (นิติ กสิโกศล, 2525 : 211 - 212) จากประมวลรัษฎากรว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่นี้ ได้ส่งผลกระทบต่อบุคคลที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ยิ่งมีกรรมสิทธิ์มากก็ยิ่งต้องเสียเงินช่วยบำรุงท้องที่มากขึ้นตามไปด้วย ลักษณะการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่นี้ส่งผลกระทบต่อชานาโดยตรง เป็นการบังคับโดยอ้อมให้ชานาต้องทำการเพาะปลูกแบบเต็มพื้นที่ ขณะที่ชานายังต้องทำการเพาะปลูกแบบพึ่งพาธรรมชาติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ในแต่ละปี ในขณะที่รัฐไม่ได้ส่งเสริมกระบวนการผลิตโดยเฉพาะไม่ได้มีการส่งเสริมการตลาด เพื่อให้ชานาสามารถเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงทำให้การปรับเปลี่ยนการเก็บอากรค่านาเป็นการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่นั้น ส่งผลกระทบต่อชานาที่ต้องไปกู้ยืมเงินเพื่อมาชำระภาษีให้กับรัฐบาล ผลของการปรับปรุงการเก็บอากรของรัฐบาลทำให้ชานาซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ในอีสานต้องยากจนลงและเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น ค่านากลายเป็นภาระของราษฎร การทำนาได้ผลน้อยทำให้ชานาค้างชำระค่านาเป็นจำนวนมากและกลายเป็นหนี้ที่มีต่อรัฐบาลในที่สุด

ดังนั้น การเรียกเก็บภาษีดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้านหลายคนด้วยกันรวมทั้งตัวหมอลำโสภากและลูกศิษย์คือ นายเสริม และนายสิงห์ หมอลำโสภากล่าวว่าที่ดินเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กว่าจะเป็นที่นาได้ต้องลำบากตรากตรำ ตัดไม้ ขุดต่อ ยกคันนา จึงเกิดประโยคที่ว่า “ที่ดินมันเป็นของเราจะเป็นของหลวงได้อย่างไร” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 57) หมอลำโสภามีที่ดินประมาณ 70 - 100 ไร่ อยู่ที่บ้านป่าหวายซึ่งเป็นที่ดินของภรรยา ห่างจากบ้านสวาทประมาณ 10 - 11 กิโลเมตร ทางด้านกำนันและผู้ใหญ่ต่างเดือนให้หมอลำโสภากไปเสียภาษีที่ดินแต่หมอลำโสภากไม่ยอมไปเสีย จึงทำให้ลูกศิษย์อย่างนายเสริมและนายสิงห์ไม่ยอมไปเสียภาษีที่ดินตามไปด้วย จากเรื่องนี้จึงทำให้นายอำเภอในขณะนั้น คือ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมากและเกรงว่าจะเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้านคนอื่นๆ ไม่ไปเสียภาษีที่ดินตามหมอลำโสภากด้วย นายอำเภอจึงทำการยึดที่ดินของนายสิงห์และนายเสริมขายให้นายพก (พ่อของกำนันตำบลสวาทในขณะนั้น) ด้วยราคา 125 บาท เพื่อเป็นภาษีที่ดิน จากนั้นจึงบังคับให้ทั้งสองคนไอนที่ดินให้กับนายพก แต่ทั้ง 2 คนไม่ยอมไปไอนให้ นายอำเภอจึงเข้ามาในหมู่บ้าน จนเกิดการโต้เถียงกันระหว่างนายอำเภอกับนายเสริม

“นายเสริม : หมาตัวไหนเอาที่ดินไปขาย

นายอำเภอ : อำเภอเป็นคนขาย พวกแกไม่ชำระภาษีที่ดิน ทางอำเภอเขายึดทรัพย์ไปขายให้นายพก และให้พวกแกไปไอนให้นายพก

นายเสริม : หมาตัวไหนขายเพื่อน (นายพก) วะ

นายอำเภอ : อำเภอเขาชัย

นายเสริม : อำเภอเขาชัย อำเภอก็ไปโอน บักได้ขาย บักนั้นโอน (ใครเป็นคนขายคนนั้นก็โอน)

นายอำเภอ : ต้องไปโอนนะ

นายเสริม : อย่างมาบังคับ ที่ดินบักกะนี้เฮ็ดกินมาแต่พ่อ พวกมึงบักกัน บักได้สร้างนาๆ จะมายึดของกูได้จังได้ (ที่ดินพื้นที่นี้ใช้ทำกินมาตั้งแต่รุ่นพ่อ พวกมึงไม่ได้มาซุด มาทำด้วยกัน จะมายึดไปได้ยังงั้น)” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 58)

นายเสริมและนายสิงห์ไม่ยอมไปโอนที่ดินให้กับนายพก และทางการก็ไม่สามารถบังคับให้ทั้ง 2 คนไปโอนได้ ทั้ง 2 คนยังคงทำนาในที่ดินของตนเองต่อไป นายพกก็ไม่สามารถเข้าไปใช้ที่ดินแปลงนั้นได้ และทางการก็ไม่ยอมคืนเงินให้นายพกด้วย นายพกจึงเสียเงินให้หลวงไปเปล่าๆ โดยพื้นที่นาที่นายพกเสียเงินให้ทางการไปนั้นมีเนื้อที่ประมาณ 40 ไร่ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 58) จากเหตุการณ์ดังกล่าวเห็นได้ว่าปัญหาจากการไม่สามารถปรับตัวได้ทันของหมอลำโสภณและชาวบ้าน แต่การที่รัฐบาลมิได้มีการทำความเข้าใจกับราษฎรเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บภาษีที่ดิน จึงทำให้ชาวบ้านรวมถึงหมอลำโสภณไม่ยอมรับวิธีการที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงนำไปสู่การปฏิเสธไม่ปฏิบัติตามวิธีการใหม่ ทั้งนี้ เนื่องจากเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพอันเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของราษฎรนั้น เป็นเรื่องที่ชาวนาในภาคอีสานนั้น ประสบปัญหาและความยากลำบากอยู่แล้ว ดังนั้น เมื่อรัฐบาลเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีที่ดิน ซึ่งกระทบกับการดำเนินชีวิตของราษฎรในอีสาน จึงส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของราษฎรอย่างมาก อันเป็นสาเหตุให้หมอลำโสภณใช้เป็นประเด็นในการชักชวนราษฎรให้เข้าร่วมต่อต้านรัฐบาลได้โดยง่าย

3. การต่อต้านกฎหมายป่าไม้

ในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 นั้น รัฐบาลยังไม่ได้เข้มงวดกับการบังคับใช้พระราชบัญญัติรักษาป่าเท่าที่ควร การตัดไม้ในป่าของราษฎรนั้นยังไม่ใช้เรื่องยุ่งยากมากนัก นอกจากไม้ที่หวงห้ามแล้ว ราษฎรสามารถเข้าไปตัดไม้หรือหาของป่าได้โดยสะดวก แต่ในระยะเวลาต่อมา รัฐบาลต้องประสบกับปัญหาป่าไม้ที่ทรุดโทรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในภาคอีสาน จึงทำให้รัฐได้ตระหนักถึงปัญหานี้ ส่งผลให้รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ.2479 พระราชบัญญัตินี้มุ่งไปที่ราษฎรที่จะเข้าไปตัดไม้ในป่าต้องขออนุญาตจากทางรัฐก่อนแล้วจึงต้องจ่ายค่าธรรมเนียมในแต่ละครั้งที่จะตัดไม้ และราษฎรก็ไม่สามารถเข้าไปตัดไม้ได้ตามใจชอบเหมือนเช่นเคยแล้ว ยังต้องนำไม้มาทำประโยชน์ตามที่ได้แจ้งไว้กับทางรัฐเท่านั้น ก่อให้เกิดความยุ่งยากมากขึ้น สาเหตุที่ทำให้รัฐต้องมีการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้นี้อย่างเข้มงวด เนื่องจากรัฐต้องประสบกับปัญหาพื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์นั้นลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว จึงทำให้รัฐหันมาให้ความสนใจการรักษาพื้นที่ป่าอย่างจริงจังมากขึ้นโดยเฉพาะในภาคอีสาน

การเปลี่ยนแปลงกฎหมายป่าไม้ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของราษฎรที่สามารถจะตัดไม้ได้อย่างค่อนข้างจะอิสระ จึงทำให้หมอลำโสภณใช้ความเดือดร้อนในเรื่องป่าไม้ของชาวบ้านมาเป็นประเด็นในการต่อต้านรัฐบาล โดย กล่าวว่าต้นไม้นั้นเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่จำเป็นต้องขออนุญาตจากทางการ จนทำให้หมอลำโสภณมีเรื่องพิพาทกับครูใหญ่บุญเลิศ โดยครูบุญเลิศกล่าวหาว่า “หมอลำโสภณส่งเสริมให้ชาวบ้านไปตัดไม้มาทำบ้านเรือนโดยไม่ไปขออนุญาตจากทางการ” หมอลำโสภณก็ตอบกลับว่า “ต้นไม้นั้นเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รัฐบาลไม่ได้ปลูกต้นไม้ ทำไมต้องไปขออนุญาตจากรัฐบาล ทำไมจะต้องเสียค่าธรรมเนียมให้รัฐบาล ใครมีแรงก็ไปตัดมาเลย” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 57)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหมอลำโสภณได้ตั้งเอาปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรในอีสานอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐส่วนกลางที่มีต่อราษฎรในอีสาน มากระตุ้นให้ราษฎรเข้าร่วมการเคลื่อนไหว ทั้งนี้ น่าจะเกิดจากการที่หมอลำโสภณเป็นผู้ที่มีการศึกษา จึงสามารถที่จะรับทราบการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐส่วนกลาง และ

ตระหนักดีถึงผลกระทบที่จะมีต่อราษฎรในอีสานจึงสามารถจะหยิบยกเอาการเปลี่ยนนโยบายดังกล่าวของรัฐมาเป็นสิ่งปลุกเร้าราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวได้จำนวนมาก

ความเคลื่อนไหวของหมอลำโสกา พลตรี

การที่หมอลำโสกา พลตรี ตระหนักถึงความเดือดร้อนของราษฎรในอีสานที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ หมอลำโสกาจึงได้ใช้อำนาจการเป็นหมอลำร้องถ่ายทอดปัญหาต่างๆ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ราษฎรตระหนักถึงความเดือดร้อนอันเกิดจากรัฐบาล ราษฎรจะได้เกิดความไม่พอใจรัฐบาล และเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับตนเอง ก่อนที่หมอลำโสกาจะมีความคิดต่อต้านอำนาจรัฐ หมอลำโสกาล้มป่วยหนักจนสลบไป 3 วัน ก่อนสลบได้บอกลูกว่าอย่าเอาตัวเองไปเผา หลังจากสลบไป 3 วัน ก็ฟื้นขึ้นมาแล้วร้องไห้และบอกกับคนใกล้ชิดว่าเจ้านายกดขี่ข่มเหง และตั้งแต่นั้นมาหมอลำโสกา ก็พูดแต่เรื่องเจ้านายข่มเหงราษฎร ในช่วงแรกไม่ค่อยมีคนเชื่อ คนที่เชื่อและสมัครเป็นลูกศิษย์ส่วนใหญ่เป็นคนบ้านอื่น เช่น บ้านบึงแก ตำบลสำราญ บ้านหนองเชียงซุย บ้านโนนภู บ้านโคกสว่าง (เมื่อก่อนขึ้นกับตำบลสาวะถี ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอภูเวียง) บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี และบ้านป่าหวาย เป็นต้น (สุวิทย์ ธีรศาควัต และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 60)

เนื่องจากหมอลำโสกาเป็นหมอลำ เวลาไปแสดงหมอลำตามหมู่บ้านต่างๆ ก็จะนำเรื่องการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ที่ผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ที่ให้เด็กเรียนในโรงเรียนประจำและใช้ภาษาไทยกลางในการเล่าเรียนและการสื่อสารระหว่างครูกับนักเรียนก็จะใช้ภาษาไทยกลาง รวมถึงการกดขี่ของข้าราชการ ทั้งในเรื่องการเก็บภาษีต่างๆ เช่น ภาษีที่ดิน ภาษีป่าไม้ ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน เรื่องเหล่านี้หมอลำโสกาจะนำไปร้องให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำ โดยชาวบ้านที่เป็นบุคคลร่วมสมัยอย่าง นายสมาน ทองบ้านทุ่ม (นายสมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556) ได้ให้ข้อมูลว่า หมอลำโสกา พลตรีนี้นั้นมีลักษณะเป็น หมอธรรม มากกว่า หมอลำ หมอลำโสกาจะร้องกลอนลำที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองโดยส่วนใหญ่ และทุกครั้งที่มีหมอลำโสกาไปแสดงที่ไหน ก็จะมีชาวบ้านตามไปดูเป็นจำนวนมากโดยมีทั้งคนในพื้นที่และจากหมู่บ้านอื่นตามมาดูทุกครั้งที่มีการแสดง หมอลำโสกาเป็นที่ชื่นชอบของชาวบ้านมากและมีชื่อเสียงโด่งดังมาก มีแต่คนอยากที่จะเห็นตัวจริงของหมอลำโสกา (นายสมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556)

นอกจากการร้องหมอลำแล้วหมอลำโสกา ยังได้บอกคำพยากรณ์ไว้ด้วยว่า “เสาซื่อออกดอก” ก็คือ เสาไฟฟ้า (นายสมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556) “ม้าซีโปงเขา” คือรถจักรยานยนต์ “โบกกลมกัณฑ์ สิบวันจึงเปิดเทียหนึ่ง แต่มีไผ่เป็นหนึ่งกัน” คือสลากกินแบ่งรัฐบาล “กระตายน้อยสองนิ้วใครก็ซื้อได้ บางคนซื้อน้อย ผัวเมียขมิดกัน ผัวก็ซื้อเป็น เมียก็ซื้อเป็น ลูกก็ซื้อเป็น” คือห่วยเถื่อน “เหมิงบ้านจะมีไถ” คือจากที่ใช้ควายไถนาจะเลิกไป เหลือแต่รถไถเดินตามหมู่บ้านละ 2 - 3 คัน “ทางย่าง 9 คีน 10 คีน จะย่างมือเดียว” คือจะมีถนนราดยาง จากที่เคยเดินทาง 9 - 10 วัน จะใช้เวลาเดินทางด้วยรถยนต์ภายในวันเดียว “เขาตีมวยอยู่เมืองนอก จะนอนฟังอยู่บ้านก็ได้” คือ วิทย์ โทรทัศน์ “เขาลำอยู่ทิศใด ย่างตามทางฟังก็ได้ หรือ จะมีของน้อยหิวไป ฟังได้เป็นร้อยเป็นพัน” คือ วิทย์ทรานซิสเตอร์ “ต่อไปนี้พระยาแมงงอดก็จะ มี พระยาขอดก้นหอยก็จะ มี มันซิเดอดซ้ออัน มันซิเจ็บซิววด ปกครองบ้านบ่เป็นธรรม” คือรัฐบาลที่ปกครองเป็นคนไม่ดี ลูก่ออำนาจจะปกครองบ้านเมืองแบบเผด็จการ บ้านเมืองหาความเป็นธรรมไม่ได้ (สุวิทย์ ธีรศาควัต, 2556)

จากคำพยากรณ์เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านศรัทธาในความสามารถของหมอลำโสกาที่สามารถล่วงรู้อนาคตได้ นอกจากคำพยากรณ์แล้วหมอลำโสกา ยังจำพุทธทำนายได้ทุกข้อ ด้วยลักษณะการเคลื่อนไหวของหมอลำโสกาที่เที่ยวแสดงหมอลำไปตามหมู่บ้านต่างๆ และมีการพยากรณ์อนาคตรวมถึงความรู้เกี่ยวกับพุทธทำนายนั้น ก็ให้เห็นได้ว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับภพภูมิบุญในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่มีการทำนายว่าจะเกิดภัยพิบัติขึ้นในอีสาน แต่ในเหตุการณ์ของหมอลำโสกา นี้ จะเป็นการทำนายถึงอนาคตที่จะมีความเจริญก้าวหน้ามีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ รวมถึงความเป็นไปของเหตุการณ์ทางการเมืองด้วย จากคำพยากรณ์ของหมอลำโสกา สันนิษฐานได้ว่า หมอลำโสกาอาจจะไม่ได้ล่วงรู้

อนาคตตามที่ชาวบ้านเข้าใจกัน แต่หากเป็นการเดินทางมากรุงเทพฯ ของหมอลำโสภาก็ได้พบกับสิ่งแปลกใหม่ที่ยังไม่มีในบ้านสาวะถี และจังหวัดใกล้เคียง ทั้งเสาไฟฟ้า รถยนต์ วิทยุ โทรทัศน์ หรือแม้แต่สลากกินแบ่งรัฐบาล ซึ่งทำให้หมอลำโสภาก็ได้นำเอาสิ่งๆ ที่พบเห็นนั้นมาพยากรณ์ถึงวิวัฒนาการของบ้านเมืองในอนาคต เพื่อสร้างแรงศรัทธาให้กับตัวเอง และเพื่อชักชวนให้ชาวบ้านมาเข้าร่วมกลุ่มในการต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด

การปราบปรามกบฏหมอลำโสภาก พลตรี

ด้วยเหตุที่หมอลำโสภาก็จะพูดเกี่ยวกับเรื่องการเมือง การกบฏของเจ้านายในการแสดงหมอลำอยู่เสมอๆ ทำให้ทางการเกิดความหวาดระแวงและเกรงว่าเหตุการณ์จะลุกลามได้ จึงได้เข้าจับกุมหมอลำโสภากและลูกศิษย์ระดับแกนนำ ในครั้งแรกจับไป 11 คน (ไม่ปรากฏวันที่ที่แน่ชัดว่าหมอลำโสภากถูกจับไปวันที่เท่าใด แต่คาดว่าน่าจะถูกจับที่บ้านป่าหวายซึ่งเป็นบ้านของภรรยา หรือที่บ้านสาวะถีก็ได้) แล้วเอาไปขังไว้ที่ตัวเมืองขอนแก่นเป็นเวลา 15 วัน ตัวหมอลำโสภากและลูกศิษย์ได้รับการปล่อยออกมา แต่หมอลำโสภากก็ไม่ได้เลิกแสดงหมอลำโดยหยิบเอาเรื่องเกี่ยวกับการเมืองมาพูดอีก จึงทำให้โดนจับเป็นครั้งที่ 2 คราวนี้ทางการจับได้ 20 คน ไปขังไว้ที่ตัวเมืองขอนแก่นเหมือนเดิม ในครั้งนี้ไม่ปรากฏว่าทางการได้ขังหมอลำโสภากี่วันแล้วจึงปล่อยตัวออกมาอีกครั้ง แต่หมอลำโสภากก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเหมือนคนทั่วไป แต่ยังทำการปลุกระดมชาวบ้านอยู่เช่นเคย และยังมีคนมาฟังหมอลำโสภากมากขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้การจับกุมครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในขณะนั้นหมอลำโสภากอายุ 58 ปี (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 56)

ขุนวรรณภูมิวิจารณ์ นายอำเภอ กับฝ่ายตำรวจเห็นว่า ถ้าปล่อยให้หมอลำโสภากแสดงหมอลำ โดยเอาเรื่องการเมืองกบฏของรัฐบาลมาร้องเพื่อปลุกระดมไปเรื่อยๆ เกรงว่าชาวบ้านทั้งจังหวัดจะลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจรัฐได้ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2556) จึงได้วางแผนจับกุมหมอลำโสภาก แต่เนื่องจากในสมัยนั้นตำรวจมีน้อย จึงได้ขอกำลังตำรวจได้เพียง 6 คน ซึ่งไม่เพียงพอ ทางกำนันจึงอาสาช่วยด้วยแล้วยังมีครูอาสาสมัครไปช่วยจับด้วยอีก 3 คน รวมทั้งครูบุญเลิศ คู่ปรับของหมอลำโสภาก โดยในวันที่ 16 ธันวาคม 2483 เวลาประมาณ 2 – 3 ทุ่ม ขณะที่หมอลำโสภากกำลังแสดงหมอลำอยู่ที่บ้านสาวะถี มีผู้คนจากหลายหมู่บ้านมาฟัง บางคนเดินทางมา 40 กม. เพื่อมาฟังหมอลำโสภาก ในคืนนั้นมีชาวบ้านมาฟังหมอลำโสภากประมาณ 200 – 300 คน เรื่องที่หมอลำโสภากพูดในคืนวันนั้นเป็นเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองว่า

เดี๋ยวนี้ไม่ทำอย่างโบราณ รัฐบาลเดี๋ยวนี้กดขี่ข่มเหงราษฎร เมื่อก่อนจะซื้อขายที่ดินก็ทำกันง่ายๆ ไม่ยุ่งยาก ไม่ต้องมีสัญญาซื้อขายกัน ก็ไม่เคยมีปัญหา แต่ทุกวันนี้ทางการบังคับให้ต้องทำหนังสือสัญญาซื้อขายกัน นอกจากนี้ยังพูดถึงภาษีที่ดิน ที่ดินไม่ต้องเสีย ที่ดินมันอยู่แล้วตามธรรมชาติ เราเป็นคนลงแรงทำไร่ทำนา หลวงไม่ได้ทำอะไรให้เราทำไม่จะต้องเสียภาษีที่ดินให้หลวง (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536: 60)

ภายหลังจากที่หมอลำโสภากแสดงไปได้ไม่ถึงชั่วโมง ตำรวจกับอาสาสมัครก็เข้าจับกุม ทำให้ชาวบ้านที่กำลังชมการแสดงอยู่นั้นแตกตื่นหนีไปคนละทิศละทาง ในที่สุดก็สามารถจับหมอลำโสภาก นายเสริม นายสิงห์ นายคุษ เป็นหัวหน้าและแกนนำ และจับชาวบ้านที่ไปฟังได้ รวมทั้งหมด 116 คน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 60) ทุกคนไม่มีใครพกอาวุธ ตำรวจเอาตัวไปไว้ที่โรงเรียนบ้านสาวะถี วันรุ่งขึ้นก็นำไปที่อำเภอ ขอให้ทางการตั้งคือ “กบฏภายใน” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549 : 93). ศาลพิพากษาให้จำคุกหมอลำโสภาก นายสิงห์ นายเสริม นายคุษ ตลอดชีวิต แต่ศาลกรมหลวงให้เหลือจำคุก 16 ปี (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 60) โดยส่งไปจำคุกที่เรือนจำบางขวาง กรุงเทพมหานคร ส่วนผู้ต้องหาที่เหลือศาลปล่อยตัวไป หลังจากถูกจำคุกได้ 2 ปี ทางกรมได้นำ หมอลำโสภากและนายคุษ ซึ่งเป็นศิษย์ของหมอลำโสภากไปถ่วงน้ำ (นายสมาน ทองบ้านทุ่ม, 2556) ที่คลองบางซื่อแต่ปรากฏว่า เมื่อถึงนักโทษทั้งสองขึ้นมาทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ ทางกรมจึงปล่อยตัวนักโทษในคดีนี้ทั้งหมด แต่นักโทษ 1 ใน 4 เสียชีวิตไปแล้วระหว่างจำคุก นักโทษที่เหลือ 3 คน ถูกนำมาไว้ที่เรือนจำขอนแก่นเพื่อปล่อยตัว แต่หมอลำโสภากยังไม่ทันได้เป็นอิสระภาพ

ก็เสียชีวิตเนื่องจากปวดฟัน เจ้าหน้าที่เรือนจำชื่อ เสมียนคำ ได้ฉีดยาแก้ปวดให้ หลังจากฉีดยาได้ 1 วัน หมอลำโสภาก็เสียชีวิต (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก, 2536 : 60) การตายของหมอลำโสภาก็ยังเป็นปริศนามาถึงปัจจุบัน ว่าตายเพราะแพ้ยารือตายเพราะทางการฆ่า ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่าตายเพราะทางการต้องการให้หมอลำโสภาคาย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546 : 533) นอกจากการตายของหมอลำโสภาก็ยังเป็นปริศนา อีกทั้งศพของหมอลำโสภาก็เป็นปริศนาอีกด้วย เนื่องจากเมื่อหมอลำโสภาคาย ทางเรือนจำก็นำไปฝังในเรือนจำ เพราะไม่รู้ว่าเมื่อไรญาติจะมารับศพ ฝังไว้ 3 วัน วันที่ 4 ญาติมาขอรับศพเพื่อเอาไปเผา ปรากฏว่าเมื่อขุดหลุมศพขึ้นมาก็ไม่พบศพของหมอลำโสภาคาย เหลือแต่เสื้อผ้าที่ห่อศพกับผ้าขาวม้าที่หมอลำโสภานุ่ง ซึ่งในขณะที่ฝังศพนั้นก็มีคนเห็นหลายคน ดังนั้นการตายของหมอลำโสภาก็ยังปริศนามาถึงปัจจุบัน หมอลำโสภาก็ถูกจับเมื่ออายุ 58 ปี ถึงแก่กรรมประมาณปี พ.ศ. 2485 ถึงต้นปีพ.ศ. 2486 มีอายุ 60 ปี

สรุป

จากปัจจัยความไม่พอใจการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อการดำเนินชีวิตของราษฎรในอีสาน ทั้งทางด้านการศึกษา การทำนา การตัดไม้ จึงทำให้หมอลำโสภาก็เป็นหมอลำที่มีความรู้ มีฐานะ และเคยได้ศึกษาเรื่องธรรมะ จึงได้ใช้ปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรอันเกิดจากรัฐส่วนกลางมาใช้ในการปลุกเร้าราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐโดยผ่านการร้องหมอลำไปตามสถานที่ต่างๆ จึงทำให้ผู้คนคล้อยตามและให้การสนับสนุนหมอลำโสภาคาย พลตรี ดังนั้น ทางทหารจึงตระหนักถึงปัญหาอันเกิดจากการแสดงหมอลำ ของหมอลำโสภาคาย พลตรี จึงได้มีการปราบปรามตั้งแต่ขั้นเบาแต่หมอลำโสภาคาย พลตรี ก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ยังคงแสดงหมอลำกระตุ้นให้ราษฎรไม่พอใจรัฐบาล จึงนำไปสู่การจับกุมและปราบปรามอย่างจริงจัง

เอกสารอ้างอิง

- กฎกระทรวงการคลัง ออกตามความในประมวลรัษฎากร ว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่. (2482). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 56. วันที่ 24 เมษายน 2482.
- กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการรักษาป่า พ.ศ. 2456. (2456). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 30. วันที่ 1 มีนาคม 2456.
- กฎข้อบังคับว่าด้วยการสำรวจและการเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ. 2458. (2458). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 32. วันที่ 30 มกราคม 2458.
- กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2458
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. (2481). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- นิติ กลีโกศล. (2525). การเก็บค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร
- ประกาศแก้ไขประกาศออกโฉนดที่ดิน. (2445). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 19. 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2445
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2456. (2456). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 30. วันที่ 1 มีนาคม 2456.
- พระราชบัญญัติรักษาป่า (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 53. วันที่ 29 พฤศจิกายน 2479.
- พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา. (2443, 18 พฤศจิกายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 17.
- พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481. (2482). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 56. วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 หน้า 1

เอกสารอ้างอิง

- ระลึก ธาณี. (2522). **นโยบายและการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของประเทศไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503)**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สายสกุล เดชาบุตร. (2555). **กบฏไพร่ หรือ ฝิ่นญู ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจเหนือแผ่นดินสยาม**. กรุงเทพฯ : ยิปซี กรู๊ป.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *ร.6. ศ.13/3*. เรื่อง รายงานข้าหลวงตรวจการศึกษามณฑลนครราชสีมา (3 ตุลาคม พ.ศ. 2458)
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *ศธ. 39/8* เรื่อง รายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 ครั้งที่ 6 วันอังคารที่ 12 พ.ศ. 2479.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) *สร.0201.22/2*. เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่ กระชวงเสถียรตรวจตราราชการหัวเมือง (28 มกราคม 2475 – 26 กันยายน 2483)
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) *สร.0201.22/15*. เรื่อง ข้าราชการผู้ใหญ่กระทรวงโฆษณาการตรวจราชการภาคเหนือและอีสาน พ.ศ. 2482.
- สุวิทย์ ธีรศาศวัต; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2537). **กบฏผู้มีบุญโสภากแห่งบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น**. ขอนแก่น : ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2549). **ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สัมภาษณ์

- สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (13 มีนาคม 2556). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์ (สุวิทย์ ธีรศาศวัต ดำรงตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปัจจุบันอายุ 66 ปี เคยลงพื้นที่ในหมู่บ้านสาวะถีเมื่อปี 2533 และได้สัมภาษณ์กับชาวบ้านที่เคยร่วมเหตุการณ์หมอลำโสภานายสมาน ทองบ้านทุ่ม. (14 มีนาคม 2556). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์ ขณะที่สัมภาษณ์อายุ 85 ปี นายสมาน ทองบ้านทุ่มเป็นผู้ร่วมเหตุการณ์ที่เหลืออยู่เพียงคนเดียว ในขณะนี้ ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์อายุ 11 ปี

นโยบายชาตินิยมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามกับการต่อต้านการเผยแพร่
คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส พ.ศ. 2481 – 2487

Pibulsongkram's Nationalist Policy and the Opposition to the Dissemination
of Christianity of French Missionaries, 1938 - 1944.

นายสิทธิโชค อนุจันทร์

นักศึกษาปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

มูลเหตุที่นำไปสู่การดำเนินนโยบายต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเกิดจากกรณีพิพาทระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสในสงครามอินโดจีน เมื่อพ.ศ.2483 ซึ่งมีผลกระทบต่อความรู้สึกของประชาชนคนไทยส่วนหนึ่งที่มีสำนึกของความเป็นชาตินิยมและเห็นว่าคริสต์ศาสนาเป็นศาสนาของชนชาติศัตรู โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบายปลูกกระแสชาตินิยมด้วยการสร้างศัตรูร่วมทางการเมือง คือ ชาวตะวันตกโดยเฉพาะกับฝรั่งเศส จากปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าวระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อมาประกอบกับความคิดในเรื่องชาตินิยมไทยที่ถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติคนไทยต้องนับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น รัฐบาลจึงออกนโยบายต่างๆ ที่มีลักษณะกีดกันคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นและคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนา เพื่อให้ละทิ้งความเชื่อเดิมแล้วเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาแทน นอกจากนี้รัฐบาลยังมีความหวาดระแวงว่าบาทหลวงและผู้ที่ยึดถือคริสต์ศาสนาจะทำตัวเป็นสายลับหรือพวกแนวที่ 5 ให้กับประเทศฝรั่งเศส จากความรู้สึกหวาดระแวงบาทหลวงฝรั่งเศสและคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนา ทำให้คนไทยบางกลุ่มได้รวมตัวกันต่อต้านคริสต์ศาสนาและนำไปสู่การเคลื่อนไหวในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการออกไปปลิวปลูกไร่และประกาศชักชวนให้โจมตีหลักคำสอนของคริสต์ศาสนา นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ดำเนินการเข้ายึดทรัพย์สินของมิสซังสยาม ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยชนศัตรูและทรัพย์สินของชนชาติศัตรู พุทธศักราช 2485 เพราะเห็นว่า มิสซังสยามเป็นของประเทศฝรั่งเศส บาทหลวงที่เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในประเทศไทยและประมุขแห่งมิสซังสยามล้วนแต่เป็นชาวฝรั่งเศสทั้งสิ้น

จากสถานการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสและคริสตชนที่เป็นคนไทย ดังเช่น พ.ศ.2483 คริสตชนในเขตหมู่บ้านสองคอน จังหวัดนครพนม ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจสังหาร 7 ราย เนื่องจากไม่ยอมเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาตามนโยบายของรัฐบาล และพ.ศ.2484 บาทหลวงนิโคลาส บุญเกิด กฤษบำรุง ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมและศาลตัดสินในข้อหาภักฎภายในราชอาณาจักร ผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนาจึงถูกมองว่าเป็นผู้นิยมฝรั่งเศส และคริสต์ศาสนานั้นคนไทยโดยทั่วไปก็เข้าใจว่าเป็นศาสนาของฝรั่งเศสเพราะถูกนำมาเผยแพร่โดยคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ดังนั้นการดำเนินนโยบายชาตินิยมและการเน้นพระพุทธศาสนาของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้นำไปสู่การดำเนินการและการเคลื่อนไหวต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในเมืองไทยอย่างจริงจัง รวมถึงความขัดแย้งกันเองภายในกลุ่มผู้นับถือคริสต์ศาสนาในประเทศไทยอีกด้วย

คำสำคัญ: จอมพล ป. พิบูลสงคราม นโยบายชาตินิยม คณะบาทหลวงฝรั่งเศส

Abstract

The opposition of Pibulsongkram government to the dissemination of Christianity conducted by French missionaries was mainly caused by the disputes between France and Thailand during the Indochinese War in 1940. This had a strong effect on Thai nationalists and they considered that Christianity was the enemy's religion. The situation was aggravated when the government tried to arouse nationalism among people by making them feel that western people, especially the French were their common enemy. Together with implanting nationalist notions that Buddhism was the state religion and Thai people should be Buddhists only, the government then held policies which discriminated Thai Buddhists and Thais with other faiths or Christian Thais so that they would convert from their old faith to Buddhism.

Moreover, the government was concerned that priests and Christian Thais were spies working for France. Being wary with French priests and Christian Thais, certain Thais gathered to oppose Christianity and voiced their discontent through various ways. For example, they issued leaflets with urging notes or persuaded people to attack Christian teachings. In addition, the government confiscated the Siam Missionary's properties by means of the 1942 act concerning hostile countries and their properties. This owed to the belief that the Missionary belonged to France since the missionaries who came to practice their faith in Thailand and the head of the Siam Missionary were all French.

The situation above affected the dissemination of Christianity and Thai Christians. For instance, in 1940, seven Christian Thais who lived in Song Korn Village, Nakhon Phanom Province, were killed by the police as they refused to convert to Buddhism as demanded by the government. Also, in 1941 the Thai priest named Nicholas Bunkoed Kritbamrung was arrested by the police and the court ruled out that he was a rebel. Christian Thais were considered pro-French as people in general believed that Christianity was the religion of France as French missionaries disseminated this religion. Thus, nationalist policies and the emphasis on Buddhism drove Pibulsongkram government to move seriously against the dissemination of Christianity in Thailand and also caused conflicts among Christian Thais also occurred.

Keywords: *Pibulsongkram, Nationalist Policy, Christianity*

บทนำ

สงครามอินโดจีน พ.ศ.2483 ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสก่อให้เกิดผลกระทบต่อความรู้สึกของประชาชนคนไทยส่วนหนึ่งที่มีสำนึกของความเป็นชาตินิยมและมองว่าคริสต์ศาสนาเป็นศาสนาของชนชาติศัตรู (สุรชัย ชุ่มศรีพันธุ์, 2543: 34-35) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบายปลุกกระแสชาตินิยมด้วยการสร้างศัตรูร่วมทางการเมือง คือ ชาวตะวันตกโดยเฉพาะกับฝรั่งเศส เนื่องจากว่ารัฐบาลมีความเห็นว่าเป็นดินแดนที่ไต่เสียไปให้กับฝรั่งเศสในคราว ร.ศ.112 นั้น เป็นการเสีย "เกียรติภูมิ" ของชาติและเป็นภาระหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องกู้เกียรติภูมิกลับคืนมา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2544 : 263) ซึ่งรัฐบาลนำเอาเหตุการณ์ ร.ศ.112 ที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ 5 มาเป็นเครื่องมือในการปลุกกระแสชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนคนไทย เพื่อดำเนินการเรียกร้องดินแดนบริเวณแม่น้ำโขง อันได้แก่ ลาวและกัมพูชา ซึ่งเคยเป็นดินแดนของไทยมาก่อน คืนจากฝรั่งเศส

จากปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าวระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อมาประกอบกับความคิดในเรื่องชาตินิยมไทย ที่ถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยต้องนับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น จากนโยบายส่งเสริมและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้ประกาศเจตนารมณ์ว่า “พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาประจำชาติ” (มานิตย์ นवलลอ, 2540 : 186-187) ตลอดจนมีมาตรการต่าง ๆ ที่จะให้คนต่างศาสนาหันมานับถือพระพุทธศาสนาให้เหมือนกันหมดทั้งประเทศ ดังใจความในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้แสดงความเห็นไว้ว่า “ในรัฐธรรมนูญก็บังคับไว้ในหลวงเป็นพุทธมามกะ คนไทยทุกคนก็ต้องนับถือศาสนาพุทธเหมือนพระมหากษัตริย์ด้วยจึงจะถูกต้อง” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี, 2484) ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ออกนโยบายต่าง ๆ ที่มีลักษณะกีดกันคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นและคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนา เพื่อให้ละทิ้งความเชื่อเดิมแล้วเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาแทน เช่น ลูกจ้างฝ่ายปกครองที่ไม่ประกาศตัวเป็นพุทธมามกะก็จะถูกบังคับให้ออกจากงาน โรงเรียนคาทอลิกบางแห่งถูกสั่งให้ปิดโรงเรียน เด็กนักเรียนที่เป็นคาทอลิกถูกบีบบังคับให้กราบไหว้พระพุทธรูป เป็นต้น (เกษมวัฒน์ เปรมมงคล, 2548: จ) ดังความตอนหนึ่งในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484 หลวงอดุลยเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “ที่ประชุมได้ลงมติให้พยายามชักชวนข้าราชการที่นับถือศาสนาคริสต์ให้มานับถือศาสนาพุทธให้หมด หากผู้ใดไม่ยอมเปลี่ยนก็ให้ทางราชการตั้งข้อรังเกียจต่าง ๆ เช่น ไม่พิจารณาเลื่อนเงินเดือน เป็นต้น แต่บัดนี้กระทรวงทบวงกรมบางแห่งยังรับคนที่นับถือศาสนาคริสต์เข้ารับราชการใหม่อีก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าถ้าจะปล่อยให้กระทำไปเช่นนี้แล้ว คนถือศาสนาคริสต์ก็ยังคงมีในวงการอยู่ไม่รู้จักหมดสิ้นตลอดไป ฉะนั้นจึงเห็นว่าน่าจะได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า คนที่จะรับราชการใหม่นั้น ถ้าเป็นคนที่นับถือศาสนาคริสต์ ไม่ควรรับไว้เลย” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 22/2484 วันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2484)

นอกจากนี้รัฐบาลยังมีความหวาดระแวงว่าบาทหลวงและผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์จะทำตัวเป็นสายลับให้กับประเทศฝรั่งเศส ดังรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2484 มีใจความว่า “ตั้งแต่เกิดพิพาทกับอินโดจีนมา ข้อสำคัญอยู่ที่เรื่องแนวที่ 5 พวกแนวที่ 5 เท่าที่จับได้มักมาจาก คนไทยที่ไปถือศาสนาอื่น และในการรบคราวนี้รู้สึกว่ ศาสนาโรมันคาทอลิกไม่ไหว พวกนับถือศาสนาอื่นขายชาติทุกคน เห็นว่าถ้าขึ้นปล่อยพวกคาโธลิกไว้ ศาสนาคริสต์ตั้งมั่นตั้งเอาชีวิตจิตใจคนไทยไปหมด เหลือแต่กายเป็นไทย จิตใจเป็นอื่น” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 1/2484 วันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2484) จากความรู้สึกหวาดระแวงบาทหลวงฝรั่งเศสและคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนาที่มีเพิ่มมากขึ้น ทำให้คนไทยบางกลุ่มได้รวมตัวกันต่อต้านคริสต์ศาสนาและนำไปสู่การเคลื่อนไหวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มีการออกไปปลิวปลุกเร้าและประกาศชักชวนให้โจมตีหลักคำสอนของคริสต์ศาสนา เป็นต้น

จากสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสยามกับฝรั่งเศสและการสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐบาลด้วยการสร้างกระแส “ความเป็นไทย” และการส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ได้ส่งผลกระทบต่อการเผยแผ่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสและคริสตชนที่เป็นคนไทยด้วย ดังเช่นในกรณีของคริสตชนในเขตหมู่บ้านสองคอน จังหวัดนครพนม ที่ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจสังหารถึง 7 ชีวิต เนื่องจากไม่ยอมเปลี่ยนใจมานับถือพระพุทธศาสนา (สมรชัย กระแสสิงห์, 2012 : 12-34) หรือในกรณีที่มีการข่มขู่ผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนา โดยทางเจ้าหน้าที่ได้อ้างว่าได้รับคำสั่งจากรัฐบาล ให้มากำจัดผู้ที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนา ซึ่งการกระทำดังกล่าวมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่ถูกปลุกเร้าให้เกลียดชังฝรั่งเศส ดังนั้นผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนาจึงถูกมองว่าเป็นผู้นิยมฝรั่งเศส และคริสต์ศาสนานั้นคนไทยโดยทั่วไปก็เข้าใจว่าเป็น “ศาสนาของฝรั่งเศส” เพราะได้ถูกนำมาเผยแผ่โดยคณะบาทหลวงจากประเทศฝรั่งเศส ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่านโยบายของรัฐบาลไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เน้น “ความเป็นไทย” และสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย จึงเป็นการต่อต้านอิทธิพลของชาวต่างชาติในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อคริสต์ศาสนาที่เผยแผ่โดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส บาทหลวงชาวไทย รวมทั้งคริสตชนที่เป็นคนไทย คนจีน และคนญวน

การดำเนินนโยบายชาตินิยมไทยและการเน้นพระพุทธศาสนาของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้นำไปสู่การดำเนินการและการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในเมืองไทยที่จริงจังมากยิ่งขึ้น ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองไทยและยังก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านคริสต์ศาสนารวมถึงความขัดแย้งกันเองภายในกลุ่มผู้นับถือคริสต์ศาสนาในเมืองไทยอีกด้วย ผู้วิจัยจึงมีความสนใจประเด็นเรื่อง “ชาตินิยม” กับคริสต์ศาสนาในช่วงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ.2481 – 2487 ซึ่งยังไม่มีการศึกษาถึงการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส เพื่อที่จะสืบค้นสาเหตุและข้อเท็จจริงที่ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นำนโยบายชาตินิยมมาใช้ในการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาและการดำเนินการของรัฐบาลว่ามีผลกระทบต่อการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส

การต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำประเทศที่สืบทอดเจตนารมณ์ของคณะราษฎร ซึ่งได้พยายามแสวงหาเอกลักษณ์โดยการสร้างวัฒนธรรมใหม่ ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นรูปแบบประชาธิปไตย โดยวัฒนธรรมใหม่ดังกล่าวขึ้นอยู่กับพื้นฐานของอุดมการณ์ชาตินิยม ลักษณะสำคัญของชาตินิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประการหนึ่งคือ อุดมการณ์ชาตินิยมที่เน้นความยิ่งใหญ่และให้ความสำคัญต่อเชื้อชาติไทยนั้น เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนชื่อจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” ให้ต้องตามเชื้อชาติ สร้างจิตสำนึกของความเป็นชาติ ซึ่งมีนัยถึงดินแดนชาวเชื้อชาติเดียวกันไว้ (พรภิรมณ์ เชียงกุล, 2535 : 71-74) ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของสื่อต่างๆ ทั้งการเขียนประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย การโฆษณาหรือจัดรายการวิทยุชื่อ “รายการสนทนานายมัน นายคง” เป็นต้น ที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของเผ่าพันธุ์และปลูกฝังวัฒนธรรมใหม่ เป็นการเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมและชักชวนให้ประชาชนประพฤติตนตามนโยบายของรัฐบาล

วิธีการหนึ่งที่จอมพล ป. พิบูลสงครามใช้ในการสร้างและมีผลกระทบต่อคริสตชนในประเทศไทยมากที่สุด คือนโยบายการใช้พระพุทธศาสนาเป็นการสร้างเอกภาพของชาติ รัฐบาลมีความต้องการใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการปลุกกระแส “ชาตินิยมไทย” โดยการที่รัฐบาลในสมัยนี้ต้องการที่จะให้คนไทยทุกคนหันมานับถือพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484 เรื่องจากคำถามของหลวงวิจิตรวาทการว่า “คนที่นับถือศาสนาอื่นแล้วไม่ยอมเปลี่ยนนั้น ทางราชการจะถือเป็นข้อรังเกียจไหม” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 7/2484 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484) ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีทัศนะเห็นว่า การที่คนไทยไม่ยอมเปลี่ยนศาสนานั้นเป็นข้อรังเกียจโดยเห็นว่าคนไทยทั้งหมดควรจะนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ไทย เนื่องจากเป็นข้อกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ ดังนั้นคนไทยก็ควรที่จะเป็นพุทธมามกะ เช่นกับพระองค์ และเห็นว่าทางราชการควรจะต้องขอกัดกันสำหรับคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นไม่ให้ได้รับประโยชน์เช่นเดียวกับคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งนี้คงจะเพื่อต้องการให้คนไทยเหล่านั้นรู้สึกว่าการนับถือศาสนาอื่นนั้นทำให้ตนเสียประโยชน์ จะได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ดังใจความว่า

รังเกียจ ข้าพเจ้าถือว่าคนไทยทุกคนต้องเคารพพระเจ้าอยู่หัว ตามรัฐธรรมนูญบอกว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ แล้วทำไมคนไทยจะต้องไม่เป็นพุทธมามกะ สำหรับกระทรวงกลาโหมนั้น เมื่อใครเปลี่ยนแล้วให้หวัดด้วย และใครจะขอให้ทางจังหวัดทำพิธีเสียเช่นเดียวกับพระพุทธธรรมทุกๆ จังหวัด และใครจะขอให้ทุกๆ กระทรวงถือหลักการว่า ต่อไปใครถือศาสนาคริสต์ไม่รับ

(รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 7/2484 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484)

หรือความเห็นของของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เห็นว่าคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นเป็นจำนวนมาก ดังนั้นทางราชการควรจะทำการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เพื่อให้คนไทยทุกคนเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ดังใจความว่า

ได้สั่งให้กระทรวงทบวงกรมต่างๆ สำนักรวจว่ามีผู้ใดบ้างที่ไม่ถือพุทธศาสนา บัดนี้เขาได้รายงานมาแล้วปรากฏว่ามีข้าราชการเป็นจำนวนมากที่นับถือศาสนาอื่น แม้แต่ในบ้านข้าพเจ้าก็มีผู้ถือคาโธลิก ตามรายงานสังเกตดูพวกผู้หญิงชอบเป็นคริสตังมาก ฉะนั้นจึงขอชักชวนคนถือศาสนาอื่นให้เปลี่ยนเป็นพุทธมากจะเสียคืออยากจะทำการเผยแพร่พุทธศาสนา เพราะนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดทำการเผยแพร่เลย ส่วนในกรณีที่เรารู้จักชวนคนไทยถือพุทธศาสนานั้น จะเรียกว่าผิดรัฐธรรมนูญไม่ได้ ถ้าใครมาถามว่าทำไมก็ให้บอกว่า เพราะแนวที่ 5 เป็นพวกโรมันคาทอลิกทั้งนั้น ในรัฐธรรมนูญก็บังคับให้ในหลวงเป็นพุทธมามกะ และให้ทุกๆ คนนับถือพระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพสักการะตามรัฐธรรมนูญ คนไทยทุกคนก็ต้องนับถือพุทธศาสนาเหมือนกันพระมหากษัตริย์ด้วย จึงจะถูกต้อง

(รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 8/2484 วันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484)

นอกจากการให้คนไทยทุกคนหันมานับถือพระพุทธศาสนาจะเป็นนโยบายของรัฐที่ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนดังกล่าวแล้ว รัฐบาลยังได้ดำเนินการในทางปฏิบัติ เพื่อที่จะกีดกันคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นให้เสียประโยชน์ในการเข้ารับราชการ เพื่อที่จะให้คนไทยเหล่านั้นเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังปรากฏว่ากรมตำรวจได้มีระเบียบราชการที่ไม่ประสงค์จะรับคนนับถือศาสนาอื่นเข้าทำงานในกรมตำรวจ เพื่อที่จะให้คนไทยที่ประสงค์จะทำงานในกรมตำรวจเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ดังความว่า

กรมตำรวจจึงไม่ประสงค์จะรับคนนับถือศาสนาอื่นเข้าเป็นตำรวจ ฉะนั้นจึงได้ออกข้อบังคับในการรับสมัครเข้าเป็นข้าราชการตำรวจขึ้นไว้มีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1. ห้ามมิให้รับบุคคลซึ่งนับถือศาสนาอื่นนอกจากพุทธศาสนาเข้าเป็นข้าราชการตำรวจ
2. ภายใต้ข้อบังคับข้อ 1 แห่งข้อบังคับนี้ ย่อมไม่กระทบกระเทือนถึงข้าราชการตำรวจซึ่งประจำการอยู่ ที่นับถือศาสนาอื่นอยู่ก่อนวันใช้ข้อบังคับนี้แล้ว แต่ให้พึงเข้าใจว่ากรมตำรวจจะรู้สึกพอใจ ถ้าตำรวจใดได้เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาด้วยความสมัครใจตนเอง และขออนุโมทนาในส่วนกุศลนี้ด้วย

(รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 23/2484 วันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2484)

จากการวางหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จอมพล ป. พิบูลสงครามก็เห็นว่าเป็นนโยบายที่ดี จึงได้แสดงความเห็นว่า “เมืองไทยเป็นของไทยมิควรจะให้คนศาสนาอื่นอยู่ อยากจะขอแรงกระทรวงต่างๆ ให้ดำเนินการตามแบบกรมตำรวจ ” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 23/2484 วันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2484) จากแนวนโยบายและการดำเนินในทางปฏิบัติดังกล่าวของรัฐบาลในสมัยนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึก “ชาตินิยมไทย” ของรัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ได้วางแนวนโยบายในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและกีดกันศาสนาอื่น เพื่อให้คนไทยทุกคนหันมานับถือพุทธศาสนาร่วมกัน

การดำเนินนโยบายที่ต้องการให้คนไทยทุกคนนับถือพระพุทธศาสนาร่วมกัน แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลต้องการให้คนไทยทุกคนมีพระพุทธศาสนาเป็นอีกศูนย์รวมหนึ่งของ “ความเป็นไทย” นอกจากชาติ พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ (เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิมมย์, 2549 : 54) ทั้งนี้คงจะเนื่องจากการที่รัฐบาลเห็นว่าคนไทยที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน อาจทำให้เกิดการแบ่งแยกคนไทยออกจากกันไปตามการนับถือศาสนาต่างเช่นที่เป็นอยู่ ทำให้ไม่เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คนไทย ซึ่งขัดกับหลักนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้น รัฐบาลจึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะแก้ปัญหา โดยการพยายามที่จะส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาของคนไทยทุกคน อันจะทำให้

เกิด “ความเป็นไทย” ที่เป็นหนึ่งเดียวกัน สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลได้ใช้พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส

กรณีข้อพิพาทอินโดจีน เมื่อพ.ศ.2483 ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งนำไปสู่การต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ปัญหาดังกล่าวเกิดจากเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เริ่มขึ้นในยุโรปเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ.2482 ระหว่างฝ่ายอักษะ ซึ่งมีเยอรมันและอิตาลีร่วมกัน และฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งมีอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นแกนนำ ในขณะที่ไทย ซึ่งมีพันธมิตรหลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้ประกาศตัวเป็นกลางและยืนยันในมิตรภาพที่เท่าเทียมกันกับทุกประเทศ ต่อมาในวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ.2482 รัฐบาลไทยได้เสนออังกฤษและฝรั่งเศสให้พิจารณาการทำสัญญาไม่รุกรานต่อกันกับไทย ซึ่งในกรณีของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยได้เสนอให้มีการปรับปรุงเกาะในแม่น้ำโขงในสัญญาดังกล่าวด้วย เพราะสนธิสัญญาที่ทำในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ระบุให้ทุกๆ เกาะในแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศส ซึ่งรัฐบาลไทยเห็นว่าไม่ยุติธรรมและไม่สอดคล้องกับหลักกฎหมายระหว่างประเทศ (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, 2552 : 48-49)

ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสได้ทำสัญญาสงบศึกกับเยอรมันในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ.2483 การทำสัญญาดังกล่าวนี้ทำให้ญี่ปุ่นได้เข้ามาตั้งฐานทัพในอินโดจีน โดยส่งทหารเข้ามาประจำการ 6,000 นาย จากเหตุการณ์นี้ทำให้รัฐบาลกังวลว่าฝรั่งเศสอาจยกดินแดนอินโดจีนให้แก่ญี่ปุ่นในที่สุดและในขณะเดียวกันรัฐบาลฝรั่งเศสได้ขอให้ไทยรีบให้สัตยาบันกติกาสัญญาไม่รุกรานกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ลงนามไปเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2483 ให้มีผลบังคับใช้ทันที ทางฝ่ายไทยจึงเสนอให้ฝรั่งเศสตกลงหลัก 3 ประการ ดังนี้

1. ให้เส้นเขตแดนตามลำน้ำโขงเป็นไปตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศโดยถือร่องน้ำลึกเป็นเกณฑ์
2. ปรับปรุงเส้นเขตแดนไทย-อินโดจีนให้เป็นไปตามธรรมชาติ โดยถือเอาแม่น้ำโขงเป็นเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีน ตั้งแต่ทิศเหนือมาจดทิศใต้ จนถึงเขตแดนกัมพูชาโดยให้ไทยได้รับคืนดินแดนฝั่งขวา (ฝั่งตะวันตก) ของแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางและปากเซ
3. ในกรณีที่หากจะมีการเปลี่ยนแปลงอธิปไตย อินโดจีนฝรั่งเศสจะคืนอาณาจักรลาวและกัมพูชาให้แก่ไทย (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, 2552 : 53-54)

ในวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2483 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ตอบปฏิเสธไม่ยอมรับข้อเสนอของไทยโดยจะรับพิจารณาเฉพาะเรื่องเกาะแก่งในแม่น้ำโขงเท่านั้น เมื่อข่าวการตอบปฏิเสธแพร่กระจายไปจึงเกิดความไม่พอใจในท่าทีของฝรั่งเศสได้เริ่มมีการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ในต้นเดือนตุลาคมปีเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสก็ยังคงยืนยันกรานไม่ยอมตกลงในข้อเสนอของไทย อีกทั้งฝรั่งเศสได้แสดงท่าทีแข็งกร้าวด้วยการส่งเครื่องบินล่องลำเข้ามาดินแดนของไทย และที่สุดก็ได้มีการทิ้งระเบิดจากเครื่องบินฝรั่งเศสในดินแดนไทย ทางฝ่ายไทยก็ได้ส่งเครื่องบินไปทิ้งระเบิดในอินโดจีนเป็นการตอบโต้เมื่อเหตุการณ์เริ่มรุนแรงขึ้น ได้มีการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เริ่มด้วยการเดินขบวนของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2483 จากนั้นนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจำนวนมากก็ได้แสดงจุดยืนสนับสนุนการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสเช่นเดียวกัน (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, 2552 : 55-58)

ในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2483 เมื่อฝ่ายฝรั่งเศสได้ส่งเครื่องบิน 5 ลำมาโจมตีและทิ้งระเบิดที่นครพนมพร้อมกับได้ใช้ปืนใหญ่ที่ตั้งอยู่ที่เมืองท่าแขกยิงข้ามแม่น้ำมาตลิ่งหลังตลาด กับใช้ปืนกล 4 กระบอก ยิงกราดข้ามลำน้ำมายังหมู่บ้านราษฎรฝั่งไทย ทางฝ่ายไทยก็ได้มีการยิงตอบโต้กลับไป (กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการสูงสุด, 2541: 86) เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้มีผลต่อมิสซังสยามและบรรดาบาทหลวงชาวฝรั่งเศสกล่าว คือ คนไทยมองว่าฝรั่งเศสเป็นชาติศัตรู ความรู้สึกดังกล่าวถูกปลุกเร้าให้เข้มข้นด้วยกระแสการปกครองที่เน้นนโยบายชาตินิยมของรัฐบาล

จากเหตุการณ์สู้รบที่เกิดขึ้นในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2483 ทางอธิบดีกรมตำรวจ คือ พล.ต. ต. อุดล อุดลเดชจรัส ได้ออกหนังสือคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจจัดการแก่คนเชื้อชาติฝรั่งเศสในจังหวัดต่างๆ โดยคำสั่งมีเนื้อหาดังนี้

1. คนเชื้อชาติฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในจังหวัดนครพนมมีจำนวนเท่าไร ให้ตำรวจจังหวัดนครพนมควบคุมตัวและบังคับให้ออกไปให้พ้นเขตแดนของประเทศไทย ทางด้านอินโดจีนที่ใกล้ที่สุดภายใน 24 ชั่วโมง โดยไม่มีการผ่อนผันใดๆ ทั้งไม่เลือกว่าบุคคลนั้นๆ จะมีอายุ อาชีพ หรือกิจการงานใดๆ ทั้งสิ้น
  2. ให้คนเชื้อชาติฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในจังหวัดเชียงราย, น่าน, อุตรดิตถ์, เลย, หนองคาย, อุดรธานี, ขอนแก่น, นครพนม, สกลนคร, นครราชสีมา, อุบลราชธานี, มหาสารคาม, ร้อยเอ็ด, ศรีสะเกษ, สุรินทร์, บุรีรัมย์, ชัยภูมิ, ปราจีนบุรี, ฉะเชิงเทรา, ชลบุรี, จันทบุรี, ระยองและตราด ออกจากจังหวัดนั้นๆ ภายใน 48 ชั่วโมง ไม่เลือกว่าบุคคลนั้นๆ จะมีอายุ อาชีพ หรือกิจการงานใดๆ ทั้งสิ้น จะอยู่ในจังหวัดนั้นๆ ต่อไปไม่ได้ ถ้าฝ่าฝืนให้ควบคุมตัวส่งกรมตำรวจทันที
  3. ในจังหวัดต่างๆ ที่กล่าวแล้วในข้อ 1 และ 2 นั้น คนเชื้อชาติฝรั่งเศสจะอยู่หรือผ่านเข้าไปไม่ได้ เว้นแต่ได้รับอนุมัติจากอธิบดีกรมตำรวจ
  4. ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป คนเชื้อชาติฝรั่งเศสจะเข้ามาอยู่หรือผ่านประเทศไทยไม่ได้ เว้นแต่ผู้ซึ่งได้มีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทยแล้ว กลับออกไปไม่เกิน 1 ปี หรือได้รับอนุมัติจากอธิบดีกรมตำรวจเฉพาะเรื่องเฉพาะราย
- (บรรณาธิการ สารสาสน์, 1941: 48-49)

หนังสือคำสั่งฉบับนี้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลมองว่าคณะบาทหลวงฝรั่งเศสที่มีสัญชาติฝรั่งเศสและคนเชื้อชาติฝรั่งเศส อาจทำตัวเป็นสายลับให้กับรัฐบาลฝรั่งเศสได้และเป็นภัยต่อมั่นคงของรัฐบาล ดังปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2484 ความว่า

ในการบรรยายนี้รู้สึกว่ ศาสนาโรมันคาทอลิกไม่ไหว พวกนักบวชศาสนาชาตินี้ชายชาติทุกคน เนื่องจากมีพระฝรั่งเศสบางคนต้องจากประเทศไทยไปอยู่อินโดจีน มีคนไทยบางคนที่เป็นคริสตังพูดว่า ให้ช่วยเอาคุณพ่อ (บาทหลวงฝรั่งเศส) กลับมาเสียก่อน เขาจึงจะช่วยไทย ดังนั้นเป็นต้น ที่จันทบุรีเรียกทหารมา 200 คน ต้องคัดเลือกออกเสีย 200 คน เพราะเป็นคริสตัง ใช้ไม่ได้ เพราะมันจะไปช่วยคุณพ่อมันทั้งนั้น พวกคาโรลิกที่ไม่เอาเป็นทหารมันเคื่องจะไปเป็นแนวที่ 5 เสียอีก เห็นว่าควรเอาไว้แล้วคุมไปใช้งานโยธาต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่การรบก็ดี

(รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 1/2484 วันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2484)

ในสภาวะสงครามดังกล่าวก่อให้เกิดความโกรธแค้นของคนไทยบางกลุ่มที่มีต่อฝรั่งเศสและคริสต์ศาสนาซึ่งกลุ่มเหล่านี้ถือว่าเป็นศาสนาของฝรั่งเศส ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกันขึ้นโดยใช้ว่า “คณะเลือดไทย” มีจุดเริ่มต้นที่กรุงเทพฯ และขยายตัวออกไปหลายพื้นที่ของประเทศ คือ เชียงใหม่, พิษณุโลก, นครปฐม, อยุธยา, ฉะเชิงเทรา, ปราจีนบุรี, ชลบุรี, จันทบุรี, นครพนม, สกลนคร, หนองคาย, อุดรธานี, เลย, นครราชสีมา (สุรัชย์ ชุ่มศรีพันธุ์, 2543 : 38) คณะเลือดไทยเริ่มเคลื่อนไหวด้วยการออกแจกใบปลิวเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสและคริสต์ศาสนา เห็นได้ชัดจากคำแถลงของคณะเลือดไทยที่พนัสนิคม ดังนี้

“ที่เกิดของคณะเลือดไทยเราคือ จังหวัดพระนคร แล้วได้กระจายออกไปทุกหนทุกแห่ง เช่น คณะเลือดไทย เชียงใหม่ เชื่อว่าพวกเราทั้งหลายคงได้พบข่าวจากหนังสือพิมพ์บางฉบับลงข่าวว่า คณะเลือดไทยเชียงใหม่ ได้พร้อมใจไม่ยอมทำการติดต่อกับพวกบาทหลวงและนางชี ตลอดจนพวกที่นิยมลัทธิศาสนาโรมันคาทอลิก มีอาทิเช่น ไม่ยอมขายอาหารให้แก่คนจำพวกนี้ โดยถือว่าบุคคลจำพวกนี้เป็นศัตรูของชาติไทย และพร้อมกันนี้ กรรมการรถทุกชนิดไม่ยอมให้บุคคลจำพวกที่ได้กล่าวมาแล้วโดยสารรถยนต์ของตน ถึงแม้ว่าพวกเขาจะได้รับค่าจ้างอย่างแพงแสนแพง เขาก็ทำได้พึงปรารถนาไม่ และคณะเลือดไทยในจังหวัดพระนคร ซึ่งเป็นที่มาแห่งคณะเลือดไทยก็ไม่ยอมทำการซื้อสิ่งของที่เป็ของชนชาติศัตรูกับเรา และพวกที่นิยมลัทธิของศัตรูเป็นอันขาด

นี่คือความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพวกเราชาวไทย สาขาคณะเลือดไทยพนัสนิคม รู้สึกปลื้มยินดีอย่างยิ่งในความสำเร็จอันใหญ่หลวงของคณะเลือดไทยที่ได้ปฏิบัติมาทุกๆ คราวสุดที่จะหาคำใดมากกล่าวให้ดียิ่งกว่านี้ได้

ฉะนั้น สาขาคณะเลียดไทยพนัส จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ร่วมกันว่า นับแต่วินาทีนี้เป็นต้นไป เราเลียดไทยจะไม่ยอมให้บุคคลจำพวกที่กล่าวนามมาแล้วข้างต้นโดยสาธารณชน หรือยอมรับใช้ตลอดจนการสนับสนุนด้วยการประการใดๆ ดังกล่าวมาแล้ว เพราะเลียดไทยถือว่าบุคคลเหล่านี้เป็นศัตรูของชาติไทยเรา และพวกที่นิยมลัทธิของศัตรู พวกเราถือว่าเขาเลียดชาติ เลียดศาสนาอันแท้จริงของเขาเสียสิ้น มัวเมาไปหลงนิยมลัทธิอันเป็นศัตรูของเรา พวกเราจึงนึกดูซิว่ารัฐบาลจับพวกแนวที่ 5 ได้นั้นเขาเหล่านี้ก็คือพวกที่นับถือศาสนาโรมันคาทอลิกซึ่งได้รับคำสั่งสอนของศัตรูคอยหาโอกาสที่จะเอาพวกเราเป็นทาสของเขา ตลอดจนทำลายชาติของเราให้ย่อยยับไปพวกเราต้องระวางแนวที่ 5 นี้จึงมากและช่วยกันจำกัดสิทธิอันนี้ให้สิ้นเชิง พวกพี่น้องทั้งหลายจงอย่าลืมนึกว่า พวกเราชาวไทยได้รับชมขึ้นมาแล้วเป็นจำนวนตั้ง 70 ปี บัดนี้เป็นศุภนิมิตต์อันดีงามของพวกเราแล้ว สาขาคณะเลียดไทยพนัส จึงขอร้องให้พวกเราเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ช่วยกันไล่ชนชาติที่เป็นศัตรูของเราให้เขานำลัทธิอันแสนอุบาทว์นี้ออกไปเสียจากแหลมทอง แล้วญาติพี่น้องของเราที่หลงมกมายอยู่จะได้กลับมายังแนวทางเดิมที่บรรพบุรุษของเราได้อุตสาหะสร้างสมไว้เพื่อลูกหลานเหลนชั้นหลัง”

(ใบปลิวคณะเลียดไทย สาขาพนัสนิคม ลงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2484)

นอกจากนั้นที่พนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ก็ได้มีจดหมาย ลงวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2484 เรียกร้องกลุ่มคริสตชนในเขตพนัสนิคมมีใจความว่า

ไม้กางเขนที่ปักอยู่บนยอดโบสถ์และที่อื่นๆ ในวัดโรมันฯ ที่ท่านปกครองอยู่นี้ เป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนตาของสาขาคณะเลียดไทยอยู่มิมีวันลืมน ขอให้ท่านลดไม้กางเขนทั้งหมดในวัดของท่านออกเสียโดยเร็วที่สุดเท่าที่ท่านจะจัดการได้ มิฉะนั้นสาขาคณะเลียดไทยพนัสฯ จะได้มาจัดการเองตามความเห็นชอบ

อนึ่ง คณะขอเรียนให้ท่านทราบว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวท่านควรจัดการโอนศาสนาจากคริสต์เสียแล้วแล้วรับกลับใจมานับถือพุทธศาสนาเสียให้เร็วที่สุด หากท่านจะช่วยแพร่ข่าวนี้และได้ชักจูงบรรดาญาติมิตร ตลอดจนสานุศิษย์ของท่านให้กลับมานับถือพระพุทธศาสนาเสียด้วยจะเป็นการดีมาก

(จดหมายคณะเลียดไทยพนัสฯ ถึงนายโกศล อุปสรรคพิศ ลงวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2484)

จากที่ได้กล่าวมา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากกรณีพิพาทระหว่างฝรั่งเศสกับไทย ก่อให้เกิดความโกรธแค้นต่อชาวฝรั่งเศส และคริสต์ศาสนาก็ถูกมองว่าเป็นศาสนาของฝรั่งเศสด้วยเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดการต่อต้านบรรดาบาทหลวง แม้ว่าจะเป็นชาวไทย หรือมีการทำลายโบสถ์บางแห่ง ซึ่งในท้ายที่สุดการต่อต้านก็ได้ยุติลงพร้อมกับการเจรจาตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลกระทบจากคนไทยบางกลุ่มต่อคริสต์ศาสนาและฝรั่งเศสจะยุติลงแล้ว แต่สิ่งที่ปัญหาของมิสซังสยามในเวลาไ้เรียกกันก็คือ ความรู้สึกชาตินิยมของบุคคลภายในมิสซังเอง ทั้งจากบรรดาคริสตชนและบาทหลวงชาวไทย ก่อให้เกิดการเรียกร้องอิสระจากการปกครองของบาทหลวงฝรั่งเศส

ปรากฏว่าในระหว่างที่ไทยเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนกับฝรั่งเศส พ.ศ.2483 มีคริสตชนชาวไทยบางกลุ่มได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มที่มีชื่อว่า “คณะไทย-คริสต์ สามเสน” หรือ “คณะไทย (คาทอลิก) สามเสน” โดยเริ่มต้นในชุมชนคาทอลิกโบสถ์นักบุญฟรังซิสเซเวียร์ สามเสน ซึ่งในขณะนั้นบาทหลวงผู้ดูแลชุมชนเป็นชาวฝรั่งเศส คือ บาทหลวงฌอง บัปติสตาปี ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสมาตั้งแต่พ.ศ.2496 เมื่อเกิดกลุ่มคณะไทย-คริสต์ สามเสน กระแสการต่อต้านฝรั่งเศสจึงได้เริ่มต้นขึ้น จากเอกสาร “แถลงการณ์ ขออภัยพ่อแม่ไม่เชื่อเป็นการไล่พระ” ของกลุ่มดังกล่าวได้บ่งบอกถึงความพยายามที่จะขอให้สังฆราชแปร์รอส ประมุขมิสซังสยาม โยกย้ายบาทหลวงชาวฝรั่งเศสให้ออกไปจากโบสถ์นักบุญฟรังซิสเซเวียร์ สามเสน และเรียกร้องให้ส่งบาทหลวงชาวไทยมาปกครองโบสถ์แทน ดังที่ปรากฏในเอกสาร ลงวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ความว่า

ในการขอย้ายพ่อบาทหลวงฝรั่งเศสไปครั้งนี้ คณะไทย-คริสต์ ได้พิจารณาทุกแง่มุม ทั้งได้ปรึกษาพ่อบาทหลวงไทยหลายองค์แล้ว ไม่เห็นเป็นการบาปกรรมแต่อย่างใดเลย และมองไม่เห็นว่าจะเป็นการไล่พระอย่างไร เพราะเราต้องการเพียงเปลี่ยนตัวพ่อบาทหลวงฝรั่งเศส ให้เป็นพ่อบาทหลวงไทยเท่านั้น เราทั้งหลายเป็นไทยได้เกิดมาในแผ่นดินไทย ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขจากรัฐบาลไทยมาตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วคนมาแล้ว เราจึงต้องพยายามทุกทางที่จะสนองคุณชาติบ้านเมือง แต่ทว่าชั่วแต่รักชาติ ไม่แสดงให้ปรากฏด้วยการกระทำ หาเป็นการเพียงพ้อไม่

(แถลงการณ์คณะไทย-คริสต์สามเสน เรื่อง การขอย้ายพ่อบาทหลวงฝรั่งเศสไปครั้งนี้ คณะไทย-คริสต์ ลงวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2483)

และในประกาศของคณะไทย (คาธอลิก) สามเสน ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2483 ที่ชี้แจงถึงเหตุผลที่ ต้องการบาทหลวงที่เป็นคนไทยมาปกครองชุมชนแทนบาทหลวงชาวฝรั่งเศส และยังเป็นสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชาตินิยมไทยด้วย

ด้วยคณะไทย (คาธอลิก) สามเสน พิจารณาเห็นว่า ชาติไทยย่อมเป็นที่เชิดชูบูชาของพวกเราชาวไทยอย่างสูงสุด และเป็นหน้าที่ของพวกเราชาวไทยที่จะต้องพยายามส่งเสริมชาติไทยและสนับสนุนรัฐบาลในทุกวิถีทาง ประกอบกับเมื่อได้พิจารณาถึงสถานการณ์ของบ้านเมืองแล้ว ก็เห็นเป็นการจำเป็นที่พวกเราจะต้องรีบดำเนินการขอย้ายพ่อบาทหลวงฝรั่งเศสไทย และอัญเชิญพ่อบาทหลวงไทยที่รักชาติไทยจริงๆ มาปกครองพวกเรา ทั้งนี้เพื่อเป็นไปตามคตินิยมที่ว่า “ไทยปกครองไทย” ตลอดจนเพื่อความ สุข ความปลอดภัยของพวกเรา เป็นส่วนร่วมด้วย

คณะไทย (คาธอลิก) ขออย่าว่า ในการดำเนินการขอย้ายพ่อบาทหลวงฝรั่งเศสไปครั้งนี้ คณะจำเป็นต้องกระทำก็เพราะเห็นแก่ชาติและเจตนาต่อพวกเราจริงๆ คณะไม่เคยมีสาเหตุโกรธเคืองกับพ่อบาทหลวงฝรั่งเศสองค์ใดเลย ในฐานะที่พ่อบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นผู้แทนพระเจ้าผู้เป็นเจ้า คณะก็ยังเคารพนับถืออยู่เสมอ แต่เมื่อกรณีเกิดปัญหาระหว่างชาติ คณะก็ยอมเห็นแก่ชาติไทยเป็นใหญ่ ขออย่าได้ขัดขวางการกระทำของคณะไทย (คาธอลิก) ซึ่งกระทำเพื่อชาติไทยในครั้งนี้เลย ขออย่าได้ทำตนเป็นปากเป็นเสียงแทนฝรั่งเศสซึ่งเป็นต่างชาติ และเป็นปฏิปักษ์ต่อไทย เพราะอาจเป็นผิดต่อรัฐธรรมนูญซึ่งจะทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลยื่นมือเข้ามาจัดการได้ ทั้งจะเป็นเหตุให้พี่น้องชาวไทยทุกๆ ไปพากันรังเกียจเกลียดชังเอาด้วย

(ประกาศ คณะไทย (คาธอลิก) สามเสน ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2483)

จากเนื้อหาของเอกสารทั้งสองฉบับของกลุ่มไทย-คริสต์ สามเสน สะท้อนให้เห็นว่าต้องการพยายามโยกย้ายบาทหลวงชาวฝรั่งเศสให้ออกไปจากชุมชน อีกทั้งยังมีส่วนที่แสดงให้เห็นถึงความคิดของกลุ่มคริสตชนชาวไทยที่ตระหนักถึงความ เป็นไทย ตามแนวนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

สถานการณ์การต่อต้านการเผยแผ่คริสต์ศาสนาที่มีความรุนแรงขึ้นถึงการประทุษร้ายต่อชีวิต เช่น การสังหารชาวคริสตชน 7 คน โดยตำรวจที่หมู่บ้านสองคอน จังหวัดนครพนม ผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ครั้งนี้ ได้แก่ ชิสเตอร์อิกแนส พิลา ทิพย์สุข ชิสเตอร์ลูเซีย คำบาง สีคำพอง นางอากาศา พุดทา ว่องไว นางสาวเซซีลียา บุคสี ว่องไว นางสาวบีบีอา คำไพ ว่องไว เด็กหญิงมารีอา พร ว่องไว และนายฟิลิป สีพอง อ่อนพิทักษ์ (สมรชัย กระแสสิงห์, 2012 : 12-34) สาเหตุเกิดจากคริสตชนกลุ่มนี้ปฏิเสธที่จะละทิ้งศาสนา เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันในหมู่คาทอลิกว่า บุญราศีทั้ง 7 ที่สองคอน บุญราศีเป็นคำที่พระสันตะปาปาประกาศให้เป็นเกียรติอย่างยิ่งเป็นทางการแก่คนที่ได้ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาความเชื่อของคริสต์ศาสนา หรือที่เรียกกันว่า “มรณสักขี” (เสรี พงศ์พิศ, 2527 : 200-201)

นอกจากนี้ยังมีบาทหลวงชาวไทย 5 ท่านได้ถูกจับกุม ด้วยข้อหาเป็นแนวที่ 5 (Fifth Column) หรือ จารชนทำงานเพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศส คือ บาทหลวงฟรังซิส เซเวียร์ สงวน สุวรรณศรี บาทหลวงมิแชล สัมจิน ศรีประยูร

บาทหลวงเฮรี สุนทร (ปราด) วิเชษฐ์รัตน์ บาทหลวงเอ็ดเวิร์ด ถึง ลำเจริญ และบาทหลวงนิโคลาส บุญเกิด กฤษบำรุง บาทหลวงทั้ง 5 ท่านถูกคุมขังที่เรือนจำในกรุงเทพฯ ต่อมาบาทหลวง 2 ท่านแรกได้รับการปล่อยตัวเมื่อจำคุกได้ 20 เดือน 2 ท่านต่อมาถูกปล่อยตัวเมื่อจำคุกได้ 5 ปี คงเหลือแต่บาทหลวงนิโคลาส บุญเกิด ซึ่งได้มรณภาพในเรือนจำขณะที่ถูกคุมขังเป็นเวลา 9 เดือน (สุรชัย ชุ่มศรีพันธุ์, 2543 : 113-125)

การต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้สิ้นสุดเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2487 จอมพล ป. พิบูลสงครามถูกคุมขัง และนายควง อภัยวงศ์ ได้ขึ้นมาเป็น นายกรัฐมนตรีแทน หลังจากนั้นไม่นานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ได้ประกาศนโยบายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา อีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2487 (สุรชัย ชุ่มศรีพันธุ์, 2543 : 106)

สรุป

การต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ.2481-2487 นั้น เกิดจากข้อกรณี พิพาทอินโดจีน พ.ศ.2483 ที่ประเทศไทยมีข้อขัดแย้งด้านพรมแดนกับอินโดจีนฝรั่งเศส จนนำไปสู่นโยบายการเรียกร้อง ดินแดนคืนจากฝรั่งเศส รัฐบาลจึงมีทัศนคติว่า บรรดาบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาดำเนินการเผยแพร่คริสต์ศาสนาอยู่ใน ประเทศไทยนี้ อาจจะเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของรัฐได้ และอาจจะทำตัวเป็นสายลับให้กับฝรั่งเศสได้ ทั้งนี้เนื่อง ด้วยประมุขมิสซังสยามและบาทหลวงที่หัวหน้าชุมชนคาทอลิก ส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศสทั้งสิ้น จากเหตุผลดังกล่าวมานี้ จึงทำให้รัฐบาลมุ่งนโยบายที่จะทำการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสอย่างจริงจัง

นอกนั้นนโยบายที่ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนา ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่พระมหากษัตริย์ และประชาชนส่วนใหญ่นับถือ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงมุ่งเป้าหมายไปที่คนไทยทั่วประเทศ จะต้องนับถือ พระพุทธศาสนา ให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งเดียวของประเทศไทย โดยไม่มีการแบ่งแยก จากนโยบายนี้เอง จึงมี ผลทำให้มีการกีดกันคนไทยที่นับถือศาสนาอื่นโดยเฉพาะคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนา นิกายโรมันคาทอลิก เพราะรัฐบาล มีความเห็นว่า เป็นศาสนาของชนชาติศัตรู ดังนั้นผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนาถือว่าเป็นศัตรูของชาติด้วยเช่นเดียวกัน จึงได้ พยายามกีดกันคนไทยที่นับถือคริสต์ศาสนาและในช่วงเวลาเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

เกษมวัฒน์ เปรมมกล. (2548). **พัฒนาการของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในจังหวัดจันทบุรี.**

สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ; อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์และวิภักดิ์ พงศ์พินิตานนท์, บรรณาธิการ. (2544). **จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

มานิตย์ นวลละออ. (2540). **การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์รัฐไทย.** กรุงเทพฯ : ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บรรณาธิการ, “มิสซังกรุงเทพฯ”. **สารสาสน์** 25,2 (ธันวาคม 1941).

พรภิรมณ์ เชียงกุล. (2535). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

พุดพิงค์ พุดตาลศรี. (2552). **การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสมัยพระสังฆราชเรอเน มารี แบร์รอส พ.ศ. 2452 – 2490.**

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์. (2549). **รัฐไทยกับคนจีน.** วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารอ้างอิง

- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. (2552). **สงครามทวงคืนดินแดน**. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- สมรชัย กระแสสิงห์. (2012). **วีรกรรมแห่งความเชื่อ บุญราศีที่เจ็ดแห่งสองคอน**. สกลนคร : สมศักดิ์การพิมพ์.
- สุรัชย์ ชุ่มศรีพันธุ์, บาทหลวง. (2543). **นักโทษ นักบุญ วีรกรรม จิตตารมณ์และชีวิตศักดิ์สิทธิ์ของ บุญราศีนิโคลาส บุญเกิด กฤษบำรุง พระสงฆ์และมรณสักขี**. กรุงเทพฯ: แผนกประวัติศาสตร์ หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 1/2484 เรื่อง ให้ระงับการทวงหนี้ภาษีอากรแก่ทหารที่ถูกระดมในคราวนี้ไว้ก่อน วันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 7/2484 เรื่อง การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 8/2484 เรื่อง เผยแพร่พุทธศาสนา วันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 22/2484 เรื่อง คนนับถือศาสนาคริสต์ วันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2484
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 23/2484 เรื่อง ศาสนา วันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2484
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 58/2484 เรื่อง พระราชบัญญัติฐานะแห่งมิชซังโรมันคาทอลิกแห่งประเทศไทย วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2484
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2484). รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 54/2485 เรื่อง ระเบียบการอนุญาตให้ประชุมสอนศาสนาโรมันคาทอลิก วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2485
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ. (2483). แถลงการณ์คณะไทย-คริสต์สามเสน การขอย้ายพ้อมไฉเป็นการไล่พระ วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2483.
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ. (2483). ประกาศคณะไทย (คาทอลิก) สามเสน วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2483.
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ. (2484). ใบปลิวคณะเลือดไทย สาขาพนัสนิคม ลงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2484.
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ. (2484). จดหมายคณะเลือดไทยพนัสฯ ถึงนายโกศล อุปสรรคทิศ